

Univerzita Pardubice
Filozofická fakulta

Potštejn v kulturní paměti. Historie místa, literární místopis a fikce

Bc. Monika Rolfová

Diplomová práce

2019

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2017/2018

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Monika Rolfová**
Osobní číslo: **H16374**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny: Dějiny literární kultury**
Název tématu: **Potštejn v kulturní paměti. Historie místa, literární místopis a fikce**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Potštejn jako lázeňské středisko české intelektuální elity se stal dějištěm řady českých próz. Toto výletní místo se tak postupně stalo místem kulturní paměti, figuruje v literárně místopisných průvodcích. Práce se zaměří na ztvárnění prostoru v uměleckém díle a jeho sekundární vliv na kulturní paměť místa.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Marta Pató, Ph.D.

Katedra literární kultury a slavistiky

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2018**

Termín odevzdání diplomové práce: **30. listopadu 2019**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2018

Příloha zadání diplomové práce

Seznam odborné literatury:

- NORBERG-SCHULZ, Christian. Genius loci: krajina, místo, architektura. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2010. ISBN 978-80-7363-303-5. JEDLIČKOVÁ, Alice. Zkušenost prostoru: vyprávění a vizuální paralely. Praha: Academia, 2010. Literární řada. ISBN 978-80-200-1829-8. BACHTIN, Michail Michajlovič. Román jako dialog. Praha: Odeon, 1980. HOUSKOVÁ, Anna a Zdeněk HRBATA. Román a "genius loci": regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře. Pardubice: Mlejnek, 1993. Ursus. ISBN 80-85778-07-6. ZELENKA, Josef. Percepce krajiny a genius loci. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, 325 s. ISBN 978-80-7041-191-9. PEPRNÍK, Michal. Topos lesa v americké literatuře. Brno: Host, 2005. ISBN 80-7294-153-4. HODROVÁ, Daniela. Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie). Praha: KLP, 1994. ISBN 80-85917-03-3. POSLEDNÍ, Petr. Paměť hor: z literárního povědomí východních Čech po roce 1945. Hradec Králové: Gaudeamus, Výroční zprávy okrašlovacího spolku v Potštejně vydávané v letech 1887-1915 ALBRECHTOVÁ, Jana a ALBRECHT, František. Literární salony v Potštejně. Zprávy Společnosti bratří Čapků, 2013, 111, s. 2. KOKEŠOVÁ, Helena. Návštěvy univerzitních profesorů v Potštejně. In: Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference (Praha 6. - 7. 9. 2007). Red. Petr Kaleta a Lukáš Novosad. Praha 2008, 156-166 LENDEROVÁ, Milena et al. Z dějin české každodennosti: život v 19. století. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2013. 430 s. ISBN 978-80-246-1683-4. SEDLÁČEK, Ondřej. Pět dějství divadelního a společenského života v Potštejně. Vyd. 1. Praha: Jalna, 2013. 118 s. ISBN 978-80-86396-70-5. SOUKUP, Vladimír. Bratři Čapkové s doktorkou Kunstovou v Potštejně. Zprávy Společnosti bratří Čapků, 2013, 110, s. 7. BAUER, František. Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí [online]. V Praze: Jos. R. Vilímek, 1892 [cit. 2016-11-28]. BLŮMLOVÁ, Dagmar a Petr KUBÁT. Čas zdravého ducha v zdravém těle: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009 [cit. 2016-11-28]. Jihočeský sborník historický. ISBN 978-80-87311-07-3. EHRENBERGER, Josef. Karel a Blanka u Potštejna, obrázek ze XIV: století. In: Josefa Ehrenbergera Sebrané spisy zábavné v trojím oddělení. 1. vyd. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1875. GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří Stanislav. Intimní listy z cest i necest. Kostelec nad Orlicí: Kunc & Hamerský, 1896. HLINECKÝ, Antonín. Potštejnské melodie I. díl. Náladové obrázky z Potštejna a vzpomínky. Kostelec nad Orlicí, 1928. HLINECKÝ, Antonín. Za onoho času. Lidové povídky různých věků z východních Čech I. díl Doly -Potštejn. Kostelec nad Orlicí, 1931. HROBAŘ, František. Pod lipami v Potštejně nad Orlicí. Potštejn nad Orlicí: [nákladem vlastním], 1941. JARNÍK, Jan Urban. Proslovení univ. prof. dra. Jana Urbana Jarníka, jež měl při převzetí jubil. pavilonu "Pod Lipami" v Potštýně n.O. do správy spolku okrašlovacího v neděli dne 23. července 1899 [online]. Potštýn n.O.: Nákladem Okrašlovacího spolku, 1899 [cit. 2016-11-28] JARNÍK, Jan Urban. Potštýnské zátiší jindy a nyní: přednesl dne 28. října 1899 ve Společenském klubu v Praze [online]. V Praze: Nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Potštýně, 1913 [cit. 2016-11-28]. JELÍNEK, Edvard. Květinka Potenštejnská . In: Historické humoresky. Praha : J. Otto, 1884. JESENSKÁ, Růžena. Konec idylly: (:1889-1891:). Praha: F. Šimáček, 1892. JESENSKÁ, Růžena. Okamžiky. Praha: F. Šimáček, 1891.

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše. Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Letohradě dne 10. 6. 2019

Bc. Monika Rolfová

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji především své vedoucí práce Dr. Martě Pató za výjimečnou ochotu, pomoc a cenné rady. Děkuji také Janě Ivanegové za podnětnou konzultaci k anglické části práce. Zároveň bych ráda poděkovala své rodině, která mě během mých studií podporovala.

NÁZEV

Potštejn v kulturní paměti. Historie místa, literární místopis a fikce

ANOTACE

Diplomová práce se zaměřuje na ztvárnění prostoru v uměleckém díle a jeho sekundární vliv na kulturní paměť místa. Práce nahlíží na Potštejn jako na lázeňské středisko české intelektuální elity a dějiště řady českých děl. Text sleduje proměny kulturní paměti Potštejna, s počátkem při založení Okrašlovacího spolku a také publikací novely Aloise Jiráska *Poklad* v roce 1881. Práce hodnotí dopady nejen na uspořádání místa dodnes, ale také na vytváření literárních děl, která vznikla později.

KLÍČOVÁ SLOVA

Potštejn, kulturní paměť, literární místopis, prostor v literatuře, texty a krajina

TITLE

Potštejn in cultural memory. History of place, literary topography and fiction

ANNOTATION

The thesis is aimed on rendition of space in work of art and his secondary influence on cultural memory of place. The work looks at the issue of Potštejn as the centre of health resort of Czech intellectual elite and the stage of many Czech literary texts. The text follows up changing in cultural memory of Potštejn with its start during establishment of Okrašlovací spolek and also publication of novel *Poklad* by Alois Jirásek in 1881. The thesis evaluates the impact on layout of the place to this day but it also on composing texts, which come into existence later.

KEYWORDS

Potštejn, cultural memory, literary topography, space in literature, texts and landscapes

OBSAH

Úvod.....	1
1 Prostor v literárním díle	4
1.1 Prostor v literárním díle.....	4
1.1.1 Způsoby vytváření prostoru v textu	5
1.1.2 Zkoumání prostoru	6
1.1.3 Čas v literatuře – časoprostor – chronotop.....	8
1.1.4 Místa v literatuře	9
1.1.5 Topos.....	10
1.1.6 Maloměsto a idylické místo	11
1.2 Genius loci.....	12
1.2.1 Genius loci Potštejna.....	14
2 Fenomén letních bytů a vývoj Potštejna jako letoviska.....	16
2.1 Letní byt	16
2.2 Potštejn jako letovisko a klimatické lázně	19
2.3 Okrašlovací spolek	24
2.3.1 Činnosti Okrašlovacího spolku	26
2.4 Letní hosté Potštejna	30
2.5 Významné osobnosti Potštejna.....	34
2.5.1 Jan Urban Jarník.....	34
2.5.2 Mary Dobrzenská	36
2.5.2.1 Péče rodiny Dobrzenských o letovisko Potštejn	39
2.5.2.2 Vývoj vztahu mezi rodinou Dobrzenských a Okrašlovacím spolkem	40
3 Literární díla a Potštejn.....	44
3.1 Literární díla nejen letních hostí.....	44
3.2 Literární místopis	45
3.2.1 Literární atlas československý	46
3.2.2 Kde - kdy - kdo: literární místopis Čech, Moravy a Slezska	47
3.2.3 Jiráskův kraj: průvodce po dějištích Mistrových děl na Královéhradecku ..	47

3.2.4	Literární průvodce pro turisty	48
3.2.5	Malý literární místopis Československa	48
3.2.6	Literární toulky po Čechách	49
3.2.7	Putování s knihou: místopis české prózy	50
3.3	Nejvýznamnější díla	51
3.3.1	Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského	51
3.3.2	Poklad: historický obraz z osmnáctého století	53
3.3.3	Předtucha	55
3.4	Potštejn v literárních dílech	55
3.4.1	Potštejn-město	58
3.4.2	Krajina	65
3.4.2.1	Les	68
3.4.2.2	Řeka	71
3.4.2.3	Lipová alej	75
3.4.3	Hrad Potštejn	78
3.4.3.1	Mikuláš z Potštejna	85
3.4.3.2	Hrabě Jan Antonín Hordubal Chamaré	90
3.4.4	Zámek	91
3.4.5	Velešov	93
3.4.6	Modlivý důl	96
3.5	Text a kulturní krajina	105
	Závěr	110
	RESUMÉ	114
	Použitá literatura a prameny	116

ÚVOD

Ve své diplomové práci *Potštejn v kulturní paměti. Historie místa, literární místopis a fikce* se zaměřím na ztvárnění prostoru v uměleckém díle a jeho sekundární vliv na kulturní paměť místa. Potštejn, jako lázeňské středisko české intelektuální elity, se stal dějištěm řady českých próz. Moje diplomová práce se bude zaměřovat především na kulturní život v Potštejně od jeho proměny v klimatické lázně na konci devatenáctého století do poloviny dvacátého století. Dobu tzv. zlatého období Potštejna považuji z hlediska míry návštěvnosti a frekvence vzniku děl za období nejvyšší popularity místa, které se od té doby přes četné snahy nepodařilo plně obnovit.

Do tváře Potštejna, jak ho dnes známe, se zapsal jeho status klimatických lázní a činnost řady organizací jako je Okrašlovací spolek, a to nejen architektonicky, ale i kulturně. V rámci kulturní činnosti Okrašlovacího spolku a letních hostů vyšlo několik děl, včetně almanachu *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*, na kterém se podílela řada osobností. Nejen do kulturního života Potštejna výrazně zasáhly zejména dvě osobnosti – profesor Jan Urban Jarník a Marie Dobrzenská v souvislosti s její anglofilii nejčastěji zvaná Mary.

Literární krajina Potštejna není nahodilá, svou roli zde hrají historie, pověsti i fikce. Na vznik díla samozřejmě měly vliv i jiné věci, např.: za jakým účelem byla díla psána nebo jaký obraz Potštejna se snažila vykreslit. Některá díla se do kulturní paměti Potštejna nesmazatelně zapsala. Dnes asi nejznámějšími díly souvisejícími s Potštejnem jsou *Poklad: historický obraz z osmnáctého století* Aloise Jiráska a *Předtucha* Marie Pujmanové. Vznikla ale řada dalších literárních děl různého rozsahu, jejichž názvy i autoři již upadli do zapomenutí. Tato díla zahrnují více žánrů: prózu, poezii i drama. Toto výletní místo se postupně stalo místem kulturní paměti. Dnes figuruje v řadě literárně-místopisných průvodců. Zejména mě bude zajímat proměna kulturní paměti, s počátkem při založení Okrašlovacího spolku a také publikací Jiráskovy novely, která měla a dodnes má dopad nejen na uspořádání místa ale také na vytváření textů, které vznikly později.

Kulturnímu životu v Potštejně zatím nebylo v odborných pracích věnováno mnoho pozornosti. Lze čerpat z různých drobnějších prací, z nichž většina se ale tématu dotýká pouze okrajově. Ze současnosti se společenskému životu v Potštejně na přelomu 19. a začátku 20. století věnoval Ondřej Sedláček ve své knize *Pět dějství divadelního a společenského ži-*

vota v Potštejně ale se zaměřením převážně na oblast divadla. Ve dvou příspěvcích se na Potštejn zaměřila Helena Kokešová¹. Historií šlechtického rodu Dobrzenských z Dobřenic se věnovali hlavně August Sedláček, Jan Václav Dobřenský a Jan Maxmilián Dobrzenský, ale v případě potštejnské větve značně stručně. Potštejnskou větví rodu Dobřenských, jejími osudy po druhé světové válce a osobností Marie Dobrzenské se zabýval v několika pracích historik Miloš Řezník.² Mary Dobrzenská byla také tématem bakalářské práce Veroniky Krčmářové³ a několika dalších příspěvků jako *Literární okruh Marie Dobřenské a její styky s českými spisovateli*⁴, *Prameny k vztahům českých zemí k evropským literárním osobnostem (R. M. Rilke, K. Kraus, R. Musil, G. Kars)* od Věry Sekotové a *Hraběnka Mary Dobřenská-Wenckheim* od V. Streita.

V první části své práce se budu věnovat teorii a ztvárnění prostoru v uměleckém díle. Budu se zde snažit zmapovat různé přístupy ke zkoumání ztvárnění místa a času v literárním díle a vztahu mezi literárním prostorem a skutečností, blíže představím pojmy topos, chronotop a genius loci. Zde využiji zejména výběr odborné literatury k tématu⁵. V druhé části se zaměřím na historické pozadí – Potštejn jako letovisko české intelektuální elity. Kromě představení prostředí klimatických lázní přiblížím místní kulturní aktivity. Zde budu využívat ma-

¹ KOKEŠOVÁ, Helena. Klimatické lázně v Potštejně a sportovní vyžití letních hostů. In: KOKEŠOVÁ, Helena BLŮMLOVÁ, Dagmar a Petr KUBÁT. *Čas zdravého ducha v zdravém těle: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009. ISBN 978-80-87311-07-3.

KOKEŠOVÁ, Helena. Návštěvy univerzitních profesorů v Potštejně. In: KALETA, Petr a Lukáš NOVOSAD. *Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference (Praha 6. – 7. 9. 2007)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2008. ISBN 978-80-86495-50-7.

² ŘEZNÍK, Miloš. Mary Dobrzenská, Karl Kraus a Potštejn. In: *Karl Kraus: jičínský rodák a světoobčan = in Jičín geboren, in der Welt zu Hause*. Semily: Státní okresní archiv, 2004. s. 239-261. ISBN 80-86254-10-0. a

ŘEZNÍK, Miloš. Potštejnská větev Dobřenských z Dobřenic. In: *Východočeský sborník historický*. Pardubice: Východočeské muzeum, 1994, sv. 4, s. 175-188. ISSN 1213-1733.

³ KRČMÁŘOVÁ, Veronika. *Mary Dobřenská*. Brno, 2007. Bakalářská práce. Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D..

⁴ POLIŠENSKÝ Josef a Zdeněk ŠOLLE. Literární okruh Marie Dobřenské a její styky s českými spisovateli. In: *Studie o rukopisech XV*. Praha: Ústřední archiv ČSAV, 1976, s. 83-86. ISSN 0585-5691.

⁵ BACHTIN, Michail Michajlovič. *Román jako dialog*. Praha: Odeon, 1980.

ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0.

HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994. ISBN 80-85917-03-3.

HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Jinočany: H & H, 1997. ISBN 80-86022-04-8.

JEDLIČKOVÁ, Alice. *Zkušenost prostoru: vyprávění a vizuální paralely*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1829-8.

PEPRNÍK, Michal. *Topos lesa v americké literatuře*. Brno: Host, 2005. ISBN 80-7294-153-4.

RYANOVÁ, Marie-Laure. Narativní prostor. *Aluze*, 2010, č. 3, s. 39. [cit. 2016-12-17].

URL:<http://www.aluze.cz/2010_03/06_studie_ryanova.php>.

MALURA, Jan a Martin TOMÁŠEK. *Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012. ISBN 978-80-7464-176-3.

teriály z archivního fondu Okrašlovací spolek Potštejn ze SOA v Rychnově nad Kněžnou včetně Výročních zpráv spolku. Potštejn také uvedu do kontextu letních bytů a sídel s využitím knih *Slasti a strasti letních bytů: život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky* od Jiřího Šoukala a *Z dějin české každodennosti: život v 19. století* od autorů M. Lenderové, T. Jiráka a M. Mackové. Ve třetí části Literární díla a Potštejn budu analyzovat výběr literárních děl a aplikovat na ně získané poznatky.

Některá místa jsou více ztvárňovaná v dílech a navštěvovanější než jiná. V mé práci bude také hrát roli otázka, co to je *genius loci*. Co jej vytváří, jaký vliv má na literární díla a naopak, jak mohou literární díla *genius loci* ovlivnit. *Genius loci* se může postupně vytvářet a dotvářet, například díky literárním dílům a reakcím na ně. Tématem a pojmem *genius loci* se více zabývali: Christian Norberg Schulz v jeho knize *Genius loci: krajina, místo, architektura*⁶ a Josef Zelenka v knize *Percepce krajiny a genius loci*⁷, z nichž budu čerpat. *Genius loci* má více definicí, lze jej uchopit z různých úhlů. Bude mě zajímat především tvorba kladného *genia loci* Potštejna, jako turistického a navštěvovaného místa, a zvláště jeho umělecký literární obraz, jak se navzájem ovlivnily a jaký vliv měly na svůj reálný předobraz.

Bude mě zajímat i odraz děl v literárních i neliterárních průvodcích, jakým způsobem se vytvářela prezentace místa a jak se literární obraz Potštejna zapsal do kulturní paměti. Pro analýzu literárního Potštejna tak budu ve své práci využívat nejen literární díla inspirovaná Potštejnem, ale také literární průvodce, dobové průvodce a propagační letáky. Průvodce zmiňují díla a odkazují na ně, využívají pasáže z děl, a spoluvytvářejí tak kulturní obraz Potštejna. Nejrozsáhlejší dobové průvodce jsou *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*⁸ z roku 1892 a *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*⁹ z roku 1911. V literárních dílech se tedy budu snažit najít a rozpoznat jednotlivé vlivy, které utvářely obraz literárního Potštejna. Bude mě dále zajímat to, co autoři interpretují stejně, co je společné. Budu se pokoušet nalézt opakované vzorce, případně jejich porušování a inovaci, jak se díla navzájem ovlivňovala a jak se promítla do kulturní paměti místa. Budu také sledovat proměny kulturní paměti Potštejna v čase.

⁶ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. Praha: Dokořán, 2010. ISBN 978-80-7363-303-5.

⁷ ZELENKA, Josef. *Percepce krajiny a genius loci*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008. ISBN 978-80-7041-191-9.

⁸ BAUER, František. *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892.

⁹ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911.

1 PROSTOR V LITERÁRNÍM DÍLE

Prostor hraje v literárních dílech důležitou a nezastupitelnou roli. Existují rozdílná pojetí prostoru odlišná u různých autorů a proměnlivá v závislosti na době nebo žánru. Pro mou diplomovou práci bude významnou úlohu hrát prostor Potštejna a jeho ztvárnění v literárních dílech inspirovaných Potštejnem v pojetí více autorů. Svou roli bude hrát i zobrazování stejného prostoru v propagačních materiálech. V této části bych ráda shrnula teoretické poznatky týkající se prostoru a možností jeho zkoumání a představila několik zásadních pojmů. Jedním z podstatných pojmů je i *genius loci*, který je v mém pojetí nejen zdrojem inspirace, ale i kulturním konstruktem vytvářeným i literárními díly, je tedy třeba jej chápat v kontextuálních vztazích a souvislostech.

1.1 Prostor v literárním díle

Začněme konstatováním, že „*narativním prostorem rozumíme fyzicky existující okolní prostředí, ve kterém se pohybují a žijí postavy*“.¹⁰ „*Narativy nejsou na prostorových objektech jen napsány, ale jsou také do prostoru skutečného světa situovány a jejich vztahy k okolnímu prostředí přesahují mimetickou reprezentaci. Pokud je nefikční příběh vyprávěn tam, kde se udál, mohou být užita gesta a deiktické prvky k ukázání přímo na dějiště události.*“¹¹ Je třeba vymezit, že literární prostor není reálný prostor, ale jakýsi vnitřní prostor díla, který různými prostředky může reflektovat vnější realitu. Literární prostor využívá reálné místo jako výchozí bod, ale také může být čistě imaginárním prostorem. Můžeme rozlišovat prostor zobrazený (vylíčený prostor) a implikovaný prostor. Nejzřejmější existence prostoru je dána tím, jak je v textu prostor popisován/označován. Právě zde se projevují vazby prostoru na výchozí bod. Pro zkoumání prostoru je kladen důraz na prostor signifikovaný, významově označený, ohraničený a na reprezentaci prostoru nebo prostor reprezentující, v němž je zakotvena určitá idea reprezentace (umělecká, ideologická, filozofická,...).¹²

I když prostor v díle představuje model jistého přirozeného prostoru i cest možných a typických v určité konkrétní době a určitém reálném prostoru, případně modeluje různé re-

¹⁰ RYANOVÁ, Marie-Laure. Narativní prostor. *Aluze*, 2010, č. 3, s. 39. [cit. 2016-12-17]. URL:<http://www.aluze.cz/2010_03/06_studie_ryanova.php>.

¹¹ Tamtéž.

¹² HRBATA, Zdeněk. Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0. s. 321-323.

álné vztahy (časové, sociální a etické), není tato modelovost přímočará. Jde o skutečnost jiného řádu. V různých druzích umění a různých literárních žánrech existují odlišné typy prostorů a každý autor a zčásti i každé dílo představují specifický model světa. Tento model není nikdy zcela individuální, do určité míry patří své době, případně uměleckému směru i určitému žánru. Dá se říci, že spisovatel buduje v díle svůj vlastní prostor, ale z možností, které mu nabízí prostor doby a ten který žánr či žánrová oblast.¹³ Prostor může mít v literárním díle různé funkce – prostor může být předmětem popisu, prostor může figurovat jako prostředek vyprávění u cestopisů, prostor může být symbolický nebo ideologický jako různé hodnotové protiklady. V literatuře se objevují různé prostorové figury od abstraktnějších po konkrétnější nebo může být prostor zcela derealizován.¹⁴

V textu se prostor projevuje různými způsoby. Prvním projevem je prostředí příběhu, což je svým způsobem nejtradičnější kategorie. Prostředí jsou konkrétní okolnosti, do nichž je zasazen děj. Volba prostředí a míra pozornosti věnovaná jeho zobrazení závisí nejen na tématu, ale souvisí také s řadou literárních konvencí, daných dobou poetikou, vztahem metody zobrazování ke skutečnosti, atd. Dalším projevem je analogon fyzického prostoru, tedy prostor s fyzikálními vlastnostmi skutečného světa, který se ale může odchýlovat od modelů, které známe. Posledním projevem je prostorovost, účinek vyplývající ze způsobu, jak se o fikčním světě mluví. V textu ale všechny tyto projevy splývají.¹⁵

1.1.1 Způsoby vytváření prostoru v textu

Nejzřejmějším způsobem, jak se vytváří prostor v textu, je popis. Právě zde se projevují úzké vazby pojící se s výchozím bodem prostoru (reálným místem). Prostory v literárním díle souvisejí s otázkou deskripce a její funkce. Deskripce je úzce vázána na konkrétního autora, závisí více na autorově vyjadřovací schopnosti, než na stupni skutečnosti prostoru. Popis se podřizuje literární perspektivě, která se do určité míry vyznačuje osobitými rysy a charakteristikami. U popisu je důležitá také perspektiva, ze které je na prostor nahlíženo. Perspektiva vyplývá z toho, jakým způsobem je prostor v díle vyjadřován. Techniky vyjadřování mohou být dvě: první typ – tradiční, nastavený rovinnou geometrií (nalevo, napravo, nahoře, dole),

¹³ HODROVÁ, Daniela. Paměť a proměny míst. In: HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Jinočany: H & H, 1997. ISBN 80-86022-04-8. s. 12-22.

¹⁴ HRBATA, Zdeněk. Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0. s. 317.

¹⁵ JEDLIČKOVÁ, Alice. *Zkušenost prostoru: vyprávění a vizuální paralely*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1829-8. s. 84-85.

druhý typ – popisy prostoru založené na euklidovské geometrii, tento popis patří k nejznámějším, ani se nepojmenovává, čtenář ho téměř nevnímá. Jedná se o perspektivu přibližování a ustupování, vertikální a boční perspektivu, ozřejmující detail jako něco, co podporuje smysl a skrytějším způsobem smysl literárně vepisuje.¹⁶

Prostor v příběhu ale obvykle slouží jako pozadí pro postavy a jejich konání, ne jako centrum zájmu.¹⁷ Jak již bylo řečeno, prostor může být v textu prezentován různými způsoby, nejpoužívanějším je popis. Popis však dočasně odsouvá děj, ale toto může být minimalizováno různými technikami (pohyby postavy, vnímání postavy, narativizovanými popisy a důsledky, které vychází ze zpráv o událostech). Perspektiva i úhel pohledu vyprávění se mohou měnit. Informace o prostoru mohou být také prezentovány podle strategií mapa a cesta. Cesta je obvyklejší a ukazuje prostor z pohyblivého hlediska z pohledu cestovatele.¹⁸ Při čtení si vytváříme své kognitivní mapy nebo mentální modely prostoru. V textu jsou zmiňovány orientační body, které jsou ve vztahu k jiným, a tím nám pomáhají představit si prostor. Samozřejmě ve srovnání se skutečnou mapou není mentální mapa tak přesná. Některé body si více zapamatujeme díky vzájemným vazbám, jiné jsou volnější.¹⁹

1.1.2 Zkoumání prostoru

Co se týče pojmu prostor, je to v literárním textu široké a z hlediska dějin a různých reflexí velmi členité pole. Je zkoumán z různých hledisek a v různých literárně-vědních oblastech. V popředí zájmu je samozřejmě prostor v próze jako významotvorný fakt, dotýká se znázorňování a konkretizace prostoru a jeho realizace v textu.²⁰ Různé směry výzkumu prostoru literárního díla jsou spojené s různými pojetími a úlohami prostoru v literárním textu: pojetí a zobrazování prostoru, jeho konstrukce a úloha v popisu a vyprávění, prostor v literární topologii (poetika míst), tzv. literární spaciologie a prostor v teorii fikčních světů jako konstruktů textové tvorby.²¹ Podle Zdeňka Hrbaty lze členit způsoby zkoumání prostoru zprvce na mimetickou topografii – zjišťujeme stupeň mimizeze mezi literárním dílem a skuteč-

¹⁶ HRBATA, Zdeněk. Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0. s. 321-323.

¹⁷ RYANOVÁ, Marie-Laure. Narativní prostor. *Aluze*, 2010, č. 3, s. 39. [cit. 2016-12-17].

URL:<http://www.aluze.cz/2010_03/06_studie_ryanova.php>.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ HRBATA, Zdeněk. Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0. s. 321-323.

²¹ Tamtéž, s. 317.

ností, zadruhé na funkční toposémii a její tři možné směry: a) sémiotické zkoumání místa, vztah mezi místy, osobami a ději ; b) charakterizaci sociální, anebo symbolickou míst-prostorů ; c) symbolické zobrazování neboli reprezentaci prostoru v textu.²²

V knize *Zkušenost prostoru: vyprávění a vizuální paralely* najdeme rozdělení dosavadních poetologických výzkumů prostoru na tyto skupiny: první skupinu (A) zkoumání prostoru v návaznosti na zkoumání ontologie literárního díla. Vymezení vztahu prostoru ke skutečnosti lze ještě rozdělit na další dva směry. Zaprvé průzkum obecných podmínek reprezentace prostoru v literárním díle, jehož reprezentantem je Roman Ingarden. Zadruhé výklad prostoru jako složky fikčního univerza v rámci teorie fikčních světů, který se objevuje například v pracích Umberta Eca a Marie Laure-Ryanové. Druhou skupinu (B1) sémantika literárního prostoru, lze dále dělit zaprvé na univerzalistickou poetiku prostoru, která vychází z fenomenologie a zkušenost prostoru shledává v literárních prostorových archetypech, původcem tohoto přístupu je Gaston Bachelard. Zadruhé sémiotický přístup se opírá o pojem historického a národnějazykového prostorového modelu, který vyjadřuje paradigmatické schéma uspořádání fikčního světa a pojem sémantické pole, na němž se zakládá vyvození události jako jednotky syžetové výstavby, který zavedl Jurij Lotman. Třetí skupinu (B2) sémantika prostoru jako (historická) poetika a tematologie lze rozdělit na tři přístupy. V prvním je klíčovým pojmem Bachtinův chronotop jako dobově příznačný a žánrově vázaný ustálený vztah určité syžetové konstrukce a prostoru. Vychází z předpokladu, že literární čas a prostor vždy určitým způsobem zrcadlí historicky a kulturně dané chápání těchto dvou kontinuí, a umožňuje tak sledovat proměny žánrových struktur. Druhým přístupem je typologie narativních prostorů navazující na historickou poetiku románů a najdeme jej především v německé literární vědě sedmdesátých let minulého století například u Gerharda Hoffmanna a Bruna Hillebranda. Třetí přístup je větev historické poetiky, literární topologie, která zkoumá žánrovou distribuci, stavebnou funkci a významy zvláště symbolické jednotlivých prostorových jednotek a jejich konfiguraci v diachronní perspektivě, to se objevuje například v dílech Daniely Hodrové.²³

²² HRBATA, Zdeněk. Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0. s. 326-327.

²³ JEDLIČKOVÁ, Alice. *Zkušenost prostoru: vyprávění a vizuální paralely*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1829-8. s. 88-89.

1.1.3 Čas v literatuře – časoprostor – chronotop

Součástí zkoumání prostoru v textu je zkoumání času. Spojení prostoru a času v textu tvoří jakýsi časoprostor nebo prostoročas. Dnes se ve zkoumání klade více důraz na prostor.²⁴ Časové indicie se projevují v prostoru a prostor se měří časem, jejich průnik tvoří tzv. chronotop. Pojem chronotop (v překladu časoprostor) zavedl ve třicátých letech ve studii *Čas a chronotop v románu* Michail Bachtin. Bachtin vychází z pohledu na čas jako na čtvrtou dimenzi prostoru. Povaha chronotopu se podle něj odvíjí z historicky proměnlivého způsobu osvojení časoprostoru tj. ze vzájemných relací času a prostoru, které spoluurčují obraz člověka v znázorněném světě. Chronotop fixovaný literární tradicí může přetrvat. Prostor může být vyhraněný a uzavřený nebo abstraktní a relativní.²⁵ Vychází tedy z předpokladu, že literární čas a prostor zrcadlí určitým způsobem historicky a kulturně dané chápání těchto dvou kontinuit. Jako ustálený vztah určitého typu syžetové konstrukce a prostoru se stal součástí čtenářova očekávání.²⁶

Chronotop vyjadřuje srostlost prostoru a času, souvztah osvojených časových a prostorových relací. Je to formálně-obsahová literární kategorie a má podstatný žánrový význam.²⁷ Chronotopy mají syžetový význam, někdy fungují jako jakási centra, z nichž se organizují základní události románu a v kterých se zadržují a rozplétají syžetové uzly. Chronotop také může zahrnovat množství menších chronotopů. V díle autora můžeme pozorovat dominantní, souhrnný chronotop nebo se mohou prolínat atd. Mezi chronotopy existují dialogické vztahy. To se projevuje například v hranici mezi zobrazeným a reálným světem. Nelze směšovat zobrazený svět se světem zobrazujícím, ale tyto světy jsou propojeny a neustále na sebe působí, probíhá mezi nimi nekonečná směna. Dílo a svět v něm zobrazený vcházejí do reálného světa a obohacují jej a reálný svět vchází do díla a do světa v něm zobrazeného jak v procesu vytváření, tak i v procesu jeho další existence prostřednictvím obnovování díla v tvůrčím vnímání čtenářů.²⁸

²⁴ HRBATA, Zdeněk. Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0. s. 318.

²⁵ JEDLIČKOVÁ, Alice. Čas a jeho úloha při konstituování narativního díla. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0. s. 221-223.

²⁶ Tamtéž, s. 56.

²⁷ BACHTIN, Michail Michajlovič. *Román jako dialog*. Praha: Odeon, 1980. s. 222.

²⁸ Tamtéž, s. 364-377.

1.1.4 Místa v literatuře

Literární dílo je tvořeno složitou sítí vztahů mezi svými rozličnými částmi a úrovněmi a současně sítí vztahů, které s ním spojují osobu tvůrce na jedné straně a osobu čtenáře nebo vykladače na straně druhé. Tato síť přitom není něčím pasivním, jednou pro vždy daným, je to dynamický celek, který se v každém okamžiku a z každého pohledu jeví trochu jinak. Vyčleníme-li z této dynamické sítě jednu část, například prostor, nečiníme tak proto, že bychom jej pokládali za důležitější než jiné složky díla, ale proto, že nás zajímá tato složka v tomto okamžiku více než jiné. Jestliže dílo je sítí vztahů, pak také prostor je v díle vytvářen sítí míst a jejich vztahů, i tato síť překračuje hranice díla, její vlákna sahají do jiných děl. Dílo nabývá svého smyslu v kontextu tradic, které je spoluvytvářely a ve kterých je vnímáno. Stejně je tomu i v případě míst, jejichž podoby se tvoří a vnímají v kontextu míst jiných děl.²⁹

Místo je prostor, který má jasně určený charakter, prostor je potenciálem pro vznik míst jako zvýznamněných a strukturovaných částí prostoru.³⁰ Místu v literatuře se tak dostává stále větší pozornosti. Vznikají studie o prostoru v jednotlivých žánrech, např. románu, o prostoru u různých autorů nebo zaměřené na jedno místo u více autorů, případně na místo v celé kultuře, v různé míře se zde uplatňuje historický zřetel (u více autorů). Například poetika prostoru, poetika místa se zabývá archetypální složkou básnických obrazů spojených s místy, které se stávají podloží pro další literární vrstvy. V literatuře existuje celá tradice pojmání a zpodobování daného místa. Tato tradice se utvářela v různých žánrech u mnoha autorů a je předmětem historické poetiky prostoru.³¹

Některá místa jsou žánrově předurčena k určitým dějům. Místa mají v literatuře metaforický charakter. Místo může být pojato jako kulisa, obraz a znak sociálně charakterizovaného prostředí, hrací plocha nebo metafora. Význam míst se může posouvat, zahrnuje pozitivní i negativní konotace, může se ocitnout v novém kontextu a nabalit na sebe další významy. S proměnou a přehodnocováním významů míst souvisí problém přesahování literárních míst do reality mimoliterární, z níž místa vzešla nebo se jí inspirovala. Přesahování je zřejmé tam, kde se místa stávají součástí dobového mýtu. Pod vlivem literárních míst se pak ocitá realita,

²⁹ HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994. ISBN 80-85917-03-3. s. 5-12.

³⁰ ZELENKA, Josef. *Percepce krajiny a genius loci*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008. ISBN 978-80-7041-191-9. s. 161.

³¹ HODROVÁ, Daniela. Paměť a proměny míst. In: HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Jinočany: H & H, 1997. ISBN 80-86022-04-8. s. 12-22.

k jejich obrazu mohou být místa tvořena a přetvářena nebo mohou být pod jejich vlivem vnímána reálná místa, to většinou souvisí s pozitivním mýtem.³²

Povaha místa bývá také spjatá s typem postavy, která se na něm zdržuje nebo se v něm pohybuje, místo determinuje postavu a postava místo.³³ Místo bez subjektu nebo události jako by nebylo, utváří se a trvá pouze skrze toho, kdo se na něm nalézá, skrze událost, která se na něm odehrává. Prostor můžeme chápat jako soubor, síť míst, která tak jako jednotlivé místo, začíná existovat teprve skrze subjekty a události. Jednotlivá místa od sebe mohou být oddělená nebo se prolínat. Místo se tak může stát nositelem paměti, místo si svým způsobem v sobě nese vzpomínky na všechny bytosti, které se na něm ocitly.³⁴

1.1.5 Topos

Nyní se budu věnovat pojmu topos/topoi. Jsou to rétorické formule, které přešly z antické literatury do literatury středověké a změnily se v klišé. Mohou to být nejenom narativní formule, ale i ustálená spojení či obrazy. Daniela Hodrová rozlišuje čtyři typy: rétorické formule, vracející se metafory, stylizace postav a vracející se stylizace místa (vracející se a zároveň proměňující se ve způsobu pojetí a stylizace místa). Místa mohou mít paměť, být spojená s příběhem. Místa nosí stopy po příbězích, ve kterých se objevila. Rozlišují se dva typy asociací. V první variantě se určité místo pojí s konkrétním příběhem s různými jeho variantami, ve druhé variantě se místo nepojí s konkrétním příběhem, ale figuruje v řadě různých příběhů, vytváří se tak určitá izotopie (kontinuita funkce nebo funkcí) a může vzniknout relativně stálé významové pole. Místo tak nabývá v jedné rovině funkci kulturního či literárního symbolu. Vždy se ale dají najít specifické rysy.

Topos zahrnuje osu lineární (časovou), ale ze své podstaty je formou konkrétního prostoru. Každé dílo má svou historii, tradici, vychází ze systému dobových norem a hodnot autora a čtenáře. Místo se může zapojovat do tematického plánu a může otevírat různé významové roviny. Každé místo má své specifické rysy, kterými se odlišuje od jiných míst, jeho

³² HODROVÁ, Daniela. Paměť a proměny míst. In: HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Jinočany: H & H, 1997. ISBN 80-86022-04-8. s. 12-22.

³³ Tamtéž.

³⁴ HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994. ISBN 80-85917-03-3. s. 5-12.

funkce a zapojení do příběhů není určováno pouze množinou rolí, které v příběhu mělo, ale někdy také intertextuálními vazbami.³⁵

1.1.6 Maloměsto a idylické místo

Město vystupuje v literatuře trojím způsobem – jako objekt (v průvodcích, knihách o městech, i v románu), jako prostředí (převládá v románu) nebo jako postava (v poezii i próze), nejčastěji se ale kombinují.³⁶ Malé město bylo jedním z osudných, ne-li hlavních prostorů pro literaturu devatenáctého století. Rozdíly se nachází hlavně v míře malosti. Pojem maloměsto ukazuje na literárně vyhraněnější typ prostoru, z malého města hrdinové odjíždějí nebo jsou odsouzeni v něm žít. Úděl maloměsta nepřináší nic tvořivého, povznášejícího. Každodennost a všednodennost jsou příznaky reálného života, všednodennost je objevována jako životní rámeček, jako obecná atmosféra. Maloměsto bývá spjaté zvláště s všednodenností, kdy se absence dění stává něčím a je zdrojem osobních dramát. V naturalistickém románu se takové prostředí stává jednou z hlavních determinací hrdinů.³⁷

Chronotop maloměsta může mít několik variant: první je idylická varianta, převažující u regionálních autorů, která zahrnuje cyklický čas, vlekoucí se, a nevzrušený život v nevelké lokalitě. Objevuje se tam několik středobodů místního dění, kde lze očekávat určité události a místa setkávání (jako jsou krámký a hospody). Projevují se tam příznaky jistoty, opory, pravidelnosti, sousedských vazeb a důvěry ve vše, co je známé a co se zakládá na uklidňující pravidelnosti. Druhá varianta, flaubertovská, zahrnuje stejné příznaky, ale vytváří atmosféru zatuchlosti a strnulosti. Nejvýraznějším znakem je negace pohybu a jakékoliv změny. Tyto varianty používají a zvýrazňují podobné znaky prostoru, ale fenomény a funkce prostoru mají rozdílnou hodnotu. Obdobné prvky vytváří různé pojetí světa. V první variantě stále stejný svět neměnných vazeb, gest a rituálů odkazuje k představě idylické harmonie, důvěrně známého, neměnného prostoru a kruhového času. Vyjadřuje kladný *genius loci*, místo pojaté jako metafora příkladné fungující pospolitosti. Rázovitý kolorit, osobité nebo kontroverznější po-

³⁵ PEPRNÍK, Michal. *Topos lesa v americké literatuře*. Brno: Host, 2005. ISBN 80-7294-153-4. s. 13-18.

³⁶ HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994. ISBN 80-85917-03-3. s. 94-108.

³⁷ HRBATA, Zdeněk. Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0. s. 369-371.

stavy nebo lidská dramata jsou v toposu pojednaná jako příkladná mementa, výrazněji nerušící esenci světa ani řád, z něhož se vylučují navždy pouze nenapravitelná individua.³⁸

Důležitá jsou střediska maloměsta, jakási struktura center dějišť, kde se děje opakuje, obměňuje nebo kde nastávají určité, ale dočasné turbulence v atmosféře maloměsta. Například promenáda, kde se každý ocitá před bedlivýma očima maloměsta, má svůj vlastní řád a hierarchii. Pohled na maloměsto zahrnuje, jak se lidé jeví a zároveň, jak se dívají a pozorují ostatní, vypravěč bývá také součástí města. Svou roli v literárním textu může hrát panoráma města s jeho dominantami.³⁹

Topos maloměsta souvisí také s toposem idylického místa. Idylické místo není všední místo, všednost je tam obřadní, sváteční. Tam, kde je idylické místo vytvořeno uměle, stýká se s místem utopickým. Tajemství sem proniká s prvky melancholie, tragického osudu, smrti, vášně, pomíjivosti a se vzpomínkami na minulé doby. Idylické místo je místo uzavřené, postavy se v idylickém prostoru pohybují dvojitým způsobem, vstupují do něj a pak se v něm pohybují po drahách, které patří k tomuto místu.⁴⁰

1.2 Genius loci

Označení genius loci pochází z pojmenování bůžka, ducha nebo strážce ochraňujícího určité místo. Marie-Laure Ryanová to ve své studii zmiňuje jako tzv. duch místa. Označení genius loci pochází od Římanů a je vytvářen narativy mýtů, legend a orální historií.⁴¹ Podle Římanů má každá bytost svého génia, ochranného ducha, který dává lidem a místům život, doprovází je od narození až do smrti a určuje jejich charakter a povahu.⁴² Dnes se více používá ve smyslu pojmenování atmosféry, charakteru, image nebo tradice určitého místa. Charakter místa označuje celkovou atmosféru, která je nejobecnější vlastností každého místa, je určen tím, jaké věci jsou, a vztahuje proto zkoumání ke konkrétním jevům žitého světa.⁴³

³⁸ HRBATA, Zdeněk. Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0. s. 369-371.

³⁹ Tamtéž, s. 381-393.

⁴⁰ HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994. ISBN 80-85917-03-3. s. 27-34.

⁴¹ RYANOVÁ, Marie-Laure. Narativní prostor. *Aluze*, 2010, č. 3, s. 40. [cit. 2016-12-17].

URL:<http://www.aluze.cz/2010_03/06_studie_ryanova.php>.

⁴² ZELENKA, Josef. *Percepce krajiny a genius loci*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008. ISBN 978-80-7041-191-9. s. 137.

⁴³ Tamtéž, s. 136.

Člověk ve volném čase vyhledává různé typy krajin a scenérie v nich, prožívá je, motivují jej k opakované návštěvě stejné krajiny a vyvíjí při interakci s ní různé aktivity významně determinované krajinou. Při vnímání krajiny člověk obohacuje, mění a propojuje své kognitivní mapy, mění své názory a percepce.⁴⁴ Genius loci označuje, čím místo je nebo čím chce být a je spojován s cestováním, turismem a putováním. V turismu pomáhá předem navo- zovat očekávání a často se využívá v marketingu.⁴⁵ Genius loci se tak často stává používaným až zneužívaným pojmem v denním tisku, na webu nebo v propagaci turistických destinací.⁴⁶

Existují různé pojetí genia loci, jak se můžeme přesvědčit v knize *Percepce krajiny a genius loci*. Podle Jaroslava Vencálka je genius loci skryt v různých významech krajiny, v lidech v ní žijících v minulosti i současnosti, je hudební a předávaný, poetický i vědecký. Genius loci je svým způsobem trvalý i proměnlivý. Je to soubor jakýchkoliv mimořádných vlastností a významů daného místa, který neopakovatelným způsobem propojuje konkrétní lidské artefakty s přírodním prostředím, nemůže mít absolutně stálou konstantní povahu. Jako duch krajiny může být na svém významu posilován, může zeslabovat, ale nemůže za běžných podmínek zcela vymizet. Může se po nějakém čase znovu, zpravidla v pozměněné podobě, vracet a obnovovat. Podle Václava Cílka je genius loci důvodem, který neumíme pojmenovat, ale kvůli kterému se na dané místo vracíme.⁴⁷

Norberg-Schulz rozlišuje genius loci přírodního místa a genius loci člověkem vytvoře- ného umělého místa. Podle Norberga-Schulze tvoří přírodní místo země, nebe, hory, strom, skály, rostliny a voda a nakonec čas. V mnoha typech krajin je přítomen duch přírodního mís- ta. Archetypy přírodního místa jsou přítomné v romantických, kosmických a klasických kraji- nách. Romantická krajina je severská krajina, pro kterou je typické spolupůsobení člověka a přírody. Kosmická krajina je země pouští, kde člověk zakouší absolutní kosmické vlastnosti přírody. Klasická krajina není monotónní ani rozmanitá, jedná se o kompozici, rovnováhu a řád individuálních míst. Člověk je zde přírodě rovnocenným partnerem. Více typů krajin a aktivit člověka tvoří komplexní krajiny.⁴⁸

Člověkem vytvořené umělé místo není výsledkem nahodilých událostí, má svou struk- turu a obsahuje významy. Duch umělého místa se projevuje v romantické architektuře mno-

⁴⁴ ZELENKA, Josef. *Percepce krajiny a genius loci*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008. ISBN 978-80-7041-191-9, s. 22.

⁴⁵ Tamtéž, s. 92.

⁴⁶ Tamtéž, s. 132.

⁴⁷ Tamtéž, s. 153-154.

⁴⁸ Tamtéž, s. 138-140.

hostí a rozmanitostí, silnou atmosférou, důvěrnou, tajemnou a idylickou. Kosmická architektura se vyznačuje uniformitou a řádem. Arabská architektura je labyrintickým prostorem. Sická architektura se vyznačuje obrazivostí a artikulovaným řádem. V komplexní architektuře se prolíná prostředí umělé i přírodní.⁴⁹

1.2.1 Genius loci Potštejna

Člověk je vždy trochu otiskem místa, kde žije, a obráceně člověk nechává otisk na místě, kde strávil svůj čas. Místa jsou někdy výrazně spojena s životem umělce nebo hrdinů jejich děl. Místa známe z jejich díla, místa vidíme jejich pohledem.⁵⁰ V uchopení a ztvárnění genia loci existuje rozmanitost, mnohá díla se stala symbolem místa, vyvolávají asociace, stávají se součástí genia loci. Literární krajina Potštejna tak není pouhým jevištěm, není nahodilá, obsahuje významy, svou roli zde hraje historie, pověsti i fikce. Pouze některá jako Jiráskův *Poklad* se do kulturní paměti Potštejna nesmazatelně zapsala.

Svou roli hraje i určitá tradice. Životní rámec společenské skupiny je důležitý, podmiňuje sociální a estetické souvislosti, ještě důležitější je neustálá tvorba smyslu tohoto rámce, větší váhu má právě probíhající z významňování společných prožitků. Vědomí jedincovy příslušnosti ke skupině, jeho podílu na kulturních vzorcích. Umělecká výpověď zakládá novou skutečnost, fiktivní svět epických a lyrických časoprostorů. Nová díla pracují se zobecněnými významy minulých textů a směrů, s opakovaným prožíváním minulých obsahů, současně utvrzují v literárním povědomí stále živé kulturní vzorce i pochybnosti o dosavadním myšlení a cítění.⁵¹ Někdy topika posilují naši vázanost na kulturní vzorce, jindy ji oslabují. Mechanismy literárního povědomí zdůrazňují reálnou tvář přírodního a společenského prostředí.⁵²

Potštejn je uměle tvořeným místem, kde je genius loci tvořený mnoha různými komponenty souvisícími s člověkem a jeho tvorbou, a je třeba jej uvést v kontextuálních vztazích a souvislostech. Bude mě také zajímat tvorba kladného genia loci Potštejna jako turistického a navštěvovaného místa a hlavně jeho umělecký literární obraz, jak se navzájem ovlivnily a jaký vliv měly na svůj reálný předobraz. V literárních dílech se budu snažit najít a rozpoznat jednotlivé vlivy, které utvářely obraz literárního Potštejna. Bude mě dále zajímat to, co lidé

⁴⁹ ZELENKA, Josef. *Percepce krajiny a genius loci*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008. ISBN 978-80-7041-191-9. s. 141-144.

⁵⁰ Tamtéž, s. 218.

⁵¹ POSLEDNÍ, Petr. *Paměť hor: z literárního povědomí východních Čech po roce 1945*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. ISBN 80-7041-592-4. s. 4-8.

⁵² Tamtéž.

interpretují stejně, co je společné. Budu se pokoušet nalézt opakované vzorce, které se zapsaly do kulturní paměti, případně jejich porušování a inovaci.

2 FENOMÉN LETNÍCH BYTŮ A VÝVOJ POTŠTEJNA JAKO LETOVISKA

Na charakter Potštejna a jeho současný vzhled měla velký vliv jeho přeměna v letní sídlo. Bez proměny v letovisko by Potštejn zůstal jen dalším malým městem v Orlických horách a nemohl by se stát inspirací a místem setkání významných osobností. Na začátku této kapitoly se pokusím přiblížit, co to letní byty byly a uvést tak Potštejn do kontextu ostatních letních sídel. Dále se budu věnovat tomu, jak letovisko Potštejn vypadalo a čím lákalo své návštěvníky. Poté představím Okrašlovací spolek v čele s Janem Urbanem Jarníkem, největším propagátorem a milovníkem Potštejna a spolkové aktivity včetně reklamy a akcí podnikaných za účelem shánění financí. Představím také významné letní hosty a osobnosti Potštejna a jakým způsobem se zapsali do místa. Také se budu věnovat dvěma důležitým osobnostem s vlivem nejen na kulturní život Potštejna, a to Janu Urbanu Jarníkovi a Mary Dobrzenské a jejímu ne zcela bezproblémovému vztahu s letoviskem.

2.1 Letní byt

„Jak si představuji ráj? Sedět věčně při jídle a při víně v čarokrásném Potštýně.“⁵³ Představa letního pobytu bývá spojována s nádechem idylky a pokoje, k místům se pojí různé sentimentální představy. *„Potštýn sám... osvědčil se jako jedno z nejroztomilejších letních zátiší, jako pravá idyla, jako princezna z pohádky čekající jen na šťastného prince, který by ji políbením probudil jako královnu všech letních zátiší.“⁵⁴* Lidé byli unaveni z každodenního městského shonu a toužili změnit prostředí alespoň na pár dní a odpočinout si v jiném ovzduší, stát se součástí idylického venkova, ale tak, jak si ho představovali. *„Na štěstí osvědčil se Potštýn nejen jako zátiší, v něm spojeny jsou vzácné přednosti přírodní, ale i jako městečko s životem dosud patriarchálním, obydlé prostým, dobrosrdečným a pohostinným lidem.“⁵⁵* Koho lákal tento typ pobytů a komu byl určen? Jednotlivé vrstvy neměly stejný rozsah volného času. A také existovaly rozdíly i mezi těmi, co vlastnili vlastní rekreační objekt a těmi, co

⁵³ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Letovisko a klimatické lázně Potštejn v Orl. horách, s. 4.

⁵⁴ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 146.

⁵⁵ Tamtéž.

si ho pouze pronajímali. V dobové podobě letních bytů se také promítají dobové módní, hospodářské i sociální trendy a proměny vnímání volného času.⁵⁶

Co to vlastně byl letní byt? Dá se říct, že to byla „...*forma trávení volného času, jejíž specifikum spočívalo v přemístění domácnosti do cizího prostředí. V tomto prostředí trávila rodina několik týdnů, nejčastěji v období letních prázdnin...*“⁵⁷ Sezóna letních pobytů probíhala většinou od konce května do konce září. Letní byt byl ve své době tradiční rodinný způsob trávení dovolené. V českém prostředí se objevuje již v devatenáctém století. Měšťané zpočátku napodobovali pobyty šlechty na letních sídlech, které měly dlouhou tradici už od raného novověku. Rozvoj letních sídel souvisel s řadou proměn životního stylu a zvláště se zlepšenou dostupností lokalit díky zavedení železnice. První letoviska vznikala právě na železničních trasách. V rámci letních bytů existovalo několik typů pobytů, byly rozdíly ve vztahu k letnímu sídlu (majitel nebo nájemník) a velikostí prostoru letního bytu (pokoj nebo vila). „*Ze seznamu bytů uvedených možno poznati, že Potštýn se honosí velkým výběrem v příčině této. Nelze ovšem přikládati měřítko velkopanského a žádati na bytech v útulných chaloupkách, aby vynikaly ve všem všudy elegancí a výstavností městskou. Toho vůbec letní host v letním zátiší nehledá, ale kdo se spokojí s řádným, světlým pokojem, byť i více méně jednoduše zařízeným, může ze seznamu uveřejněného směle voliti; i vybíravější najde mezi oznámenými byty takové, s nimiž na venkově úplně se spokojí.*“⁵⁸ Specifické pobyty, které se ale do klasických letních bytů neřadí, byly pobyty v hotelech, penzionátech a hostincích.⁵⁹

Hosté letních bytů pocházeli zejména z vyšších a početnějších středních vrstev, které splňovaly nutné předpoklady, především dostatek financí a volného času. Z hlediska povolání to bylo především úřednictvo, příslušníci svobodných povolání, živnostníci a podnikatelé. Díky bohatnutí střední třídy nastal rozvoj návštěv letních bytů.⁶⁰ Na konci devatenáctého století si delší letní dovolenou mohli dovolit jen nejvyšší a vyšší střední vrstvy, po roce 1918 i další příslušníci středních vrstev. Pobyt na letním bytě mohl mít i další roli, a to ukázat společenskou prestiž a hospodářské postavení. O skladbě letních hostů se můžeme dozvědět

⁵⁶ ŠOUKAL, Jiří. *Slasti a strasti letních bytů: život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2611-8. s. 7-8.

⁵⁷ Tamtéž, s. 11.

⁵⁸ BAUER, František. *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892. s. 21.

⁵⁹ ŠOUKAL, Jiří. *Slasti a strasti letních bytů: život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2611-8. s. 11-13.

⁶⁰ Tamtéž, s. 21.

z tzv. ohlašovacích knih.⁶¹ V případě Potštejna pocházejí záznamy ze Seznamů letních hostů, Výročních zpráv Okrašlovacího spolku a propagačních materiálů.

Letní byty se nacházely v tzv. letoviskách nebo v obcích nazývaných letní sídlo. S rostoucím zájmem o letní byty se rozšiřoval i počet obcí, které hostily letní hosty. V prvních letech to byly nejbližší a nejlépe dostupná sídla z větších měst, v pozdější době se na seznam mohla přidat téměř každá obec.⁶² Oblíbeným místem pobytů byly nejdříve lokality poblíž Prahy jako Dobřichovice, Liboc a Roztoky. Pokud byl několikátýdenní pobyt nad možnosti hostů, snažili se odjet alespoň na pár dní koncem týdne.⁶³ Někteří hosté vyhledávali známá letoviska, kam jezdila vybraná společnost, jiní preferovali klidná zákoutí s pokud možno nejmenším turistickým ruchem. Řada rodin jezdila do místa, odkud pocházel některý z rodičů, v tomto případě tolik nezáleželo na potenciálu nebo atraktivitě obce. Letními sídly se stávaly malé i větší obce nebo městyse prakticky ve všech částech Čech a Moravy. Záleželo i na tom, jestli místní obyvatelé charakter odpočinkové a rekreační zóny uznávali a propagovali. V některých případech proti sobě působily dvě zcela protichůdné představy o daném místě. Popularita místa závisela na propagaci, ale také na hostech, kteří často vytvářeli z daného sídla exkluzivní prostor, některé obce byly známé vysokým podílem specifických návštěvníků (to je i příklad Potštejna). Mnohá letoviska hostila různé osoby kulturního a hospodářského života.⁶⁴

Významným způsobem ovlivňovaly atmosféru v obci tzv. okrašlovací spolky, které se podílely na budování turistických cest, zkrášlování okolí a na výstavbě sportovišť a koupališť. Rozvoj lokality jako rekreační oblasti záležel také na místním obyvatelstvu, které poskytovalo pozemky na stavění vil, případně nabízelo místnosti k ubytování letních hostů. Svou roli sehrávali podnikatelé, mnohdy místní, kteří usilovali o vybudování letních vilových kolonií nebo hotelů a další infrastruktury, jako mohlo být například zřízení pošty, telegrafu, telefonu, navýšení počtu restaurací a dalších obchodů a služeb, vznik říčních lázní, později elektrifikace a zavedení vodovodu. Vznik letovisek bezprostředně souvisel s atraktivitou okolní krajiny,

⁶¹ ŠOUKAL, Jiří. *Slasti a strasti letních bytů: život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2611-8. s. 24-25.

⁶² Tamtéž, s. 29-31.

⁶³ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1683-4. s. 275-276.

⁶⁴ ŠOUKAL, Jiří. *Slasti a strasti letních bytů: život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2611-8. s. 29-31.

letní sídlo mohlo ale vzniknout kdekoliv, záleželo na vkusu hostů.⁶⁵ Letovisko mohl výrazně ovlivnit také vztah k místu a osobní angažovanost hostů v místních záležitostech. K tomu měly sklon především osobnosti, které v místě vlastnily nemovitost. Hosté se často angažovali v místních okrašlovacích spolcích, jejichž vznik mnohdy iniciovali a někteří spolek i aktivně řídili.⁶⁶

2.2 Potštejn jako letovisko a klimatické lázně

Potštejn se stal vyhledávaným letoviskem na konci devatenáctého století, výjimečný byl především vysokou návštěvností různých osobností české vědy a kultury, zejména profesorů, a to i zahraničních. Aby se Potštejn mohl stát letoviskem, musel splňovat několik podmínek. Nejdůležitější bylo zajištění snadné dostupnosti, která vznikla zavedením železniční dopravy a bez které by Potštejn zůstal turistickou destinací spíše neznámou. Dříve jako lákadlo pro návštěvu Potštejna sloužil hrad a poutě na den sv. Jana Nepomuckého. „*Potštýn se začal vyvíjet v letní sídlo od roku 1872, kdy byl spojen drahou, má všechny vlastnosti, které se žádají na letních sídlech – hojnost lesů jehličných, křišťálově čistou vodu v Divoké Orlici...*“⁶⁷ Před zavedením dráhy vyžadovala doprava mnohem víc času. „*Kdo od nás se chtěl dostat do Prahy anebo do Vídně, musil vykonati cestu tříhodinnou na nádraží bud' ústecké nebo choceňské.*“⁶⁸ Výhodná poloha Potštejna těž sloužila jako „*brána k další turistice, Orlické hory, Krkonoše, Jizerské hory, Jeseníky.*“⁶⁹ V květnovém čísle Časopisu turistů z roku 1917 se o Potštejnu tvrdí, že zaujímá „*přední místo mezi letními útulky celého království*“.⁷⁰ O oblíbenosti Potštejna svědčí i tento výrok: „*Letovisko Potštejn – patří k nejznámějším a nejvíce vyhledávaným letoviskům ve východních Čechách.*“⁷¹ Potštejn se prezentoval jako lákavá alternativa pro obyvatele velkých měst, kteří tam měli najít ideální místo k odpočinku.

⁶⁵ ŠOUKAL, Jiří. *Slasti a strasti letních bytů: život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2611-8. s. 45.

⁶⁶ Tamtéž, s. 130.

⁶⁷ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Jan Urban Jarník za Okrašlovací spolek v Potštýně, s. 1.

⁶⁸ JARNÍK, Jan Urban. *Potštýnské zátiší jindy a nyní: přednesl dne 28. října 1899 ve Společenském klubu v Praze*. Praha: Nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Potštýně, 1913. s. 3-4.

⁶⁹ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Kam na prázdniny? Zase do Potštejna!, 1936, s. 1.

⁷⁰ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Jan Urban Jarník za Okrašlovací spolek v Potštýně, s. 2.

⁷¹ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Letovisko a klimatické lázně Potštejn v Orl. horách, s. 2.

„...Potštejn vyhledáván četnými rodinami, které tam hledají a nalézají kýžené osvěžení po několikaměsíčním pobytu ve velkých městech.“⁷²

Pro urbanistické uspořádání Potštejna a jeho nynější podobu mělo zásadní dopad, že se nové chalupy zásadně stavěly odděleně ve větších ovocných zahradách, tak aby se předešlo požárům (na půdách se totiž dříve skladovala lehce vznětlivá příze). V tomto způsobu výstavby se postupovalo i nadále, a tak získal Potštejn charakter útulného městečka v zahradách. Na tomto základě spolu s přírodním zázemím a historickými památkami se začala vytvářet pověst Potštejna jako místa stvořeného pro odpočinek a relaxaci.⁷³ Potštejn zajišťoval pro své hosty pohodlí a čistotu, včetně například ve své době moderního zavedení kanalizace a elektrického osvětlení, ale možnosti v tak malém městě byly samozřejmě limitované. „Potštýn je městy a nemá ovšem žádných výhod městských, žádných podmínek pohodlí a rozkoše ; není to „Kurort“ ani moderní výletní místo, je to prostě venkov, v němž však při skromných požadavcích možno dostat všecko, čeho v domácnosti nezbytně zapotřebí.“⁷⁴

Se zavedením železnice začínají do Potštejna přijíždět na letní pobyty první hosté a někteří se zde usazují natrvalo. Z prvních návštěvníků a z některých rodáků se také stávají nadšení propagátoři Potštejna jako místa vhodného pro letní pobyty. Na přeměně Potštejna na letovisko mělo podíl mnoho místních, včetně majitele panství Jana Antonína Dobrzenského. Hlavní hybatelem, organizátorem a propagátorem byl ale především Jan Urban Jarník, zakladatel a dlouholetý předseda Okrašlovacího spolku, který byl založen v roce 1881.

V roce 1875 byly z podnětu Václava Hostinského a tehdejšího starosty a mlynáře Václava Šabaty zpevněny břehy řeky a náhonu, upravena cesta od mostu až k jezu a podél ní vysazena lipová alej, na kterou navazovala alej kaštanová, která vytvořila základ pozdější lázeňské promenády.⁷⁵ Jako základ říčních lázní sloužilo kryté koupadlo, které postavili také V. Hostinský a V. Šabata nad mlýnským stavidlem. Do té doby hosté a místní využívali na koupání různá místa ve volné přírodě na Divoké Orlici. V roce 1897 proběhla stavba nových

⁷² SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Jan Urban Jarník za Okrašlovací spolek v Potštýně, s. 1.

⁷³ HLINKA, Soběslav a Milan SEDLÁČEK. *Album starých pohlednic Potštejn, Záměl a okolí*. Potštejn: Soběslav Hlinka, 2007. s. 9-12.

⁷⁴ GROT, Konstantin. Na březích Divoké Orlice. Z cesty do Čech roku 1890. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 71.

⁷⁵ HLINKA, Soběslav a Milan SEDLÁČEK. *Album starých pohlednic Potštejn, Záměl a okolí*. Potštejn: Soběslav Hlinka, 2007. s. 9-12.

říčních lázní, která měla tři části: dětský bazén, bazén pro dospělé a přirozenou sprchu, kterou tvořil jez. Součástí lázní byly lázně sluneční, vzduchové a pískové.⁷⁶

I když se obyvatelé na léto uskrovněovali a nabízeli k pronájmu své nejlepší světnice, brzy to přestalo stačit. V tomto období začala výstavba větších domů určených k letnímu pobytu včetně místností určených k pronájmu. Byla postavena řada domů, jako například dům doktora Bednáře v roce 1874, vila Riviera v roce 1884, vila pana Valenty v roce 1885, Mestekova vila v roce 1890, vila Bon-repos v roce 1897 a vila Meran v roce 1897. Období prosperity Potštejna zažilo vrchol na sklonku Rakousko-uherské monarchie, podle sčítání z roku 1910 měl Potštejn 190 domů a 970 stálých obyvatel, podle statistik Okrašlovacího spolku lze předpokládat, že počet hostů počet stálých obyvatel převyšoval.⁷⁷

V období první světové války do života letoviska zasáhly válečné události, po období válečného útlumu se Potštejn ale začal znovu rozvíjet. Ve druhé polovině dvacátých let bylo postaveno několik významných budov jako penzion manželů Komrskových, dům pana Hlinického, vila Kamila Henera a vila Milica. V průběhu celého meziválečného období byl Potštejn stále hojně navštěvován letními hosty, v letní sezóně zde působil i lázeňský orchestr.⁷⁸ V roce 1924 byla provedena jazyková reforma a nastala změna jména Potštýn na dnešní Potštejn. V průběhu roku 1928 proběhla další přestavba a rozšíření lázní. Byly postaveny moderní velké lázně s betonovým dnem a přirozenou sprchou pod stavidlem, byla zde dále zřízena umělá sprcha, pískoviště, sluneční lázně a další kabiny na převlékání. Díky výstavbě říčního jezu na Divoké Orlici byla zvětšena plocha stojaté vody a byly tím umožněny další aktivity jako závody v plavání nebo projíždění na lodičkách.⁷⁹

S první světovou válkou skončila i éra největší slávy a zlatého věku Potštejna. Velký vliv mělo i to, že většina těch, kteří stáli u zrodu slávy Potštejna, byla už po smrti. Od konce dvacátých let tak věhlas letoviska postupně slábl, s druhou světovou válkou nastalo opět ob-

⁷⁶ KOKEŠOVÁ, Helena. Klimatické lázně v Potštejně a sportovní vyžití letních hostů. In: KOKEŠOVÁ, Helena BLÜMLOVÁ, Dagmar a Petr KUBÁT. *Čas zdravého ducha v zdravém těle: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009. ISBN 978-80-87311-07-3. s. 359.

⁷⁷ HLINKA, Soběslav a Milan SEDLÁČEK. *Album starých pohlednic Potštejn, Záměl a okolí*. Potštejn: Soběslav Hlinka, 2007. s. 9-12.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ KOKEŠOVÁ, Helena. Klimatické lázně v Potštejně a sportovní vyžití letních hostů. In: KOKEŠOVÁ, Helena BLÜMLOVÁ, Dagmar a Petr KUBÁT. *Čas zdravého ducha v zdravém těle: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009. ISBN 978-80-87311-07-3. s. 354-355.

dobí válečného a poválečného úpadku, přestože Potštejn zůstal i v dalším období vyhledávaným místem pro letní pobyty, dřívějšího věhlasu už nikdy nedosáhl.⁸⁰

Co nabízelo letovisko Potštejn jako ideální prostředí pro letní byt? Jaké důvody mělo mnoho hostů pro své opakované návraty? Potštejn poskytoval širokou škálu možností trávení volného času, kde si každý host našel, co mu vyhovovalo. Mohlo to být osamocené rozjímání nebo „*společnost družná letních hostů, rozptýlená po procházkách i výletech, soustředěná v říčních lázních, tři tenisové dvorce na promenádě pod lipami, fotbalové hřiště, zábava i tanec.*“⁸¹ Hosté mohli využívat nabídky koupání v řece nebo v lázních i sportovního vyžití jako hraní tenisu hned na třech tenisových kurtech, fotbal, volejbal, ping pong a oblíbenou variantou byla i pěší turistika. V lázeňské budově byla čítárna, veřejná knihovna, teplé vanové lázně a krytý kuželník. Kulturní vyžití hostům poskytovaly společenské a kulturní akce pořádané před Jubilejním pavilonem Pod lipami, v sále u Hostinských a v zahradním pavilonu hotelu Suza. O společenském životu v Potštejně se můžeme dozvědět například z Výročních zpráv Okrašlovacího spolku.

O Potštejně a jeho léčebných kladech jako klimatických lázní psal na konci devatenáctého století MUDr. Vladimír Preininger, který dokonce nazýval Potštejn „českým Meranem“. Dalším propagátorem Potštejna byl profesor Ladislav Syllaba a místní rodák MUDr. Antonín Štych, který si nechal v roce 1898 nad rodným domkem postavit vilu Bon Repos, kde ubytoval letní hosty.⁸² Velkou roli v Potštejně a jeho prezentaci jako klimatických lázní hrála příroda, klima a horský vzduch, které měly mít zaručené léčivé účinky. Potštýn byl „*klimatické a léčebné místo, útulné s pěknými vilami s čistým horským vzduchem a klidem.*“⁸³ Turistické materiály popisují „*podhorský zdravý a krásný kraj – lesy, procházky po lučnatých rovinách i po kopcích s vonnými pasekami a širokými rozhledy.*“⁸⁴ Okolí Potštejna „*vyčerpává*

⁸⁰ KOKEŠOVÁ, Helena. Klimatické lázně v Potštejně a sportovní vyžití letních hostů. In: KOKEŠOVÁ, Helena BLÜMLOVÁ, Dagmar a Petr KUBÁT. *Čas zdravého ducha v zdravém těle: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009. ISBN 978-80-87311-07-3. s. 364-365.

⁸¹ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Kam na prázdniny? Zase do Potštejna!, 1936, s. 1.

⁸² KOKEŠOVÁ, Helena. Klimatické lázně v Potštejně a sportovní vyžití letních hostů. In: KOKEŠOVÁ, Helena BLÜMLOVÁ, Dagmar a Petr KUBÁT. *Čas zdravého ducha v zdravém těle: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009. ISBN 978-80-87311-07-3. s. 354-355.

⁸³ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Letovisko a klimatické lázně Potštejn v Orl. horách, s. 2.

⁸⁴ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Kam na prázdniny? Zase do Potštejna!, 1936, s. 1.

všechny pŕvaby horské krajiny.“⁸⁵ Ke koupání lákala „voda křišťálově čistá, podivuhodně teplá.“

Na oblíbenosti Potštejna měla velký podíl i důkladná péče, s jakou bylo město upravováno a zvelebováno. Byl zde přítomen i určitý tlak, který byl na obyvatele vynakládán kvůli vzhledu jejich obydlí. „Domky, byť i na mnoze malé, mají zvláštní ráz, (...) a lze s potěšením pozorovati, že obyvatelé jich rok od roka větší péči mají o čistotu jich a úhlednost vnější i vniterní. Hlavní pobudku k tomu třeba hledati v okolnosti, že mnozí v domcích svých upravili byty pro letní hosty, jiní pak, byť jim okolnosti toho nedovolovaly, aby část domku po dobu letní k účelu tomu postoupili, hledí přece k tomu, aby ani jejich příbytky příliš od jiných se nelišily.“⁸⁶ Zvláště vily letních hostů přibývaly s proměnou Potštejna na letní sídlo a měnily vzhled města. „Co se vill týče, jimiž i zevnější tvářnost Potštejna poslední dobou valně získala.“⁸⁷ Jako příkladné vily uvádí dobové průvodce například vilu Kvíčalovu, vilu Gustava Lindnera, vilu Riviera, vilu paní Vávrové, vilu E. Valenty, vilu dr. Bednáře a další stavby, včetně otcovského domku dr. Jarníka.⁸⁸ „Četné villy a vkusné zahrady při nich, v nichž přebývají v létě a na dovolené přední naše osobnosti, učenci a umělci, jsou městu okrasou.“⁸⁹

Dalším výrazným rysem, který je v propagačních materiálech vyzdvihován jako důvod k návratům do Potštejna, je jeho obyvatelstvo, které vychází vstříc návštěvníkům a „upřímně vítá k letnímu pobytu své věrné hosty s přáním, aby se jim tu líbilo.“⁹⁰ „Chceme-li však vysvětliti přitažlivost Potštýna bez pomoci fantasmie: řekneme, že v první řadě obyvatelé potštýnští svou laskavostí k hostům ukaz tento způsobují.“⁹¹ a „Ku všem krásám přírodním, jimiž honosí se rozkošný náš Potštýn, pojí se kouzlo, jemuž jinde hledal bys marně rovného, a jež nad jiné činilo nám utěšené toto zátíší milým. Jest to nelíčená přítulnost a srdečnost místního obyvatelstva a prostá dobrota lidu okolního. Za jediný den zde zdomácníš a stáváš se členem velké rodiny, v níž se ti dýše tak volně a mile.“⁹²

Proměna Potštejna na letovisko byla samozřejmě motivovaná financemi a výhodami plynoucími z turistického ruchu. „Pro místní obyvatelstvo je příjem jakási náhrada díky výro-

⁸⁵ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Letovisko a klimatické lázně Potštejn v Orl. horách, s. 2.

⁸⁶ BAUER, František. *Potštýnské zátíší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892. s. 13-14.

⁸⁷ Tamtéž, s. 18-19.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ ADÁMEK, Karel Václav. *Království české. 6. díl, východní Čechy, část 2*. Praha: P. Körber, 1914. s. 365.

⁹⁰ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Kam na prázdniny? Zase do Potštejna!, 1936, s. 1.

⁹¹ BAUER, František. *Potštýnské zátíší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892. s. 14.

⁹² JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátíším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 151.

bě tovární v posledních 40-50 letech úplně vyhynulo řemeslo tkalcovské, přenechávají letním hostům část svých domů, i celá nová čtvrť k tomuto účelu majitelé nových domků nemajetní, kteří tímto způsobem chtějí splácet dluhy na domcích váznoucích.“⁹³ Přes zvyšující se příjmy plynoucí z narůstání počtu letních hostů se ukazuje, že existovaly určité projevy pochybností a nespokojenosti místních obyvatel. „Dokud navštěvovalo Potštýn okolo 600 osob, bylo to možno, nyní však pohlížejí s oprávněnými obavami do budoucnosti.“⁹⁴

O tom, že ne všechny ohlasy na letovisko Potštejn byly kladné a nadšené, se můžeme dozvědět od Jana Urbana Jarníka, který ve svém průvodci nastiňuje dobové klepy a šeptandu. „Potštýn zůstal až dosud zátiším. Proč na to kladu váhu? Proto, poněvadž až příliš často slyším, že Potštýn přestal býti zátiším, jakým býval s počátku, že se tam vede paráda, panuje přepych a v poměru k tomu, že jest tu dráž než jinde v místech podobných. Ze zkušeností dlouholetých vím, že občas, právě v dřívějších dobách se vyskytlo tu a tam několik dam, které snad po této stránce zaměňovaly zátiší potštýnské s většími lázněmi aneb které si vůbec libují v nádherných toaletách. Že by však to bylo všeobecné, jest naprosto nesprávné, právě tak jako báchorka o zvláštní studenosti vody. Nesprávný by byl též náhled, že přestal býti zátiším a nelze se tu vyhnouti šumu a víru života společenského.“⁹⁵

2.3 Okrašlovací spolek

Hybnou silou společenského života Potštejna byly hlavně spolky. Kromě Okrašlovacího spolku zde působila Ochotnicko-čtenářská beseda Orlice, která byla založena v roce 1886 a zabývala se divadelní činností, dále Kroužek akademiků potštýnských, později Potštýnský klub. Na jeho činnost navázal v roce 1914 Kroužek sportovní a zábavní Potštýn, který spolupracoval s Okrašlovacím spolkem a měl za úkol pořádání zábav. Jeho účelem bylo vylepšovat a pečovat o rozvoj Potštýna. Společně spolky pořádaly sportovní a kulturní pořady, z jejichž výtěžku financovaly akce ke zvelebení Potštejna.⁹⁶ Největší podíl na rozvoji Potštejna měl

⁹³ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Jan Urban Jarník za Okrašlovací spolek v Potštýně, s. 1.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 124-125.

⁹⁶ KOKEŠOVÁ, Helena. Klimatické lázně v Potštejně a sportovní vyžití letních hostů. In: KOKEŠOVÁ, Helena BLÜMLOVÁ, Dagmar a Petr KUBÁT. *Čas zdravého ducha v zdravém těle: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009. ISBN 978-80-87311-07-3. s. 356-358.

Okrašlovací spolek, díky němuž „se městečko rozmáhalo a poskytovalo hojně příjemnosti“⁹⁷, s důsledností pečoval o dobré podmínky tohoto vyhledávaného letoviska⁹⁸, které toužil zachovat i do budoucnosti. „Pokládejme za povinnost, aby se toto vzácné dědictví zachovalo i pro příští generace obyvatel a hostů Potštejna.“⁹⁹ Okrašlovací spolek a jeho předseda Jan Urban Jarník nepovažoval Potštejn „pouze“ za lázně, měl k němu citový vztah. „Není to místo lázeňské, naopak jsme žárliví na jméno, které jsme již od počátku Potštýnu dali, jméno, které tak dobře vystihuje, čím vlastně si přejeme, aby Potštýn své letní kolonii byl, zátiším.“¹⁰⁰

Jaká byla vlastně úloha okrašlovacího spolku? Mnohé se můžeme dozvědět z podrobných Výročních zpráv vydávaných Okrašlovacím spolkem v Potštýně. „Jde-li o místo, které krásami přírodními tak velice vyniká jako Potštýn, jest úloha spolku okrašlovacího podstatně jiná než tam, kde na pustých kdysi plochách mají býti vykouzleny sady, stromořadí a koberce pestrých květin, aneb alespoň trochu osvěžující zeleně. Nám šlo a jde hlavně o to, aby pobyt v tomto krásném koutku naší vlasti byl milým letním hostům učiněn příjemným a aby všechny jeho krásy se staly, pokud nám to ovšem možno, přístupnými a náležitě se uplatnily. Proto často ve spojení se zdejšími obcemi a vždy v plném souhlasu s nimi upevňovány břehy řeky, kladeny přes náhon lávky, upravovány cesty a stezky v místě i v lesích, na ně stavěny lavičky, stoly, besídky, upravena hřiště na tennis, pořízeny kuželník, kulečník, čítárna, knihovna, letní divadlo a konečně řádné lázně jak říční tak i vanové.“¹⁰¹

Jedním ze zakladatelů a dlouholetým předsedou Okrašlovacího spolku v Potštýně byl potštejnský rodák a profesor romanistiky na pražské univerzitě Jan Urban Jarník. V roce 1881 Jarník navázal na činnost soukromého družstva v čele s Václavem Hostinským, otcem Otakara Hostinského, a starostou a mlynářem Václavem Šabatou. V roce 1910, společně se změnou stanov, byl přijat název Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny v Potštýně. Činnost Okrašlovacího spolku v mnohém přesahovala aktivity pouze „okrašlovací“. Okrašlovací spolek v Potštýně se věnoval (kromě starosti o veřejná prostranství) záležitostem kolem turistického ruchu, snaze zajistit dostatek letních bytů, zprostředkovávání kontaktu mezi místním

⁹⁷ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Československé státní dráhy Ředitelství st. drah Praha-Jih, Zvláštní výletní vlak z Prahy Wilsonovo nádraží do Potštejna a Litice, 9. června 1929, s. 3-4.

⁹⁸ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Kam na prázdniny? Zase do Potštejna!, 1936, s. 1.

⁹⁹ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Oto Dostál. Projďte se Potštejnem. 2005. s. 25.

¹⁰⁰ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Okrašlovacího spolku v Potštýně za dvacátý čtvrtý rok činnosti 1905-1906, s. 1.

¹⁰¹ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Okrašlovacího spolku v Potštýně za dvacátý rok 1901-1902, s. 16.

obyvatelstvem a letními hosty, snaze zviditelnit Potštejn účastí na mnoha různých akcích, shánění financí na svoje podniky, vydávání děl a organizaci kulturního života v Potštejně.

2.3.1 Činnosti Okrašlovacího spolku

Péčí Okrašlovacího spolku bylo pro účely lázeňského pobytu upraveno mnoho veřejných prostranství. Pod lipami byly zřízeny tenisové kurty, krytý kuželník a v roce 1899 byl postaven divadelní pavilon k 50. výročí panování císaře Františka Josefa I., kde se konaly různé slavnosti, koncerty a akademie. „*Jubilejní pavillon jest vlastně potštýnské letní divadlo čili aréna. Povstal na upomínku na památný rok 1848, zejména 50leté jubileum J. V. císaře a krále Františka Josefa I. Otevřen byl slavnostně 23. července 1899 přiměřenou slavností, při které účinkoval ochotně zpěvácký spolek „Orlice“ z Kostelce n. Orl. a provedena zde scéna od Vrchlického „Dvě doby Potštýna“.* Od té doby užito pavillonu často jak při slavnostech tak i při divadelních představeních. Zvláštní ozdobou jeho jest umělecká opona, kterou na motiv scény právě jmenované pořídili mladí umělci, tehdejší absolventi malířské akademie, Fr. Ženíšek ml. a J. Kočí.“¹⁰² Na Hradním kopci i na protější Letné byly také zřízeny vycházkové pěšiny s altány.

Vrcholem snah Okrašlovacího spolku se stalo otevření říčních a vanových lázní v roce 1897. Okrašlovací spolek měl na kontě mnoho drobnějších prospěšných prací, k nimž patří úpravy lesních stezek, silnic a chodníků, vysazování květin, stromů a keřů, postavení nábřeží a lávky přes náhon a řeku, proměna školní zahrady v parčík a úprava čtvrti Městečka osázením kaštany. Okrašlovací spolek také založil a provozoval spolkovou školkou.¹⁰³ Za deset let vydal Okrašlovací spolek na okrašlení a upravení Potštejna přes 1 400 zl.¹⁰⁴

Na konci devatenáctého století nabízel Potštejn množství příjemných procházek, například promenádou Pod Lipami či po upravených cestách do nejbližšího okolí, kde Okrašlovací spolek nechal vybudovat řadu sedátek a laviček. Podrobné tipy na výlety a procházky byly uveřejňovány ve všech průvodcích po Potštejně.¹⁰⁵ Okrašlovací spolek pořádal různé akademie, merendy, koncerty a divadelní představení. Společenské a kulturní akce se konaly

¹⁰² JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 24.

¹⁰³ Tamtéž, s. 117-121.

¹⁰⁴ BAUER, František. *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892. s. 16.

¹⁰⁵ KOKEŠOVÁ, Helena. Klimatické lázně v Potštejně a sportovní vyžití letních hostů. In: KOKEŠOVÁ, Helena BLŮMLOVÁ, Dagmar a Petr KUBÁT. *Čas zdravého ducha v zdravém těle: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009. ISBN 978-80-87311-07-3. s. 356-358.

v sále u Hostinských, dnešním hotelu Slavie, nebo v novém zahradním pavilonu hotelu Suza, dnešním hotelu Praha.¹⁰⁶

Okrašlovací spolek se za účelem prezentace Potštejna zúčastnil mnoha výstav: „... rozesílány prospekty bytů loni pořizené, uveřejňovány články a inserty v listech denních, dopisováno osobám letní byty hledajícím, nejvydatněji pak stalo se to účastenstvím na letošní jubilejní výstavě v Praze. Svaz českých spolků okrašlovacích uspořádal totiž výstavu jak věci svých, tak i jednotlivých spolků okrašlovacích v něm soustředěných. Mezi nimi jedno z vynikajících míst zaujímá výstava našeho spolku, kde totiž sestaveno rukou uměleckou ze všech ilustrací almanach Potštýn spolkem r. 1897 vydaného veliké překrásné tableau, které po výstavě bude vítanou ozdobou lázeňské čítárny.“¹⁰⁷

V roce 1895 se spolek objevil na národopisné výstavě v Praze, dále se účastnil v roce 1903 výstavy v Hořicích a výstavy v Pardubicích, v roce 1904 na Potulkách po českých lázních a letních sídlech jako části I. Všestudentské slavnosti v Praze, v zahradnicko-ovocnických výstavách v Praze v letech 1906 a 1910 a jubilejní výstavy obchodní komory Pražské v roce 1908 jako součásti hromadné výstavy spolků okrašlovacích. Další peníze pro vylepšování Potštejna zajistilo například vydání členského diplomu od Adolfa Liebschera.¹⁰⁸ „Roku letošního vystoupil spolek před širší veřejnost súčastniv se výstavy národopisné v oddělení spolkovém. Vystaveny zde výroční zprávy a seznamy pp. letních hostův, kniha prof. Bauera „Zátiší potštýnské“, diplom členský svého času ochotně sdělaný mistrem A. Liebscherem, řada pohledův na Potštýn jakož i kresba představujíc Potštýn před 100 lety. (...) není pochybnosti, že se tím Potštýn uvede ve známost širšího obecnstva. Jest pozoruhodno, že ze spolků okrašlovacích v Čechách a na Moravě se účastní výstavy národopisné jedině spolek náš. Při zahájení oddělení spolkového byl spolek zastoupen předsedou, který také výstavu installoval.“¹⁰⁹ „Jednoho dne pak uspořádán na výstavišti tak zv. den Poštýnský, jenž se díky četnému účastenství letních pánův hostův vydařil, jak náleží. Téhož dne uveřejněn v odpoledním

¹⁰⁶ KOKEŠOVÁ, Helena. Klimatické lázně v Potštejně a sportovní vyžití letních hostů. In: KOKEŠOVÁ, Helena BLÜMLOVÁ, Dagmar a Petr KUBÁT. *Čas zdravého ducha v zdravém těle: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009. ISBN 978-80-87311-07-3. s. 356-358.

¹⁰⁷ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Okrašlovacího spolku v Potštýně za dvacátý šestý rok činnosti 1907-1908, s. 6.

¹⁰⁸ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 117-121.

¹⁰⁹ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XIII.) správní rok 1894-5, s. 4.

vydání *Národních Listů* na místě čelném článkem o Potštýnu ve formě dopisu od nížeapsaného předsedy spolku.¹¹⁰

Další vydavatelské počiny, které měly jak užitek reklamní, tak i finanční, bylo vydání několika děl: především almanachu *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*, který byl vydán v roce 1897 v nákladu 1 500 výtisků. Za výtěžek z prodeje almanachu byly pořízeny vanové lázně a další část byla věnována na stavbu již zmíněného Jubilejního pavilonu. V roce 1902 Okrašlovací spolek vydal hru *Půta Potštýnský*, kterou složil Arnošt Kraus, ale publikována byla pod pseudonymem Kudrna Vážný. Za zisk byla pořízena opona do Jubilejního pavilonu i její tříbarevná reprodukce. Dalšími vydanými publikacemi byly *Zprávy ze zátiší potštýnského* a přednáška *O Potštýnském zátiší* v roce 1899. Několik set výtisků přednášky *O Potštýnském zátiší* doprovázela pozvání ke koncertu konanému 9. 3. 1900 v dvoraně žofínské organizovanému spolkem. V roce 1905 vydal Okrašlovací spolek drama ve verších *Mikuláš z Potštejna* od Emila Záborského.¹¹¹

Finance Okrašlovací spolek získal také z prodejů dvou průvodců po Potštejně a okolí *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí* z roku 1892 od Františka Bauera a *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím* z roku 1911 od Jana Urbana Jarníka. „*Dále jest nám zaznamenati jinou událost potěšitelnou, která bude zajisté míti následky příznivé, jak pro Potštýn vůbec, tak i pro spolek náš zvlášť. Pomýšlíme při tom na uveřejnění díla „Potštýnské zátiší“, ..., práci Františka Bauera, gym. Prof. V Brně, jež před tím po čtyři roky trávil léto v našem středu a z pouhé lásky k věci práce se podjal a ji ku všeobecné spokojenosti provedl. Spolek okrašlovací jest p. spisovateli zavázán díkem tím větším, ježto vyplnil tím vlastně úkol, jež výbor sám jak z první zprávy o činnosti spolkové vysvítá, si položil.*“¹¹²

Reklama byla pro místo závislé na turismu jako Potštejn velmi důležitá, protože město žilo převážně z příjmů plynoucích od jeho návštěvníků. V oblasti vytváření reklamy se činil především Okrašlovací spolek v čele s Janem U. Jarníkem, který propagaci Potštejna věnoval mnoho času a úsilí a velmi dobře si uvědomoval její nezbytnost. „*Spolek okrašlovací hleděl též všemožně usnadňovati návštěvu Potštýna těm, kteří si přejí pookřáti v lůně přírody v době letní. Rok co rok z jara zasilá informační články do novin, nabízejí se podati zprávy o letních*

¹¹⁰ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XIV.) správní rok 1895-6 s. 4.

¹¹¹ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 117-121.

¹¹² SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (X.) správní rok 1891-92, s. 3.

bytech a po případě i byty takové najmouti.“¹¹³ „Míním starost o reklamu. Šlo o to, aby česká společnost zvěděla, že Potštýn přestal býti místem, do něhož podnikali v době letní výlety několikahodinové jednotlivé osoby a společnosti, nýbrž že se chce státi letním sídlem pro obyvatele velkých měst, kteří by v lůně krásné přírody, v křišťálových vlnách Divoké Orlice hledali osvěžení v parních měsících letních. Účelu tomu hověly četné články v novinách, později též v publikacích tomu výslovně určených.“¹¹⁴ „K vydáním, jež se opakují rok co rok, patří též reklama. Mohlo by se zdát, že jest Potštýn tak velice znám, že by se od veškeré reklamy mohlo upustiti, ale není tomu tak. Stále a stále povstávají nová letní sídla, pak se obracejí výletníci též za hranice, k moři, do Alp, i neobejdeme se tudíž bez častých bytí i stručných článků reklamních.“¹¹⁵

Fakt, že byl Potštejn navštěvovaným turistickým místem, měl za následek, že zde vznikla řada turistických průvodců, inzerce a letáků, které měly za úkol představit Potštejn návštěvníkům. Svědčí o tom i tato zmínka v Jarníkově průvodci: „Bylo by vlastně také znamenati všecy orientační a reklamní články a letáky, ale dojíti tu úplnosti bylo by i úlohou nemožnou a zbytečnou, poněvadž literatura taková jsouc předem určena k tomu, aby byla jen přečtena, nečiní obyčejně nároků na trvalejší uchování.“¹¹⁶ A skutečně se mnoho těchto materiálů nedochovalo. Nejrozsáhlejšími prameny tohoto typu jsou dva dobové průvodce *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí* z roku 1892 od Františka Bauera a *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím* z roku 1911 od Jana Urbana Jarníka. Specifické místo v těchto materiálech zaujímá další významný podnik Okrašlovacího spolku, a to almanach *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského* z roku 1897, ze kterého je v propagačních materiálech často citováno.

Řada okrašlovacích spolků se nemůže s Okrašlovacím spolkem v Potštýně rovnat, co se týká rozsahu činností a míry aktivity jeho členů. Při porovnání stavu Potštejna před a po působení Okrašlovacího spolku je znát výrazný vliv, který spolek na toto místo měl. „Avšak snahám obecního zastupitelstva nebylo by se dostalo náležitého důrazu, kdyby nebyl okrašlo-

¹¹³ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XV.) správní rok od 26. července 1896 do 8. srpna 1897, s. 6.

¹¹⁴ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 118.

¹¹⁵ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny (Okrašlovacího spolku) v Potštýně za třicátý první rok činnosti 1912-1913, s. 3.

¹¹⁶ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 138.

vací spolek rukou v ruce s obcí pracoval k dosažení společného cíle.“¹¹⁷ „Značnou zásluhu o nynější poměrný rozkvět Potštejna bez odporu má blahodárně působící spolek tento, který za předsednictví potštýnského rodáka, pana dr. Jana Urbana Jarníka, již na desátý rok zdárnou a horlivou činností ve prospěch obce vyvíjí.“¹¹⁸ „Každý nepředpojatý uzná, že spolek náš působil a působí blahodárně. Obyčejně bývá hlavním úkolem spolkův okrašlovacích osazovati místa holá a pustá stromy a křovinami. V Potštýně, ležícím v bezprostředním sousedství rozsáhlých lesův, a jenž sám o sobě je velikým sadem, má se věc jinak: zde šlo spíše o to, aby, pokud bylo lze, všechny krásy jeho byly učiněny přístupnými, a aby také v místě samém se leccos upravilo.“¹¹⁹

2.4 Letní hosté Potštejna

Letovisko by nemohlo existovat bez letních hostů. „První návštěvníci byli málo četní, a pamatují se, že to byli namnoze radové zemského soudu, kteří sem zavítali, a několik profesorů z reálky pardubické. V téže asi době zavítal do Potštýna k delšímu pobytu otec pana profesora Hostinského, pan Václav Hostinský, rovněž rodák potštýnský,....“¹²⁰ Jako první významný host je uváděn Václav rytíř Martina, bývalý prezident Bukoviny, jehož manželka byla potštejnskou rodačkou. V Potštejně spolu strávili i s dcerami léto v roce 1871 a 1872 v domě č. 30, který byl také později přezdíván kolébka letních hostů. Kromě Václava rytíře Martiny ve stejném domě pobývala také rodina Adolfa Liebschera v letech 1893 a 1894 a Růžena Jenská v roce 1889.¹²¹

Přehledy hostů vydával Okrašlovací spolek od roku 1887, nejprve samostatně a od roku 1900 se přehled stal pravidelnou součástí Výročních zpráv. „Kterak znenáhla, ale stále a utěšeně stoupá návštěva Potštýna, je patrno ze seznamů letních hostů, které nyní již na 12. rok vydáváme. Počali jsme s počtem asi 120 osob a dospěli jsme letos k číslu 542.“¹²² Souhrnné přehledy se objevily v almanachu v roce 1897 a Jarníkově průvodci v roce 1911.

¹¹⁷ BAUER, František. *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892. s. 15.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 18-19.

¹¹⁹ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XV.) správní rok od 26. července 1896 do 8. srpna 1897, s. 3.

¹²⁰ JARNÍK, Jan Urban. *Potštýnské zátiší jindy a nyní: přednesl dne 28. října 1899 ve Společenském klubu v Praze*. Praha: Nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Potštýně. str. 9.

¹²¹ JARNÍK, Jan, Urban. Potštýn řady svých hostů přehlédá. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 201.

¹²² JARNÍK, Jan Urban. *Potštýnské zátiší jindy a nyní: přednesl dne 28. října 1899 ve Společenském klubu v Praze*. Praha: Nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Potštýně, 1913. s. 11.

Přehledy jsou neúplné, zahrnují totiž pouze hosty, kteří si díky Okrašlovacímu spolku pronajali byt na delší dobu, tedy několik týdnů až měsíců. Nenajdeme tam hosty, kteří v Potštejně strávili kratší dobu nebo pobývali u někoho na návštěvě. Mnoho osobností se zdrželo v Potštejně jen krátce a nezanechalo po sobě žádnou stopu. Lze o tom nacházet neúplné zmínky v dopisech a vzpomínkách jednotlivých osobností. Letní hosté měli na Potštejn a jeho podobu velký vliv, nejen po stránce kulturní, ale i po stránce proměny vzhledu města, protože řada z nich si v Potštejně pořídila domek nebo vilu.

Do Potštejna jezdila pestrá škála hostů, jak nám napovídá Jarníkův průvodce, který uvádí letní hosty rozdělené do jednotlivých profesí. Na seznamu se objevují tyto profese: advokáti, divadelní herci a ředitelé, duchovní, důstojníci, hoteliéři, hudebníci a skladatelé, inspektoři, inženýři, knihkupci a nakladatelé, lékárníci a lékaři, majitelé domů, malíři, notáři, obchodníci, pěstounky, pěvci a pěvkyně, pivovarníci, plynáři, středoškolští profesori, profesori techniky, vysokoškolští profesori a docenti, redaktori a žurnalisté, spisovatelé, správcové a lesní, stavitelé a architekti, studující, továrníci, učitelé a učitelky, bankovní úředníci, banskí úředníci, cukrovarští úředníci, finanční úředníci, ministerští úředníci, úředníci pojišťoven, policejní úředníci, političtí úředníci, poštovní úředníci, samosprávní úředníci, soudní úředníci, spořitelní a záložní úředníci, železniční úředníci, velkoobchodníci, velkostatkáři a zahradníci.¹²³

Potštejn byl mezi ostatními letovisky výjimečný zejména vysokou návštěvností literátů, umělců a především profesorů. Na přelomu devatenáctého a dvacátého století měl univerzitní profesor ve střední Evropě obzvlášť prestiž, v řadách univerzitních profesorů se vybírali kandidáti na poslancek místa na zemském sněmu a v říšské vládě, někteří z nich se stali i členy vládního kabinetu.¹²⁴ To dodávalo Potštejnu v očích návštěvníků na hodnotě a tato skutečnost byla často zdůrazňovaná v turistických publikacích. V této době bylo důležité i národnostní hledisko, výhodou byl tedy také český jazykový původ prostředí i společnosti hostů. S tím souvisí budování sociálního pole nově vznikajících a rozvíjejících se českých fakult Karlovy univerzity, kde vznikala nová česká intelektuální elita.

Mezi hosty z řad profesorů patří Josef Kalousek, profesor estetiky Otakar Hostinský, profesor pomocných věd historických Josef Emler, profesor klasické filologie Josef Král, pro-

¹²³ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 126-131.

¹²⁴ KOKEŠOVÁ, Helena. Návštěvy univerzitních profesorů v Potštejně. In: KALETA, Petr a Lukáš NOVOSAD. *Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference (Praha 6. – 7. 9. 2007)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2008. ISBN 978-80-86495-50-7. s. 160-165.

esor dějin české a slovenské literatury Jaroslav Vlček, profesor geodézie František Müller, profesor archeologie a etnografie Lubor Niederle, profesor srovnávacích dějin literatur Václav Tille, profesor chirurgie Karel Maydl, který bydlel v Mestekově vile, profesori matematiky František Tilšer a Gabriel Blažek, profesor rakouských říšských dějin Bohuš Rieger. V roce 1891 zde Bohuš Rieger trávil čas i s otcem F. L. Riegrem a sestrou Marií Červinkovou-Riegrovou, která zde často navštěvovala majitelku Hančovy vily paní Vlčkovou. Badatel Adolf Černý navštívil Potštejn dvakrát.¹²⁵

Obliba Potštejna panovala dokonce u profesorů z jiných zemí. Do Potštejna zavítali i profesor slovanské filologie Vatroslav Jagič, profesor anatomie Josef Hyrtl, profesor slavistiky Konstantin Jakovlevič Grot, profesor ruských dějin Ivan Porfijevič Filevič, později profesor slavistiky Vladimir Andrejevič Francev, profesor slovanské filologie Oskar Asbóth z budapešťské univerzity, vdova po profesoru slavistiky českého původu Josefu Perwolfovi Natalie Perwolfová. A také Daniel Lukyč Mordocev navštívil Potštejn, stal se jedním z vážných hostů.¹²⁶

V roce 1883 pobývali v hostinci Františka Sattrana filosof a pedagog Gustav Adolf Lindner a Tomáš Garrigue Masaryk s rodinami. Masaryk se zde seznámil s profesorem sanskrtu a srovnávacího jazykozpytu Friedrichem Müllerem. V srpnu zde bydlel také Vojta Náprstek. Tomáš Garrigue Masaryk se do Potštejna vrátil i v roce 1884 a setkal se zde s Václavem Vladivojem Tomkem, Antonínem Rezkem a Karlem Tieftrunkem. Profesor filologie Jan Kvíčala si v Potštejně postavil dům, který dosud zůstává v majetku rodiny. Letní sídlo zde měl i profesor Gustav Adolf Lindner, v roce 1884 koupil starší dům a po jeho přestavbě vznikla vila Riviera.¹²⁷

Ze spisovatelů navštívili Potštejn i Jaroslav Vrchlický a Josef Václav Sládek. „*Zdá se mi, že nemohou nedýchat ty cesty potštýnské tu melancholii i tu radost i úsměvy a hluboké zadumání duše Sládkovy, jenž tak často byl jejich hostem.*“¹²⁸ Sládek bydlel ve statku původně rodiny Fr. Prachaře, který byl dlouho v Potštejně starostou. Poté byl dům v majetku Marie, rozené Habeltové, manželky Jiřího V. Klímy. Ve stejném domě bydleli také bratr Jaroslava

¹²⁵ KOKEŠOVÁ, Helena. Návštěvy univerzitních profesorů v Potštejně. In: KALETA, Petr a Lukáš NOVOSAD. *Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference (Praha 6. – 7. 9. 2007)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2008. ISBN 978-80-86495-50-7. s. 160-165.

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ JESENSKÁ, Růžena. K prázdninám r. 1889. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 32.

Vrchlického, spisovatel Bedřich Frída a Václav Tille.¹²⁹ Na památku návštěvy Potštejna spisovatelů Svatopluka Čecha a Jaroslava Vrchlického byly okolo roku 1910 Okrašlovacím spolkem vysazeny památné lípy.¹³⁰ Jaroslav Vrchlický také napsal vstupní scénu k otevření Jubilejního pavilonu. „*Za druhou upomínku na 10. duben děkujeme mistru Jaroslavu Vrchlickému, jenž k žádosti komitétu napsal nám pod názvem „Dvě doby“ pěknou vstupní scénu, ...*“¹³¹ Potštejn také vícekrát navštívili Eduard Albert a jeho sestra Tereza Svatová. Z dnešního pohledu byl jedním z nejvýznamnějších hostů (pokud ho ovšem lze takto označit) Alois Jirásek.

Potštejn navštívily též spisovatelky Růžena Jesenská a Eliška Krásnohorská. Marie Pujmanová zde bydlela ve vile, kterou nechal postavit její otec Karel Henner. Hudební skladatel Karel Bendl zavítal do Potštejna čtyřikrát, obvykle bydlel v domě naproti myslivně. Karel Bendl byl v Potštejně velmi oblíbený, o čemž vypovídá i trvalá změna místního názvu. „*Pod skalkou umístěna lavička se stolkem, u něhož téměř den co den v době čtyřletého svého pobytu v Potštýně usedal dopoledne s prací svou mistr Karel Bendl. Snadno pochopitelně, že místo to záhy nazváno Bendlovkou, a název ten hrozí zatlačit jméno Podhradí. Netřeba toho příliš litovati: jestliž název Podhradí docela moderní, námi vynalezen v době, když jsme se jali místo to činiti přístupným, k čemuž měla také pomáhati lávka oba břehy spojující. Prozradme, že i název Letná, jenž se tak brzy ujal nejenom u letních hostů, nýbž i v ústech lidu zdejšího, jest výmysl naprosto moderní: dříve se říkalo jenom do „obecního lesa“ nebo ještě kratčeji „do obecního“.*“¹³²

Z malířů si Potštejn oblíbili Karel Liebscher a jeho bratr Adolf Liebscher. Adolf Liebscher si zde zakoupil dům, na jehož zeď namaloval obraz sv. Václava.¹³³ „*Adolf Liebscher Svou přichylnost k přírodním krásám potštýnským projevil také velmi často svým štětcem, zachytiv mnohý krajinný obraz, mnohou přírodní náladu na svých obrazech. Na jeho pobyt v Potštýně budou návštěvníky připomínati i jeho obrazy sv. Václava na domě pí. Malé*

¹²⁹ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 40-45.

¹³⁰ SEDLÁČEK, Ondřej. *Pět dějství divadelního a společenského života v Potštejně*. Praha: Jalna, 2013. ISBN 978-80-86396-70-5. s. 36.

¹³¹ JARNÍK, Jan Urban. *Proslovení univ. prof. dra. Jana Urbana Jarníka, jež měl při převzetí jubil. pavilonu "Pod Lipami" v Potštýně n.O. do správy spolku okrašlovacího v neděli dne 23. července 1899*. Potštýn n.O.: Nákladem Okrašlovacího spolku, 1899. s. 5.

¹³² SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XV.) správní rok od 26. července 1896 do 8. srpna 1897, s. 5.

¹³³ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 40-45.

v Zámostí, *Madonna na domku pí. Němcové, hlavička Madonky v brance gotické na nádvoří potštýnského hradu a pamětný obraz v kostele sv. Vavřince, věnovaný pí. M. Dobrženskou na památku všech padlých z Potštýna ve válce světové, který byl posledním větším majetkem zesnulého.*¹³⁴ Přímo pod Mestekovou vilou měla obydlí akademická malířka Alma de la Vera.¹³⁵

Dalším z hostů a osobností se vztahem k Potštejnu byl Jaroslav Helfert. V roce 1900 na doporučení Jana Urbana Jarníka jeho rodina zakoupila k letním pobytům chalupu č. 99. Po roce 1939 Potštejn sloužil Jaroslavu Helfertovi jako útočiště, domov a působiště, a to prohloubilo jeho zájem o Potštejn a okolí. Práce o Potštejně publikoval pod pseudonymem Jan Horecký.¹³⁶ Vycházeli zde zejména drobné práce turistického rázu ve spolupráci s Okrašlovacím spolkem. V roce 1948 Helfert pořádal tematické výstavy z dějin Potštejna a řadu besed. Za okupace Potštejn poskytoval Helfertovi poslední omezené možnosti odborné a vědecké práce s regionální tematikou.¹³⁷

2.5 Významné osobnosti Potštejna

Na proslulosti Potštejna měla velký podíl hlavně dvě jména, která ovlivnila nejen kulturní a společenský život města. Jsou to osobnosti, bez kterých by se ve své době Potštejn nikdy nemohl stát tím, čím se stal. Jsou to Jan Urban Jarník a Mary Dobrzenská, kteří propagovali Potštejn a přivedli do něj významné osobnosti, jež by bez nich do Potštejna cestu nenašly. Oba také investovali do jeho prosperity mnoho času a úsilí. Jan Urban Jarník a Mary Dobrzenská se spolu znali a setkávali se. Po Jarníkově smrti dokonce Mary Dobrzenská pomáhala v organizaci jeho pohřbu.

2.5.1 Jan Urban Jarník

Jan Urban Jarník byl profesorem románských jazyků na univerzitě v Praze, zaměřoval se především na srovnávací jazykovědu a rumunštinu a albánštinu. Věnoval se také překla-

¹³⁴ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Potštýn v letech válečných. Místo výročních zpráv spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Potštýně za léta 1916-1919, s. 14.

¹³⁵ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 40-45.

¹³⁶ PIVCOVÁ, Jitka. Jaroslav Helfert a Podorlicko. In: *Orlické hory a Podorlicko: přírodou, dějinami, současností: sborník vlastivědných prací*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní muzeum Orlických hor, 1968, roč. 1, s. 140-149. ISSN 0475-0640. s. 141-142.

¹³⁷ Tamtéž, s. 146.

dům české literatury do rumunštiny, přeložil i *Babičku* Boženy Němcové. V Rumunsku Jarník sbíral lidovou tvorbu. Jan Urban Jarník se stal mimo jiné členem České akademie, České společnosti nauk, důstojníkem Francouzské akademie v Paříži, dopisujícím členem rumunské akademie a čestným členem většiny studentských spolků. Podporoval nemajetné studenty, říkalo se mu „otec studentstva“ a další přezdívku „táta Potštejna“ si vysloužil nejen jeho neúnavnou propagací.¹³⁸ Jan Urban Jarník byl jedním ze zakladatelů Okrašlovacího spolku a předsedal mu po třicet pět let, později byl jeho čestným předsedou. V roce 1904 byl jmenován čestným občanem Potštejna. Na jeho rodném domku je mu věnována pamětní deska. Při příležitosti odhalení pamětní desky Jana Urbana Jarníka se zúčastnily i československá a rumunská delegace.¹³⁹

*„Prof. Jarník, který od založení spolku po celé dvacetiletí jest jeho předsedou, může být zajisté nepovolnějším vykladačem snah spolkových, neboť v jeho hlavě i v ruce Potštýnu tak zcela oddaných sbíhají se všechny nitky činnosti spolkové, aby z nich rozeběhly se jako nové popudy k zvelebení našeho zátiší.“*¹⁴⁰ Jan Urban Jarník byl znám svou vroucí láskou k Potštejnu. *„Nejsem sice slepý k nedostatkům letního zátiší potštýnského, přál bych si v leccems opravy, ale pochopíte, že jsem, jednak znaje poměry, nakloněn k shovívavosti, jednak ale že se nemohu o všem vyjádřiti tak otevřeně jako jiní, jimž není tato hrouda bodem, kolem něhož se otáčí celý svět.“*¹⁴¹ Když byl Jarník požádán o článek o činnosti Okrašlovacího spolku v prvním desetiletí dvacátého století do časopisu *Krásy našeho domova*, vzniklo třísvazkové rukopisné dílo *Svaz okrašlovací v prvním desetiletí* s obsahem téměř 600 stran. Mnoho z významných letních hostů přivedl do Potštejna právě on. Jan Urban Jarník byl tím nejnadšenějším příznivcem a propagátorem Potštejna a je otázka, jestli by bez něj Potštejn dosáhl své proslulosti. Po jeho smrti sláva Potštejna postupně upadala a nikdy už se plně neobnovila. Více o jeho aktivitách je v oddílu věnovaném Okrašlovacímu spolku.

¹³⁸ SEDLÁČEK, Ondřej. *Pět dějství divadelního a společenského života v Potštejně*. Praha: Jalna, 2013. ISBN 978-80-86396-70-5. s. 32.

¹³⁹ ŘEZNÍK, Miloš. Mary Dobrzenská, Karl Kraus a Potštejn. In: *Karl Kraus: jičínský rodák a světoobčan = in Jičín geboren, in der Welt zu Hause*. Semily: Státní okresní archiv, 2004. s. 239-261. ISBN 80-86254-10-0. s. 253-256.

¹⁴⁰ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Okrašlovacího spolku v Potštýně za dvacátý rok 1901-1902, s. 1.

¹⁴¹ JARNÍK, Jan Urban. *Potštýnské zátiší jindy a nyní: přednesl dne 28. října 1899 ve Společenském klubu v Praze*. Praha: Nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Potštýně, 1913. s. 3-4.

2.5.2 Mary Dobrzenská

Marie Dobrzenská byla druhou velmi důležitou postavou v kulturním životě a rozvoji Potštejna. V červenci roku 1913 se vdala za Antonína Dobrzenského z Dobřenic. Manželství ale přerušila smrt manžela krátce po narození syna Františka Jindřicha Antonína, přezdívaného Toši. Ve dvacátých a třicátých letech většinu času v Potštejně věnovala výchově syna Františka Jindřicha a správě majetku. Hraběnka Mary Dobrzenská se stala po celé meziválečné období majitelkou potštejnského zámku a velkostatku, spojila s Potštejnem řadu aktivit a patřila k českým přátelům a podporovatelům.¹⁴²

V její rodině byl pěstován intenzivní zájem o anglickou kulturu a jazyk, rodina udržovala četné styky s Anglií. Pobyty v Anglii měly vliv na její jazykovou a kulturní anglofilii, tak vzniklo její známé oslovení Mary. Byla neteří a žačkou bohemisty Franze Lützowa von Drey-lützen und Seedorf. Mluvila několika jazyky, mezi něž patřila čeština, italština, francouzština, němčina, maďarština a angličtina. Její čeština ale nebyla příliš dobrá.¹⁴³ Mary Dobrzenská netrávila čas jen v Potštejně, ale podnikala i cesty po Evropě, trávila čas ve svém panství Kápolnásnyék v Maďarsku, v Anglii, Vídni a Švýcarsku, kde vlastnila chatu L'Ermitage a na sídlech přítelkyň. Navštívila Benátky, italskou a francouzskou Rivieru, Itálii, Francii, Německo, Švýcarsko, Bulharsko, Řecko a Alžírsko.

Brzy po roce 1918 se Mary Dobřenská postupně začala učit češtině, zpočátku jen v rámci praktického využívání, později ji dával hodiny Jiří V. Klíma, profesor pedagogiky na Českém vysokém učení technickém v Praze a mimo jiné spoluautor almanachu *Potštýn*. Klíma vyučoval také syna Mary Dobřenské Jindřicha Františka. Výuka probíhala i v Potštejně, dochovaly se některé pomůcky pro překlady písemných textů z němčiny do češtiny.¹⁴⁴

Po skončení první světové války vedla Mary Dobrzenská intenzivní a kulturně bohatý společenský život. Ve dvacátých a třicátých letech rozvinula svoji společenskou činnost a vytvořila ze svého sídla v potštejnském zámku skutečný evropský literární salón, obětovala tomu hodně energie i majetku. Udržovala písemný i osobní styk se společensky i kulturně

¹⁴² ŘEZNÍK, Miloš. Mary Dobrzenská, Karl Kraus a Potštejn. In: *Karl Kraus: jičínský rodák a světoobčan = in Jičín geboren, in der Welt zu Hause*. Semily: Státní okresní archiv, 2004. s. 239-261. ISBN 80-86254-10-0. s. 239-244.

¹⁴³ ŘEZNÍK, Miloš. Potštejnská větev Dobřenských z Dobřenic. In: *Východočeský sborník historický*. Pardubice: Východočeské muzeum, 1994, sv. 4, s. 175-188. ISSN 1213-1733. s. 181-183.

¹⁴⁴ STREIT, Vincenc. Hraběnka Mary Dobřenská-Wenckheim. *Vědecká knihovna v Olomouci*. [online]. 13. ročník odborné konference (23. - 24. listopadu 2004) [cit. 2019-03-01]. URL:<<https://www.vkol.cz/cs/aktivity/konference-a-odborna-setkani/13--rocnik-odborne-konference/clanek/hrabenska-mary-dobrenska-wenckheim/>>.

vlivnými přítelkyněmi v zahraničí. Mezi ně patřily Genia Schwarzwaldová ve Vídni, paní Ea von Allesch a Helena M. Kannová, ve Švýcarsku Regina Ullmanová, německá spisovatelka žijící převážně v Paříži Anette Kolbová a Mechtilda Lichnowská.¹⁴⁵

Ea von Allesch zprostředkovala styk Mary Dobrzenské s Robertem a Martou Musilovými. Manželé Musilovi v červnu roku 1933 strávili čas na zámku v Potštejně. V Potštejně našli útočiště po nástupu Hitlera v Německu, kde se Robert Musil dostal na index režimu nepřátelských osob. V dopisu Marta Musilová píše: „...bylo to tak hezké u Vás a Potštejn byl pro nás též báječným zotavením po nelidskostech Berlína. Celý den nás provází ještě některá vzpomínka na potštejnský život a chtěli bychom o něm vše vědět.“¹⁴⁶ Je možné, že se Musil během pobytu v Potštejně věnoval i literární tvorbě, ale zda se jedná o konkrétní dílo, nelze doložit.¹⁴⁷

Mezi známé Mary Dobrzenské patřil i R. M. Rilke, s kterým ji seznámila Sidonie Nádherná. V roce 1919 básníkovi poskytla k ubytování svoji vilu ve švýcarském Nyonu. V jednom z dopisů Mary Rilkemu píše: „*Jak by to bylo hezké, kdybyste pak přijel na dlouhý pobyt do Potštejna. Měl byste tam klidné nerušené apartmá, lesy, louky, řeku a krásnou starou lipovou alej.*“¹⁴⁸ Přátelství ji pojilo také s Karlem Krausem, a to až do jeho smrti v roce 1936.¹⁴⁹ Stýkala se a dopisovala si s malířem Jiřím Karsem a jeho ženou Norou, ti ji přivedli k malíři Maurici Utrillovi.

Mary Dobrzenská projevovala zájem o českou kulturu. První z českých autorů, se kterým navázala kontakt, byla Marie Pujmanová. Mary Dobrzenská se snažila získat pro svůj literární salon i Karla Čapka. Přes veškerou snahu se přesto zdá, že k Čapkově návštěvě Potštejna nakonec nedošlo. Pro zajímavost uvádím výňatek z dopisu Karla Čapka z 9. srpna 1930 Olze Scheinpflugové, z kterého vyplývá, že pro něj Potštejn vůbec nebyl místem neznámým. Zda se ale v dopise zmíněný plán uskutečnil, není jasné. „*Pokud vůbec lze, odřekni ty hry na*

¹⁴⁵ POLIŠENSKÝ Josef a Zdeněk ŠOLLE. Literární okruh Marie Dobřenské a její styky s českými spisovateli. In: *Studie o rukopisech XV*. Praha: Ústřední archiv ČSAV, 1976, s. 83-86. ISSN 0585-5691.

¹⁴⁶ SEKOTOVÁ, Věra. Prameny k vztahům českých zemí k evropským literárním osobnostem (R. M. Rilke, K. Kraus, R. Musil, G. Kars). In: *Sborník prací východočeských archivů*, č. 3, 1975, s. 197-209. ISSN 0231-6307. s. 203.

¹⁴⁷ STREIT, Vincenc. Hraběnka Mary Dobřenská-Wenckheim. *Vědecká knihovna v Olomouci*. [online]. 13. ročník odborné konference (23. - 24. listopadu 2004) [cit. 2019-03-01]. URL:<<https://www.vkol.cz/cs/aktivity/konference-a-odborna-setkani/13--rocnik-odborne-konference/clanek/hrabenska-mary-dobrenska-wenckheim/>>.

¹⁴⁸ SEKOTOVÁ, Věra. Prameny k vztahům českých zemí k evropským literárním osobnostem (R. M. Rilke, K. Kraus, R. Musil, G. Kars). In: *Sborník prací východočeských archivů*, č. 3, 1975, s. 197-209. ISSN 0231-6307. s. 202.

¹⁴⁹ POLIŠENSKÝ Josef a Zdeněk ŠOLLE. Literární okruh Marie Dobřenské a její styky s českými spisovateli. In: *Studie o rukopisech XV*. Praha: Ústřední archiv ČSAV, 1976, s. 83-86. ISSN 0585-5691.

Vinohradech, respektive hled' je odsunout o pár dní později, abys měla aspoň nějaký den odpočinku. Myslím, že pojedíš jenom do Potštýna; pro ten případ jsem se zatím smluvil s dr. Steinbachem, že bychom Tě tam odvezli nebo tam přijeli za Tebou a několik dní (kolik bys chtěla) tam zůstali s Tebou a trochu se ohlídlí po Orlických horách. Dr. Steinbach taky potřebuje pár dní prázdnin a já měl dosud jen 5 dní dovolené, tak by se nám to šiklo.“

Nejintenzivnější styk z českých spisovatelů s Mary udržoval Jaromír John. S Mary Dobrzenskou se Jaromír John poznal v roce 1928 v Potštejně jako redaktor Pestrého týdne, když zde opatroval materiál pro společenskou rubriku. O Potštejně a jeho okolí publikoval několik článků. Například *Na zámku Potštejn nad Orlicí*, v němž popisuje Mary Dobrzenskou a její činnost a zmiňuje i některé z významných hostů Potštejna. Článek doprovází fotografie Mary, jejího syna Tošiho, Karla Krause a zámku.¹⁵⁰ Také zámecké prostředí v knize *Moudrý Engelbert* má mnoho společného se zámeckým prostředím na Potštejně. Mary Dobrzenskou John charakterizoval takto: „*Klobouk na tři facky, urousaná od psů, staré střevíce o tři čísla větší. Ani ji nenapadne, aby se za to hanbila, aby se omlouvala návštěvě, že nejsou vyprané záclony a že je po koutech plno prachu a smetí. Je v každé minutě svého dne přirozená a nikterak se nezajímá o hloupost, její mluva je inteligentní a vědomosti má jedinečné – a tomu říkám šlechtictví, jímž nemohu opovrhovat.*“¹⁵¹

Mary Dobrzenská měla různorodé zájmy, angažovala se v celé řadě společenských a zájmových organizací i v charitativních aktivitách. Podporovala například organizaci Červeného kříže. Okruh lidí, kterými se obklopovala, zahrnoval kulturně a umělecky aktivní přátele a známé, v častém kontaktu s Mary Dobrzenskou byla řada českých, německých, ruských, anglických a jiných intelektuálů.¹⁵² Mary kolem sebe shromáždila množství básníků, spisovatelů, malířů a jiných umělců, umožnila jejich vzájemný styk, inspirovala je a podporovala i hmotně.¹⁵³ I když sama nebyla tvůrkyní literárních děl, přispěla jistým způsobem k jejich vzniku a šíření a byla též vášnivou čtenářkou knih.¹⁵⁴ Po předání majetku synovi odchází Ma-

¹⁵⁰ JOHN, Jaromír. Na zámku „Potštejn nad Orlicí“. In: *Pestrý týden*. Praha: Grafické umělecké závody V. Neuberger a synové, 7. 7. 1928, 3(27). ISSN 1801-4429.

¹⁵¹ KOVÁŘÍK, Vladimír. *Literární toulky po Čechách*. Praha: Albatros, 1984. s. 162.

¹⁵² ŘEZNÍK, Miloš. Mary Dobrzenská, Karl Kraus a Potštejn. In: *Karl Kraus: jičínský rodák a světoobčan = in Jičín geboren, in der Welt zu Hause*. Semily: Státní okresní archiv, 2004. s. 239-261. ISBN 80-86254-10-0. s. 239-244.

¹⁵³ POLIŠENSKÝ Josef a Zdeněk ŠOLLE. Literární okruh Marie Dobřenské a její styky s českými spisovateli. In: *Studie o rukopisech XV*. Praha: Ústřední archiv ČSAV, 1976, s. 83-86. ISSN 0585-5691.

¹⁵⁴ STREIT, Vincenc. Hraběnka Mary Dobřenská-Wenckheim. *Vědecká knihovna v Olomouci*. [online]. 13. ročník odborné konference (23. - 24. listopadu 2004) [cit. 2019-03-01]. URL:<<https://www.vkol.cz/cs/aktivity/konference-a-odborna-setkani/13--rocnik-odborne-konference/clanek/hrabenka-mary-dobrenska-wenckheim/>>.

ry Dobrzenská z Potštejna a následující roky žije především v Maďarsku a také ve Vídni a Švýcarsku.¹⁵⁵ Po konfiskaci potštejnského velkostatku v roce 1945 a nástupu komunistické strany emigrovala Mary Dobrzenská do Londýna a pomohla k útěku i své přítelkyni Sidonii Nádherné. Později přesídlila do Švýcarska, kde v roce 1970 zemřela.¹⁵⁶

2.5.2.1 Péče rodiny Dobrzenských o letovisko Potštejn

V době přeměny Potštejna v letovisko se rodina Dobrzenských významně angažovala v různých místních aktivitách. Rozvoj Potštejna jako lázeňského letoviska tak vznikl za podpory majitelů velkostatku. Antonín Dobrzenský dal svolení ke stavbě prvních říčních lázní, umožnil také zřízení promenády Pod lipami a podílel se na výzdobě Potštejna. Byl nakloněn lázeňskému ruchu a podpořil i vydání potštejnského almanachu. Na počátku dvacátého století také nechal zámecký park Dobrzenských přeměnit na první provizorní hřiště na kopanou.¹⁵⁷ Pomohl odvrátit i „hrozící pohromu“, kdy obchodník z Kostelce nad Orlicí chtěl koupit mlýn a obecní domek při vstupu na potštejnskou promenádu a zřídit tam přádelnu nebo tkalcovnu. „*V obojím případě by bylo veta po zátiší a zejména po lázních říčních, jež s takovými oběťmi byly postaveny. Na štěstí tato pohroma odvrácena od místa tím, že majitel velkostatku pan baron Dobřenský koupil mlýn sám, dal jej řádně upravit a pronajal jej mlynáři odborníku.*“¹⁵⁸

Mary Dobrzenská pokračovala v činnostech podporujících rozkvět Potštejna. Nejvíce ceněná byla její pomoc Potštejnu za války. „*Zvláštních důků zaslouží také paní Mary Dobřenská, která, vidouc nedostatky osvětlovací za války, uvolila se dobrovolně po čas války osvětlovati nejdůležitější ulice potštýnské pěti žárovými lampami, napájenými ze soukromé elektrárny ve mlýně... Potřebné sloupy dodal velkostatek, účet instalační zaplatila šlechetná paní, která*

¹⁵⁵ STREIT, Vincenc. Hraběnka Mary Dobřenská-Wenckheim. *Vědecká knihovna v Olomouci*. [online]. 13. ročník odborné konference (23. - 24. listopadu 2004) [cit. 2019-03-01].

URL:<<https://www.vkol.cz/cs/aktivity/konference-a-odborna-setkani/13--rocnik-odborne-konference/clanek/hrabenka-mary-dobrenska-wenckheim/>>.

¹⁵⁶ ŘEZNÍK, Miloš. Potštejnská větev Dobřenských z Dobřenic. In: *Východočeský sborník historický*. Pardubice: Východočeské muzeum, 1994, sv. 4, s. 175-188. ISSN 1213-1733. s. 181-183.

¹⁵⁷ ŘEZNÍK, Miloš. Mary Dobrzenská, Karl Kraus a Potštejn. In: *Karl Kraus: jičínský rodák a světoobčan = in Jičín geboren, in der Welt zu Hause*. Semily: Státní okresní archiv, 2004. s. 239-261. ISBN 80-86254-10-0. s. 253-256.

¹⁵⁸ JARNÍK, Jan Urban. *Potštýnské zátiší jindy a nyní: přednesl dne 28. října 1899 ve Společenském klubu v Praze*. Praha: Nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Potštýně, 1913. s. 12-13.

*i jinak osvědčila za války své ušlechtilé srdce a přichylnost k našemu městečku.*¹⁵⁹ Také v roce 1918 zřídila chlapeckou kolonii Českého srdce v Potštejně. Mary Dobrzenská se účastnila na organizaci vzpomínkového aktu po smrti Jana Urbana Jarníka v roce 1923, ke kterému zvala E. Beneše.¹⁶⁰

2.5.2.2 Vývoj vztahu mezi rodinou Dobrzenských a Okrašlovacím spolkem

Vztahy mezi „zámkem“ a Okrašlovacím spolkem byly podle Výročních zpráv v osmdesátých letech devatenáctého století více než vřelé. *„Dva dny na to, totiž 9. srpna, zasláno k sňatku vys. urozeného p. barona Antonína Dobřenského z Dobřenic s vys. urozenou hraběnkou Annou Kolowrat-Krakovskou Novohradskou do Krásného Března telegrafické blahopřání. Týden na to, dne 15. srpna, účastnil se spolek přivítání vys. urozených novomanželů vztyčením praporu na Letné, večer pak při osvětlení místa umístěna blahopřejná slova k sňatku zároveň s monogramem spolkovým jako transparent na letním domě předsedově...Blahosklonost’, s kterou vys. urození novomanželé přijali projev ten, může nám býti zárukou, že v Nich nalezne spolek v budoucnosti mocné příznivce.*¹⁶¹

Ale už v devadesátých letech vznikaly různé třenice kvůli chování některých hostů a Okrašlovací spolek se snažil o udržování míru. *„Jest zajisté v zájmu letních pánů hostů samých, aby si vážili ochoty, se kterou majitel velkostatku dovoluje ve svých lesích volně se procházeti, ovšem bez zbytečného hluku a s podmínkou, aby se v nich nerozdělával oheň, čehož nechat pilně dbají mladší členové zdejší letní kolonie.*¹⁶² Okrašlovací spolek si dával záležet na dobrých vztazích s majitelem velkostatku. Vyplývá to i z dalších Výročních zpráv spolku například z let 1894 a 1895.¹⁶³

Mezi řádky výročních zpráv se objevovaly i pohružky zákazem volného vstupu na pozemky velkostatku, které tedy nebyly ničím výjimečným. *„Jest zajisté žádoucí, aby tato*

¹⁵⁹ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Potštýn v letech válečných. Místo výročních zpráv spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Potštýně za léta 1916-1919, s. 7.

¹⁶⁰ ŘEZNÍK, Miloš. Mary Dobrzenská, Karl Kraus a Potštejn. In: *Karl Kraus: jičínský rodák a světoobčan = in Jičín geboren, in der Welt zu Hause*. Semily: Státní okresní archiv, 2004. s. 239-261. ISBN 80-86254-10-0. s. 253-256.

¹⁶¹ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Okrašlovacího spolku v Potštýně nad Orlicí za (VI.) správní rok 1887 (do konce června 1888), s. 3.

¹⁶² SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XII.) správní rok 1893-4, s. 3.

¹⁶³ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XIII.) správní rok 1894-5, s. 4.

*shoda, která se zejména v posledních letech stala velmi přátelskou, potrvála i v budoucnosti a nebyla ničím kalena. Každý výbor spolku okrašlovacího se zajisté vynasnaží poměr ten udržeti, v přední řadě však to závisí na pánech letních hostech samých. Jsou toho mnohé příklady, hlavně v okolí hlavních měst, že majetníci velkostatků byli bezohledností výletníků přinuceni zakázat vstup do lesů svých, v nichž volně se procházeti dříve liberálně doporučovali. Jest žádoucí, aby se také zde každý všeho varoval, co by mohlo právem býti vytykáno jako neskromné chování na majetku cizím.*¹⁶⁴

S příchodem Mary do Potštejna na začátku dvacátého století dobré vztahy prozatím pokračovaly. „Dne 12. července t. r. zavítal majitel velkostatku Potštýna vys. uroz. pan hrabě Antonín Dobrzenský z Dobřenic s vys. uroz. svou chotí Marií, rodem hraběnkou Wenckheimovou, ..., poprvé na svoje potštýnské zboží. Svazky úcty a lásky, které poutalo obyvatelstvo městečka ku dvojí generaci staroslavné rodiny baronů, nyní hrabat Dobrzenských, projevíly se i tentokráte.“¹⁶⁵

Okrašlovací spolek ve Výroční zprávě za třicátý třetí rok činnosti vyjadřoval Mary Dobrzenské jak radost, tak i smutek nad narozením potomka a ztrátou manžela: „...uvítali jsme s neličenou radostí letos 11. dubna narození prvorozeného potomka hraběcí rodiny, dnes pak s hlubokým zármutkem skláníme se nad rakví tak záhy zesnulého chotě, otce, syna a bratra. Výbor spolku okrašlovacího vyslovuje zarmoucené rodině upřímnou, hluboce cítěnou soustrast a zachovává zvěčnělého pana hraběte v trvalé vděčné paměti.“¹⁶⁶

Ve třicátých letech ale nastala ve vztazích, zdálo by se, radikální změna. Ve většině prací o Mary Dobrzenské se můžeme dočíst, že vztahy mezi zámek a letoviskem byly problémové a chladné. Mary si dlouhodobě stěžovala na chování turistů v lesích potštejnského velkostatku a na březích Orlice. V roce 1932 nechala pro veřejnost dokonce uzavřít většinu lesních cest a přístup k řece. Aféra se dostala i na stránky Národní politiky a Osvěty lidu. Články jsou psány velmi jednostranně v neprospěch Mary Dobrzenské. Byla obviněna z řady přestupků, mimo jiné i z likvidace stromů s turistickými značkami a ze zamezení přístupu k potštejnskému hradu. Kauza se dostala až k soudu, kde Mary Dobrzenská tvrdila, že byla

¹⁶⁴ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XV.) správní rok od 26. července 1896 do 8. srpna 1897, s. 6.

¹⁶⁵ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny (Okrašlovacího spolku) v Potštýně za třicátý první rok činnosti 1912-1913, s. 4.

¹⁶⁶ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny (Okrašlovacího spolku) v Potštýně za třicátý třetí rok činnosti 1914-1915, s. 11.

uzavřena jen část cest a káceny jen uschlé stromy. Obvinění z devastace hradu odmítala, na konec byla zřícenina dána k pronájmu Okrašlovacímu spolku na dobu dvacet pět let. Cesty byly zpřístupněny v roce 1933 díky synovi Františkovi Jindřichovi.¹⁶⁷ Mimo to vedla také spory s manžely Hostinskými o hranice pozemků.

Svou roli ve vyhrocenosti některých kauz v tisku mohl hrát i „cizí“ původ Mary Dobrzenské, jak lze usuzovat z tónu některých článků. Například v Orlických proudech, č. 24, s. 3: *„Není to přímo provokací, když vidíme, že stromořadí, které před dávnými lety bylo vysázeno českými lidmi, jest nyní opatřeno nápisem se jménem cizí šlechtičny, vyšlé z kruhů maďarské gentry, ze šlechty, která svému poddanému lidu, krutě a bezohledně vládla. ... Snad tento počin paní velkostatkářky má být pokračováním onoho loňského, kdy nechal břehy Orlice znečistiti záchodovými výkaly, aby znemožnila návštěvníkům Potštejna pobyt u řeky. Ovzduší Potštejna musí býti provanuto duchem naším a ne, vzpomínkou na někoho, jehož původ je nám cizí a nepřátelský zrovna tak jako Attila a Hunové.“* Kauza se týkala přejmenování části aleje na alej Chamaré. V čísle ze 17. 6. 1933 na to reaguje František Dobrzenský, který kauzu uvádí na pravou míru a k lepšímu pochopení doporučuje Jiráskův *Poklad*.¹⁶⁸

Mohlo by se zdát, že ani zámecké prostředí a prostředí lázeňských hostů nemělo k sobě blízko. Mary Dobrzenská se stýkala s představiteli potštejnského života, nic ale nenasvědčuje tomu, že by se přímo zapojovala do společenského života letních sezón a ani zámek nebyl centrem sezónního ruchu. Řada hostů zámku do společenského života Potštejna cestu nenašla a setkávala se s letními hosty pouze při procházkách po okolí a koupání v Orlici. Hosté zámku se také neobjevovali v propagaci, dosud nejsou uváděni mezi významnými hosty letoviska. Prostředí hostů lázeňského Potštejna a zámeckého intelektuálního života se podle Miloše Řezníka ve dvacátých a třicátých letech nijak výrazně neprotrnula a ani podpora lázeňského prostředí nebyla ze strany Mary právě srdečná, na rozdíl od podpory projevované předchozím majitelem.¹⁶⁹ Ale bylo tomu opravdu tak? Mohla se Mary Dobrzenská stýkat s Janem Urbanem Jarníkem a žádným způsobem se v lázeňském prostředí neangažovat?

Ve dvacátých a třicátých letech, kdy Mary Dobrzenská vytvořila v zámku svůj salón, kulturní a společenský život Potštejna jako letoviska už začal upadat. Jan Urban Jarník zemřel

¹⁶⁷ ŘEZNÍK, Miloš. Potštejnská větev Dobřenských z Dobřenic. In: *Východočeský sborník historický*. Pardubice: Východočeské muzeum, 1994, sv. 4, s. 175-188. ISSN 1213-1733. s. 181-183.

¹⁶⁸ KRČMÁŘOVÁ, Veronika. *Mary Dobřenská*. Brno, 2007. Bakalářská práce. Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.. s. 17.

¹⁶⁹ ŘEZNÍK, Miloš. Mary Dobrzenská, Karl Kraus a Potštejn. In: *Karl Kraus: jičínský rodák a světoobčan = in Jičín geboren, in der Welt zu Hause*. Semily: Státní okresní archiv, 2004. s. 239-261. ISBN 80-86254-10-0. s. 253-256.

v roce 1923. Výroční zprávy Okrašlovacího spolku končí vydáním souhrnné zprávy Potštýn v letech válečných pokrývající léta 1916-1919. Kde je Mary zmiňována jako „šlechtná paní, která i jinak osvědčila za války své ušlechtilé srdce a přichylnost k našemu městečku.“¹⁷⁰ Dál už nemáme z lázeňské kolonie téměř žádné materiály mapující toto období, takže ani neznáme názor Okrašlovacího spolku na zmíněné kauzy a roli Mary Dobrzenské v nich. Může to být také částečným vysvětlením toho, proč nebyli zámečtí hosté zahrnuti do propagace, protože ani propagační materiály v tomto období nebyly v takové míře vydávány nebo se nezachovaly. Hlavním problémem tedy mohla být špatná organizace lázeňského života po smrti Jana Urbana Jarníka a poté, co Okrašlovací spolek ukončil svou činnost. Pravděpodobná jsou i další vysvětlení Miloše Řezníka, a to že pro místní byli zámečtí hosté lidé jazykově, kulturně, intelektuálně a sociálně vzdálení, ne-li cizí, a svou roli hrála také společenská a kulturní izolace sociálních vrstev. Navíc prostředí lázní bylo převážně české, na rozdíl od hostů Mary Dobrzenské.

Při porovnání činnosti Antonína Dobrzenského a Mary Dobrzenské vidíme, že majitel velkostatku se na akcích Okrašlovacího spolku podílel hlavně poskytnutím prostředků k vylepšení Potštejna a svou přítomností na některých akcích. Nedá se tedy říct, že by se někdy dříve zámecké prostředí a prostředí letních hostů protínalo nějak výrazněji. Zámek nikdy nebyl společenským centrem letoviska. A varování kvůli špatnému chování některých návštěvníků na pozemcích velkostatku i výhružky zákazem se vícekrát objevovaly už před Mary Dobrzenskou. Přes všechny nepříjemnosti a kauzy se nedá prokázat, že by se Mary Dobrzenská od prostředí lázní nějak odtahovala nebo nechtěla být jeho součástí, spíše došlo k několika nedorozuměním a vše bylo zveličeno, zvláště kvůli jednostranným novinovým článkům. Konečně z příjemného lázeňského prostředí obce měli prospěch všichni obyvatelé Potštejna, tedy i Mary Dobrzenská.

¹⁷⁰ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Potštýn v letech válečných. Místo výročních zpráv spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Potštýně za léta 1916-1919, s. 7.

3 LITERÁRNÍ DÍLA A POTŠTEJN

3.1 Literární díla nejen letních hostů

S Potštejnem je spojena řada literárních děl, kterým Potštejn sloužil jako inspirace. „Přehlédneme-li, vidíme, že literatura o Potštýně není právě chuda.“¹⁷¹ Už na konci devatenáctého století se tato skutečnost využívala jako součást prezentace Potštejna v propagačních materiálech, stejně jako zdůrazňování návštěv spisovatelů a spisovatelek a jiných umělců. V průvodcích se využívaly zmínky o dílech nebo přímo citace z nich a některé z děl měly vliv i na dnešní podobu Potštejna. Potštejn je prezentován nejen jako dějiště děl, ale i jako místo, které jim bylo inspirací. Přitom nešlo jen o díla literární, ale i výtvarná a hudební. Mimo děl Karla Bendla, která se rodila při pohledu na potštejnské údolí, vzniklo několik verzí potštejnské písně Kde otčina, která se zpívala na melodii hymny Kde domov můj.¹⁷² Akcentování, snad místy i zveličování, literatury spojené s Potštejnem se mnozí autoři Potštejnu snažili dodat na důležitosti a významu.

Ve většině propagačních materiálů o Potštejně hraje literatura svou roli, objevují se tam časté zmínky, odkazy nebo části přímo zaměřené na literaturu o Potštejně. Jedná se ale vždy pouze o výběr literatury, který kromě beletrie, poezie a dramatu zahrnuje i jednotlivé zmínky o Potštejně (např. Karel IV. - *Vlastní životopis*, Tomáš Pěšina z Čechorodu - *Předchůdce Moravopisu*, Bohuslav Balbín - *Miscellanea historica regni Bohemiae*, atd.), dějepisné práce (např. Fr. J. Zoubek - *Vypsání hradu Potenšteina v Hradecku*, Gotthard Josef Lašek - *Hejtmanství rychnovské*, atd.) a turistické průvodce a články (např. Bauer, Jarník, apod.). Jeden ze současných seznamů literatury o Potštejně je dostupný na internetové stránce http://www.potstojn.com/historie/lit_potst.html.

Podrobné svědectví máme o vzniku básně Vrátilo se..., která se objevila v almanachu *Potštýn*. Sládek slyšel tento příběh při prázdninovém pobytu v Potštejně v roce 1888: „...vypravoval jsem tu příhodu ve společnosti přátel. Byl tam Vrchlický, Kaminský, Jirásek a několik výtvarných umělců. To je hotová látka k baladě,“ řekl někdo. „Jest,“ odpověděl jsem, a jak již bývá, slíbil jsem já, Kaminský i Vrchlický, že ji každý zpracujeme svým vlastním způ-

¹⁷¹ JARNÍK, Jan Urban. *Potštýnské zátiší jindy a nyní: přednesl dne 28. října 1899 ve Společenském klubu v Praze*. Praha: Nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Potštýně, 1913. s. 137.

¹⁷² HLINECKÝ, Antonín. *Potštejnské melodie: náladové obrázky z Potštejna a vzpomínky*. Kostelec nad Orlicí: Karel Hamerský, 1928. s. 63.

sobem. Od slibu k činu mívá v takových věcech arcit' Vrchlický nejbliže. Za tři dny přinesl mi jednu z jeho nejkrásnějších balad ‚Vrátilo se‘ a věnoval báseň mně. Já, když jsem ji byl přečetl, arcit' práce své jsem nechal a také Kaminský.¹⁷³

O inspiraci z pobytu v Potštejně napsala do almanachu také Růžena Jesenská. „*Prolis- tovala jsem právě stránky starého sešitu veršů, psaných v Potštýně a otisknutých v mé druhé sbírce básní ‚Okamžiky‘, a vyplul mi z duše obraz té vlídné chaloupky Čížinských (‚Dumky o jedné chaloupce‘), ta tmavá linie na obzoru lesy kreslená, jevící senám z oken, a ta příkrá naše stráž, k níž se chaloupka tulila a kam po dřevěném můstku jsme zadem přímo ze vrat vycházeli ..., někdy jen pod mohutnou hrušku na lavičku, někdy vzhůru až do rozšuměného lesa k té široké, zamyšlené cestě ke kříži (‚Bylo ticho velké, svaté...‘) a k památným zříceni- nám. Zjevuje se mi tak ztichlá silnice, (‚Večery tiché na silnici bílé – ‚) po které jsme chodí- vali za soumráčných a měsíčních večerů a ta poetická alej lipová podél Orlice až ke splavu (‚U splavu‘).¹⁷⁴ ‚A ještě jiné v Potštýně psané verše mi šumí hlavou a přenášejí mě do ná- lady těch tehdejších dnů: ‚Chtěla bych jít, jít dalekými lesy...‘, ‚Když usínám...‘, ‚Majíc tebe plnou duši...‘¹⁷⁵*

Inspirace Potštejnem se projevuje v různých vrstvách díla. Některé autory inspirovalo prostředí Potštejna, jiné jeho krajina, zážitky z pobytu, pověsti, které se zde tradují nebo histo- rické postavy a jejich příběhy. V některých případech je inspirace Potštejnem přiznaná a lze o ní dohledat různá svědectví a doklady, v jiných případech lze pouze spekulovat.

3.2 Literární místopis

Vztahem mezi místem a dílem nebo určitým spisovatelem se mimo jiné svým způso- bem zabývají různé literární atlasy a literární průvodce. Tyto knihy vznikaly z více důvodů, jako pomůcka pro výuku, příručky pro studenty nebo učitele, se zaměřením na vlastivědu, regionální literaturu, turistickou propagaci nebo jenom jako zajímavost určená všem nadšen- cům pro literaturu. Jsou psané spíše v popularizační rovině, ne jako literárněvědné příručky, pouze výjimečně se snaží tuto hranici překročit. Některé knihy projevují snahu přivést čtenáře k návštěvě místa nebo zájemce o místa k dílům. Řada z nich se zaměřuje pouze na určité ob-

¹⁷³ VRCHLICKÝ, Jaroslav. Vrátilo se. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 29.

¹⁷⁴ JESENSKÁ, Růžena. K prázdninám r. 1889. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší pot- štýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 30.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 31.

lasti, kraje nebo města, např. Moravu, Prahu, Náchod, atd. Knih, které se snaží o širší záběr, je pouze několik, z nichž některé kromě české literatury zahrnují i slovenskou tvorbu. Ve většině těchto literárních průvodců najdeme abecední řazení míst, jmenný rejstřík a mapu s vyznačenými jednotlivými lokacemi. Samozřejmě se vždy jedná pouze o výběr osobností, založený na různých kritériích, např. časových, které se někdy uvádějí na začátku práce. Pod jednotlivými hesly najdeme informace, které se týkají osobností spisovatelů, ale i osobností z jiných oborů. Spojení místa a spisovatele je uváděno od základních souvislostí, jako místo narození, pobytu nebo smrti, až po místo jako dějiště a inspirace děl. Zaměřila na ty průvodce, ve kterých se objevuje v různé míře Potštejn a na to, s čím je spojován.

3.2.1 Literární atlas československý

Nejstarší a největší z literárních průvodců je dvojdílný *Literární atlas československý*, který má dohromady více než 500 velkoformátových stran. Z původně plánovaných tří dílů nakonec vyšly pouze dva zde uvedené svazky. Bohumil Vavroušek označuje knihu jako „*obrazové literárně historické dílo*.“¹⁷⁶ Oba díly obsahují rejstřík osobností. Ve druhém díle najdeme i rejstřík místní, ale pouze podle narození autorů, který zahrnuje obě knihy, dále je zde rejstřík chronologický podle narození spisovatelů. Velkou část díla zabírá zejména obrazová část zahrnující fotografie rodných domů, hrobů, význačná místa ze života a tvorby jednotlivých spisovatelů, podobizny, rukopisy, obálky a titulní listy. Pro výběr osobností byl stanoven jako konečná hranice rok 1918, látka je rozvrhnutá do dvou svazků, první pojímá literaturu českou a slovenskou od počátku písemnictví do generace Ruchovců, druhý obsahuje vývoj následujících padesáti let. V druhém svazku najdeme také úvod od Arne Nováka, který se zabývá vývojem české literatury. I když byla původně plánovaná mapa, nakonec byl z důvodu lepší přehlednosti zvolen rejstřík místní.

Potštejn se zde objevuje pod starou variantou názvu Potštýn nad Orlicí. Protože je zde zařazení pouze podle narození, je zde uveden Jan Urban Jarník a u něj krátce jeho životopis a dílo, dále zmiňuje také jeho styky s Rumunskem a působení v okrašlovacích a studentských spolcích. Najdeme tu také podobiznu Jana Urbana Jarníka z 90. let, podobiznu z roku 1915 a jeho rodný domek v Potštejně.¹⁷⁷

¹⁷⁶ VAVROUŠEK, Bohumil: Předmluva. *Literární atlas československý*. In: *Literární atlas československý*. Praha: Prometheus, 1938. s. 5.

¹⁷⁷ VAVROUŠEK, Bohumil. *Literární atlas československý*. Praha: Prometheus, 1938. s. 266.

3.2.2 Kde - kdy - kdo: literární místopis Čech, Moravy a Slezska

Kniha *Literární místopis Čech, Moravy a Slezska* má 212 stránek. V úvodu Lydie Nečasová-Zadrazilová označuje knihu jako „praktickou příručku pro každého, kdo má rád české písemnictví“¹⁷⁸ a zdůrazňuje, že „nečiní si právo, aby byla posuzována jako přínos vědecký nebo badatelský.“¹⁷⁹ Obsahuje abecední přehled míst a jmenný rejstřík. Na konci najdeme rozložitelnou mapku se zakreslenými místy. Zahrnuje stručné životopisné informace a charakteristiku díla, osobnosti jsou řazeny k místům podle rodiště, případně podle toho, kde spisovatelé žili nebo zemřeli. Autorka pracovala s materiály jako literární a regionální publikace, literární časopisy a revue.

Pod heslem Potštýn zde uvádí nejen Jana Urbana Jarníka jako pražského univerzitního profesora a zakladatele romanistiky na Karlově Univerzitě, ale i Jana Kvícalu, Karla Boro-mejského Mádlu, E. Sokola a Vladimíra Thieleho.¹⁸⁰

3.2.3 Jiráskův kraj: průvodce po dějištích Mistrových děl na Královéhradecku

Kniha *Jiráskův kraj* má 145 stránek a zaměřuje se na lokality z děl Aloise Jiráska a byla vydána ke stému výročí Jiráskových narozenin. Na konci je rozložitelná mapa Dějiště Jiráskových románů na Hradecku se zakreslenými místy. Obsahuje abecední řazení lokalit z Jiráskových děl, u kterých je podrobnější rozpis jednotlivých míst.

Potštejn zde samozřejmě nemůže chybět. *Poklad* se odehrává v Potštejně a v nedalekém Modlivém dolu, je zde i fotka zříceniny hradu a zámku. Najdeme zde podrobný seznam jednotlivých míst děje v knize s krátkým popisem událostí: Hrad, Zámek, U Modrého hroznu – zájezdni hospoda, Kostel, Fara, Socha Jana Nepomuckého, U Celerky, Chalupa Bartodějského, Velešov, Srnčí hora, Hůrka a Modlivý důl.¹⁸¹

¹⁷⁸ NEČASOVÁ, Lydie. *Kde - kdy - kdo: literární místopis Čech, Moravy a Slezska*. Praha: R. Kmoch, 1947. s. 5.

¹⁷⁹ Tamtéž.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 82.

¹⁸¹ MICHL, Karel a Václav NOVÁK. *Jiráskův kraj: průvodce po dějištích Mistrových děl na Královéhradecku*. Hradec Králové: Vydavatelské oddělení Krajského národního výboru, 1951. s. 100-109.

3.2.4 Literární průvodce pro turisty

Kniha *Literární průvodce pro turisty* má 134 stránek. Od autora nese označení „*informační příručka pro turisty a čtenáře*“¹⁸² a má ukázat „*jak se krajina a její život promítly do díla našich nejvýznamnějších spisovatelů*.“¹⁸³ Zaměřuje se hlavně na literaturu, ale i literaturu blízké obory a společenské vědy. Kniha je rozdělena na tři části. První část je výběrový přehled nejcharakterističtějších literárních oblastí, kryjících se s turistickými, další částí je abecední výběrový přehled míst, kde se odehrával děj, působiště a rodiště spisovatelů i okolnosti týkající se tématu. Obsahuje také osobní rejstřík, ale ne mapu. Není zde zpracována Praha, podle autora by měla mít vlastní publikaci. V části o literárních oblastech s krajovým charakterem popisuje více či méně ucelené jednotlivé oblasti: Chodsko, Šumava, Jižní Čechy, Posázaví, Máchův kraj, Podještědí, Krkonoše a Podkrkonoší, kraj Jiráskův a B. Němcové, Českomoravská vrchovina, Brněnské okolí, Haná, Slovácko, Valašsko a Ostravsko.

Pod heslem Potštejn (u Vamberka) se dozvíme, že je to jedno z nejstarších českých letovisek, zmiňuje zříceninu hradu, údolí Divoké Orlice, „*tichý a památný*“¹⁸⁴ Modlivý důl jako útočiště českých bratří a historii místa. To vše prý upoutalo pozornost spisovatelů. Přímé odkazy jsou na Potštejn jako místo děje Jiráskova *Pokladu* a *Potštejnské romance* Rudolfa Pivce, dále uvádí verše o místě od autorů jako J. Vrchlický, Jiljí V. Jahn, R. Jesenská a Eliška Krásnohorské, u které poukazuje na citát o lipové aleji. Nakonec zde najdeme některé z významných hostů Potštejna: J. V. Sládka, F. A. Šuberta, O. Červinku, K. Tieftrunka, G. A. Lindnera, O. Hostinského, J. Kvíčalu, J. Kalouska a M. Pujmanovou. Potštejn je uveden jako místo narození u J. U. Jarníka a V. Thieleho.¹⁸⁵

3.2.5 Malý literární místopis Československa

Malý literární místopis má 252 stran, je rozdělen na českou a slovenskou část. Na konci najdeme rozložitelnou mapu s vyznačenými místy a jmenný rejstřík k české i slovenské části. Základem je abecední rozdělení podle míst s odkazem na umístění na mapě. Autor ji označuje jako příručku o tom „*jak se jednotlivá místa zapsala do dějin české a slovenské lite-*

¹⁸² NEČAS, Jaroslav. *Literární průvodce pro turisty*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1962. s. 3.

¹⁸³ Tamtéž.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 93.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 93-94.

ratury“¹⁸⁶ a „první společnou literární vlastivědou českou a slovenskou.“¹⁸⁷ Najdeme zde výběr literárních faktů, hlavní jména a data z literární historie, kritiky a estetiky i jiných oborů, v jednotlivých heslech výběrový soupis rodáků, údaje o na místě působících literárních osobnostech, stručné informace o dílech, které se vztahují k místu vzniku, dějem nebo jinak, údaje o pomnících, pamětních deskách, památnících, muzeích a skutečnostech pro místo charakteristických nebo zajímavých. Zahrnuje spisovatele, jejichž dílo bylo uzavřeno, o současných autorech té doby byl plánován další zvláštní svazek.

Pod heslem Potštejn zde najdeme jen stručnou informaci, že je dějištěm Jiráskova *Pokladu*.¹⁸⁸

3.2.6 Literární toulky po Čechách

Kniha *Literární toulky po Čechách* má 397 stran. Druhé opravené a doplněné vydání obsahuje osobní rejstřík a místní rejstřík. Výběr je omezen na českou literaturu od dob obrozeneckých do roku 1945, a v následujících svazcích se zaměřuje na literární Prahu a Moravu, proto jsou tyto lokality zde vynechány. Podle autora to „není ani literární příručka, ani turistický průvodce“¹⁸⁹, spíše se snaží ukázat „jaký byl vztah mezi tvůrcem a krajinou“¹⁹⁰, samozřejmě někdy pro spisovatele blízkých krajin bylo víc než jedna. Hledá zdroje inspirace v historii kraje, v jeho přítomnosti, přírodě a lidech. Místem se v knize nemyslí jen místo v jeho konkrétní podobě, ale i v jiné, „která odpovídala uměleckému záměru i zákonitostem uměleckého díla.“¹⁹¹ Kniha se snaží hledat vztah nejen k české i světové literatuře, ale i k divadlu, hudbě a umění. Informace zahrnují místa narození osobností, bydliště spisovatelů, dějiště děl, osoby, které sloužily jako předlohy postav, zobrazení kraje spisovateli a básníky, místa úmrtí, hroby, muzea, památníky, atd. Území je zde rozděleno do kulturních a krajinných oblastí a v nich jsou popsány jednotlivé obce. Jednotlivé kapitoly jsou Chodsko, Klatovsko, Šumava a Pošumaví, Jihočeské rybníky, Pootaví, Tábořsko, Českomoravská vrchovina, Orlické hory a podhůří, Kolem Hradce Králové, Pardubicko a Železné hory, Krkonoše a Podkrkonoší, Nejsevernější Čechy, Český ráj a kraj Karla Hynka Mácha, Polabí, České středohoří,

¹⁸⁶ NEČAS, Jaroslav a Libor KNĚZEK. *Malý literární místopis Československa*. Praha: Československý spisovatel, 1972. s. 7.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 8.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 70.

¹⁸⁹ KOVÁŘÍK, Vladimír. *Literární toulky po Čechách*. Praha: Albatros, 1984. s. 15.

¹⁹⁰ Tamtéž.

¹⁹¹ Tamtéž.

Pod Krušnými horami, Plzeňsko, Okolo Brd, Posázaví a Rakovnicko a Kladensko. Na konci najdeme mapy podle těchto celků s vyznačenými konkrétními místy.

V části Orlické hory a podhůří „*vstupujeme do kraje českých bratří, do kraje Jiráskova a Boženy Němcové.*“¹⁹² U Potštejna najdeme odkaz na zámek a městečko, v údolí Divoké Orlice, které poznal Jirásek na cestách do Hronova jako suplent a údaj, že místní informace získával od kulturního historika Primuse Sobotky. Dalším autorem je, s odkazem na potštejnský zámek, Jaromír John, host Mary Dobrzenské. Uvádí se zde její charakteristika napsaná Johnem a názor Heleny Šmahelové, která ve svých vzpomínkách uvádí, že zámecké prostředí v *Moudrém Engelbertu*, hraběnka Etelka a hrabě Joachim má inspiraci zejména v pobytu na Potštejně a osobě Mary Dobrzenské. Zmiňuje pobyt Vrchlického, Jesenské, Krásnohorské, Sládka, Šuberta a Marie Pujmanové, která tam trávila léto a Potštejn se navíc objevuje (pod názvem Lichnov) v ději její povídky *Předtucha*, která se odehrává v Modlivém dolu a okolních lesích. Dozvíme se zde také, že „*Modlivých dolů*“ bylo v orlickém podhůří mnoho“¹⁹³, např. v Kunvaldu. Ale Modlivý důl u Potštejna je jedním z nejznámějších, a to hlavně díky Jiráskovu *Pokladu*. U textu se nachází také reprodukce kresby Potštejna od Karla Liebschera.

3.2.7 Putování s knihou: místopis české prózy

Nejnovější místopisná kniha *Putování s knihou* má 288 stránek. Na začátku je mapa s vyznačenými místy. Výběr děl orientuje podle významnému vztahu k místu, podle různosti žánrů, zaměřuje se na prózu 19. a 20. století. Podle autora se kniha snaží motivovat k návštěvě míst nebo znalce místa přivést k zájmu o díla.

Potštejn zde nalezneme v souvislosti s Jiráskovým *Pokladem*, zmiňuje inspiraci hrabětem Chamaré. Uvádí, že Jirásek navštívil Potštejn při cestách z Litomyšle do Hronova, kam jezdil navštěvovat rodiče. Odkazuje na líčení rozvalin hradu, městečka, Modlivého dolu a okolních lesů, krátce přibližuje postavy a děj. Dále informuje o historii Potštejna, hledání pokladu hrabětem Chamaré, podzemních chodbách, zámku a najdeme zde i informace turistického charakteru jako otevírací doby a medailon Aloise Jiráska se stručným životopisem. Součástí kapitoly jsou fotky zámku, hradu, tajemného nápisu a kaple.¹⁹⁴

¹⁹² KOVÁŘÍK, Vladimír. *Literární toulky po Čechách*. Praha: Albatros, 1984. s. 161.

¹⁹³ Tamtéž, s. 162.

¹⁹⁴ KOVÁŘÍK, Petr a Blanka FRAJEROVÁ. *Putování s knihou: místopis české prózy*. Praha: Knižní klub, 2013. ISBN 978-80-242-3918-7. s. 93-95.

3.3 Nejvýznamnější díla

Jak už bylo řečeno, literární místopis dvacátého století eviduje v souvislosti s Potštejnem řadu literárních děl, z nichž jen některá se stala součástí české kulturní paměti a vymanila se z regionální příslušnosti svého vzniku. Dílo, které je nejvíce ceněno a vyzdvihováno a na které literární i neliterární průvodce odkazují nejvíce s největším citovým zabarvením, je Jiráskův *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. O tom vypovídají citáty, které se objevují od konce devatenáctého století až dodnes, například tyto: „... a nejcennější ze všech, která učila a bude učit českého čtenáře Potštýn milovat, *Poklad, historický obraz z minulého století od Aloise Jiráska*.“¹⁹⁵ „Horečné snahy a vášnivá touha hraběte, hledání pokladu a zažité přitom dobrodružství, schůzky a modlitby pronásledovaných zbytků českých bratří, vylíčil mistrným svým perem Jirásek v povídce „*Poklad*“, kterouž by si měl každý před návštěvou Potšteina přečísti.“¹⁹⁶ „Avšak nejbližší knihou o Potštejně vždy byl, je a zůstane Jiráskův „*Poklad*“.“¹⁹⁷ Ve většině turistických materiálů se objevuje zmínka o *Pokladu*, případně je Potštejn alespoň uváděn jako jeho dějiště.¹⁹⁸ Dalším výrazným dílem propojeným s Potštejnem je *Předtucha* Marie Pujmanové. A dílo, které by bez Potštejna a lidí kolem něj nemohlo ani vzniknout, je almanach *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*, který je sice zdrojem děl situovaných do Potštejna, ale žádné z těchto drobnějších literárních textů však nevstoupilo do povědomí čtenářů tak, jako dva zmíněné texty.

3.3.1 Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského

Nápady na tvorbu nějaké formy almanachu se v rámci Okrašlovacího spolku objevovaly už dříve, uvažovalo se také o vytvoření alba fotografií a pohlednic míst okrášlených, případně zhydřených s odstrašujícími případy.¹⁹⁹ Ale varianta literárního almanachu nakonec zaujala více. „*Zamlouval se právem: dílem takovým by se Potštýn stal ještě známějším, než jest až dosud, a pak byla oprávněná naděje, že bude-li dílo podařené, nalezne dosti odběratelův, a že se nám tak dostane i hmotné podpory při díle tak nákladném. Ale více než tyto důvo-*

¹⁹⁵ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 137.

¹⁹⁶ ADÁMEK, Karel Václav. *Království české. 6. díl, východní Čechy, část 2*. Praha: P. Körber, 1914. s. 367.

¹⁹⁷ PIVEC, Rudolf. *Potštejn: průvodce*. Potštejn: MNV, 1988. s. 9.

¹⁹⁸ DOMEČKA, Ludvík. *Sto výletů polodenních a jednodenních z Hradce Králové*. Hradec Králové: Nákladem B. Melichara, 1926. s. 54., atd.

¹⁹⁹ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Jan Urban Jarník. Svaz okrašlovací v prvním desetiletí. 1915. s. 500-503.

dy rozhodoval pro nás důvod jiný: popřátí přátelům Potštýna příležitost vysloviti veršem i prosou city, jež v nich vzbuzuje romantické městečko naše ; přesvědčiti každého, že vychvalujeme-li jeho půvaby, nečiníme tak jen proto, že jsme se tu narodili nebo že povoláním svým delší dobu k němu upoutáni. Očekávání naše nejen se vyplnilo, nýbrž bylo daleko překonáno: příspěvků vřele psaných došlo velmi mnoho, mnohé z nich mají též absolutní cenu literární ; obdrželi jsme též několik čísel hudebních, až dosud nevydaných, takže po této stránce si můžeme slibovati úspěch největší.²⁰⁰

Cena za almanach byla stanovená cena na 1 zl. 50 kr. a určena byla i strategie odbytu.²⁰¹ „Odběratele budeme hledati především v Potštýně samém a městech sousedních, jejichž obyvatelé ode dávna živý cit mají pro přírodní krásy Potštýna, pak v řadách letních hostů nynějších i bývalých, hlavně však mezi členstvem ct. Klubu českých turistů.“²⁰² Nakonec se vydání Okrašlovacímu spolku víc než vyplatilo: „...během několika neděl byly veškeré útraty s tiskem spojené zaplacený, ano za nedlouho objevil se značný čistý výtěžek, jenž do závěrku této zprávy obnáší plných 500 zl. Z výtěžku almanach zapraveny kromě toho některá vydání jiná, za inserty, pamětní knihu, článek v almanachu letních sídel, stolice do čítárny...“²⁰³ „S plným uspokojením shlíží výbor na tento podnik, jehož zdárné provedení přineslo spolku veliký úspěch morální i hmotný.“²⁰⁴

Almanachu se dostalo příznivého přijetí nejen v okruhu obdivovatelů a zájemců o Potštejn. Pochvalné zmínky o almanachu se objevily v periodících jako Národní Listy, Hlas národa, Politik, Ratibor, Posel z Podhoří, Jizeran, Světozor, Pražské noviny, Čas, Naše Doba, Český lid, Pražský deník, Věstník českých profesorův, Hlídka, Osvěta, Občanské listy, Beseda učitelská, Časopis českých turistů i Archiv für slavisme Philologie.²⁰⁵

Almanach uspořádali Marie Habeltová a Jiří V. Klíma. Objevuje se zde 82 příspěvků, které z větší části tvoří próza v délce od jednoho odstavce po několik stránek, dále poezie a několik hudebních děl. Příspěvky tvoří převážně vyznání lásky k Potštejnu, příběhy z historie, kapitoly věnované osobnostem, povídky, vzpomínky nebo pověsti. Některé pří-

²⁰⁰ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XV.) správní rok od 26. července 1896 do 8. srpna 1897, s. 8.

²⁰¹ Tamtéž.

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XVI.) správní rok 1897-8, s. 2.

²⁰⁴ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Zprávy ze zátiší potštýnského, Potštýn, 1900. s. 11.

²⁰⁵ Tamtéž.

spěvky jsou uváděny pod pseudonymem nebo zkratkou a někteří autoři se opakují víckrát. V almanachu je mimo jiné zařazen seznam letních hostů Potštejna, výňatek z ruského časopisu, v té době nevydané aforismy K. Havlíčka Borovského nebo kapitola Literatura o Potštýnu. Součástí byl i Malý průvodce Potštýnem. „V almanachu Potštýn sešla se řada spisovatelů, věrných a příchýlných přátel potštýnského zátiší, většinou ovšem s příspěvky vzpomínkovými, z nichž některé vysoko vynikají nad obvyklou úroveň almanachových příspěvků pomíjivé ceny.“²⁰⁶

3.3.2 Poklad: historický obraz z osmnáctého století

Český historický román je rozdílný od linie západoevropské (pestrý fabulačně bohatý syžet, obecně humanistický charakter), plnil více funkcí, přičemž dominující funkce byla národnostně uvědomovací. Důraz se kladl na látky domácí, na ztvárnění dějinně závažných událostí, na dobu zvrátů a osudových přelomů, které měly rozhodující význam v politickém a kulturním vývoji vlastního národa. Z dějinných tradic se vybíraly postavy a období poskytující příklady hrdinských činů a vlasteneckého zápasu tak, aby se zřetelně konfrontovala minulost se současností.²⁰⁷

Tvorba Aloise Jiráska vznikala v rozpětí padesáti let. Lze na ní vysledovat proměnu jeho tvůrčí poetiky i celkového vztahu k historii od romantického chápání minulosti až po demokratickou koncepci národních dějin v dílech z přelomu století. Díla se vyvíjela od lineárně fabulovaného milostného příběhu, kde dějinný rámec sloužil k navození atmosféry, přes román a kroniku až po specifickou kombinaci kronikářského a románového principu.²⁰⁸ Alois Jirásek se stal preferovaným oficiálním autorem dvou zcela protikladných režimů, a to demokratického prvorepublikového a totalitního komunistického. A do určité míry byl tolerován i v době nacistické okupace.²⁰⁹ „Hlásíme se k Jiráskovi, a je nám blízký – bližší než staré společnosti kapitalistické – že ve svém díle mistrně vystihl, které to naše tradice vedou vpřed, k svobodě a k rozkvětu národa. Jeho dílo nás učí tedy správnému pohledu na naši minulost,

²⁰⁶ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 137-138.

²⁰⁷ ZELENKA, Miloš. Několik slov úvodem. In: *Dějiny v českém krásném písemnictví: sborník příspěvků z literárněhistorické konference ke 150. výročí narození Aloise Jiráska : Hronov 4.-5. září 2001*. Náchod: Okresní muzeum Náchod, 2002. ISBN 80-238-8969-9. s. 10.

²⁰⁸ Tamtéž.

²⁰⁹ PEŘINA, Josef. Jedinec a dějiny v díle Aloise Jiráska a Václava Beneše Třebízského. In: *Dějiny v českém krásném písemnictví: sborník příspěvků z literárněhistorické konference ke 150. výročí narození Aloise Jiráska : Hronov 4.-5. září 2001*. Náchod: Okresní muzeum Náchod, 2002. ISBN 80-238-8969-9. s. 108.

*posiluje naše národní sebevědomí a plní nás dějinným optimismem a vírou v tvořivé síly lidu.*²¹⁰

Jiráskův román *Poklad: historický obraz z osmnáctého století* se odehrává v době českého osvícenství. Za autorova života se dočkal dvanácti vydání. V roce 1881 vycházel na pokračování pro časopis *Světovzor*, ale první knižní vydání je z roku 1885. Sám Alois Jirásek víc než jednou navštívil město a hrad Potštejn, tedy dějiště *Pokladu*. Podkladů pro napsání *Pokladu* měl Jirásek víc, kromě návštěv Potštejna například zprávy o tom, jak majitel panství hrabě Chamaré hledal poklad ve zříceninách starého hradu, plány chodeb vybudovaných pro tento účel a zprávy o osobě a rodině hraběte a tehdejší životě v Potštejně.²¹¹ Neměl však příležitost poznat zámecký archiv a čerpat z něho.

Poklady v podobě zlata se od Jiráskova dočkaly zamítnutí, nad hmotné statky stavěl Jirásek hodnoty mravní a poklady duchovní, a právě o ně je podle něj potřeba bojovat. Svou roli v *Pokladu* hrálo náboženské vyznání postav a vzájemné dialogické spory. Dobrodružné prvky jsou zde podřízeny ideově výchovné rovině. Těžiště příběhu je spjaté s prostředím lidovým, konflikty jsou místy až černobílé. Na podobu *Pokladu* mělo velký vliv také to, že byl dílem příležitostným k stému výročí vydání tolerančního patentu. Děj zde není cílem, ale prostředkem. Na první pohled je zjevná přehlednost a jednoduchost v rozvržení postav. Lze zde nalézt podobný začátek s *Temnem*, a to konstrukčně i tematicky.²¹² Porovnáním vysvětluje Jaroslava Janáčková: „...rozdíl mezi skicovanou kresbou raného Jiráskova a sytou malbou téhož vypravěče a o třicet roků staršího a zkušenějšího.“²¹³

V Potštejně našel *Poklad* vřelého přijetí a zanechal velký dojem. Na hradě Potštejn se nachází pamětní deska Jiráskova *Pokladu*, která byla odhalena v roce 1921 v prostoru nazývaném dvořiště před hradní kaplí. V Modlivém dole dílo a českobratrskou tradici připomíná pamětní kámen a informační tabule. Ve své době v Potštejně vznikl také tzv. památník Jiráskova *Pokladu*, jakési muzeum. Stalo se tak po předání památek zkonfiskovaného zámeckého inventáře v roce 1948. Problémem byl ale nedostatek místností pro expozici a depozitář. V Potštejně tak byly pořádány výstavy s tematikou *Pokladu*, první s názvem *Po stopách Jiráskova Pokladu* v roce 1949. Každoročně bylo ve výstavách pokračováno v letní sezóně, k výstavní činnosti patřila činnost přednášková, besedy a vycházky po památkách. Sbírkou

²¹⁰ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 3.

²¹¹ Tamtéž, s. 175.

²¹² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Poklad mezi poklady*. In: *Literární měsíčník* 14, 1985, č. 8, s. 88-90. s. 89.

²¹³ Tamtéž.

byly instalovány v domě čp. 144, kde byl průvodcem správce sbírky Jaroslav Helfert. Sbírkou byla často přesouvána, poté byl památník přičleněn jako pobočka k Muzeu Orlických hor.²¹⁴ Knihu také zfilmoval Zdeněk Troška v roce 1984 pod názvem Poklad hraběte Chamaré.

3.3.3 Předtucha

Marie Pujmanová strávila v Potštejně mnoho času. Původní domek č. 37 patřil rodině Hennerových a v roce 1926 byl přestavěn v novou vilu čp. 186, kterou postavil otec Marie Pujmanové a zakladatele české neurologie Kamila Hennera Karel Henner starší, právník a profesor Univerzity Karlovy. Za druhé světové války ve vile žila Marie Pujmanová skoro trvale.²¹⁵ Novela Marie Pujmanové *Předtucha* vyšla poprvé v roce 1942 a popisuje předtuchu blížícího se neštěstí k rodině profesora Jelínka v městečku Lichnov, jak přejmenovala Potštejn. Dodnes vyšla ve více než deseti vydáních. Dílo bylo také zfilmováno v roce 1947 Otakarem Vávrou.

3.4 Potštejn v literárních dílech

Na naši představu o místech mají vliv příběhy, které se kolem nich vytváří, a literární díla se vztahem k určitému místu. Některá díla vytvářejí nové narativy a mohou tak měnit tvář místa, naše uvažování o místech a zapsat se do kulturní paměti. To se může reflektovat v dalších dílech, můžou na to nějakým způsobem navazovat nebo se s tím vyrovnávat. Každé místo má své specifické rysy, kterými se odlišuje od jiných míst. Jeho funkce a zapojení do příběhů není určováno pouze rolemi, které v příběhu hrálo, ale někdy také intertextuálními vazbami. Buď se určité místo pojí s konkrétním příběhem, nebo s různými jeho variantami. Ve druhé variantě se místo nepojí s jedním konkrétním příběhem, ale figuruje v řadě různých příběhů, a může tak vzniknout relativně stálé významové pole. Vždy se ale dají nalézt individuální rysy. Na zobrazování míst může mít vliv také již zmíněný *genius loci*, používaný v marketingu a propagaci. *Genius loci* označuje, čím místo je nebo čím chce být. V řadě turisticky navštěvovaných míst se odráží zejména snaha vyjadřovat kladný *genius loci*.

²¹⁴ HELFERT, Jaroslav. Památník Jiráskova Pokladu v Potštejně. In: *Orlické hory a Podorlicko: přírodou, dějinami, současností: sborník vlastivědných prací*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní muzeum Orlických hor, 1970, roč. 3, s. 245-246. ISSN 0475-0640.

²¹⁵ URLICH, Petr. *Slavné vily Královéhradeckého kraje*. Praha: Foibos, 2007. ISBN 978-80-87073-07-0. s. 83-84.

Příznaky kladného genia loci nacházíme i v propagačních materiálech o Potštejně. Jsou zde zdůrazňovány především přitažlivé stránky Potštejna. Potštejn je prezentován jako atraktivní a příjemné místo, obklopené romantickou krajinou. Takto Potštejn popisuje Bauer ve svém průvodci v roce 1892: „*Na levém břehu Divoké Orlice táhnou se dosti značné kopce, porostlé tmavými lesy, jež sklánějí se až k samému řečišti. Hrdě vystupuje do výše mocný hřbet Kapradi, jehož bujně zelenající stráně milý dojem vzbuzují. Naproti němu vypíná se na pravém břehu Orlice lesnatý, zámecký kopec, na jehož temeni vyčnívají zbytky zdí, zříceniny bývalého hradu Potenstein, zdobící kouzlem romantičnosti pěkný kraj.*“²¹⁶

V almanachu vzpomíná na Potštejn Blažek takto: „*Jinak se Potštýn nezměnil. Posud ten starý, věkovitý hrad, posud to utěšené údolí, ta křišťálová Orlice, ty upřímné, zdvořilé, ochotné tváře.*“²¹⁷ Tam líčí své pocity také Hostinský: „*Zejména překvapila a na vždy připoutala mne velká rozmanitost motivů krajinářských, které připadaly mi vždy jako všestranný, pečlivý výběr z přírody horské, jako miniaturní ukázka všech jejich půvabů.*“²¹⁸

Znakem kladného genia loci je také tajemné nevysvětlitelné kouzlo, které v Potštejně působí na návštěvníky a nutí je k návratu. V některých materiálech se uvádí, že snad vychází z krajiny. To se opět projevuje například v almanachu, kde ve svém příspěvku Kalousek uvádí: „*V Potštejně zmocnilo se mne zhusta jakési radostné rozčilení, sám nevím proč...*“²¹⁹ Takto popisuje své pocity Guth: „*... ale nejvolněji je mi přec, když kráčím lučinami, dívá se na Doudleby a za nimi na Potštýn, jeho lesnatý vrch a červenavé zříceniny jeho hradu. Proč? To nevím sám. Snad jen pro nesmírný půvab toho obrazu, pro nějž slov nemám.*“²²⁰ Především se toto kouzlo využívá v propagačních letácích, například v letáku Letovisko a klimatické lázně Potštejn: „*... kdo shlédne přírodní krásy našeho města, bude jimi okouzlen a rád se znovu do Potštejna jistě vrátí*“²²¹ a v letáku Letovisko Potštejn n. Orl., kde je Potštejn místem, kam se každý rád vrací a nikdy na jeho krásu nezapomíná.²²²

²¹⁶ BAUER, František. *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892. s. 3.

²¹⁷ BLAŽEK, Patrik. Na Potštýně jindy a dnes. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 47.

²¹⁸ HOSTINSKÝ, Otakar. Kus „praeistorie“ Potštýna. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 36.

²¹⁹ KALOUSEK, Josef. Který býval před půl stoletím můj nejslavnější den v roce. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 18.

²²⁰ GUTH, Jiří. „Je to perla našeho kraje...“. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 11.

²²¹ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Letovisko a klimatické lázně Potštejn v Orl. horách, s. 2.

²²² SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Letovisko Potštejn n. Orl. Hotel Praha, s. 2-3.

V dobových propagačních materiálech se vyskytuje mnoho zajímavých motivů. Na přelomu devatenáctého a dvacátého století je jedním ze specifických vysvětlení kouzla Potštejna metafora mapy Potštejna jako pavouka. S touto metaforou jsou spojené s odkazy na tajemnou moc Potštejna lákat své návštěvníky a nepustit je. Poprvé se objevuje v průvodci *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí* z roku 1892: „Při této příležitosti chtěli někteří zpozorovati, že Potštýn jaksi výběžky svými (ulice v pravém slova smyslu to nejsou) podobá se pavouku: výběžků těch jest celkem osm, pět na pravém a tři na levém břehu řeky. Nápadná podobnost ta zavdala zas jiným milovníkům Potštýna podnět k poznámce, že není divu, poutáli Potštýn své navštěvovatele tak silně, že se z pravidla nespokojují pobytem roku jediného, a že tam dojíždějí někteří letní hosté po 10-12-15 roků, a ne snad jen tací, kteří nějakým způsobem, buď majetkem aneb svazky příbuzenskými k místu poutání jsou.“²²³ Na této knize spolupracoval s Františkem Bauerem Jan Urban Jarník a nejspíše právě u něj můžeme předpokládat původ tohoto motivu, protože jej uvádí ve svém *Průvodci zátiším Potštýnským a okolím* z roku 1911: „Připadá mi Potštýn tak jako pavouk se svými osmi nohami, i napadlo mě, že se snad z této podoby vysvětluje ona silní přitažlivost Potštýna na osoby, pro osoby které se nespokojují jediným létem, nýbrž vyhledávají zátiší Potštýnské po celou řadu let na doklad, jak pevná přes svoji jemnost jest síť, kterou Potštýn dovede obetkati své „oběti“.“²²⁴ Tento motiv se ale objevil i v roce 1897 v almanachu *Potštýn* v příspěvku Konstantina Grota: „Kdybychom se naň podívali s ptačí perspektivy s nejvyššího hornatého hřebene na druhé straně břehu Orlice, kde ve značné výšce postaven pavillon, vypadal by asi jako veliký pavouk, jehož tělo tvoří střed městyse a nohy celá řada, skoro osm výběžků či ulic v zeleni tonoucích venkovských domků, dosti pravidelně od středu na všechny strany se rozvětřujících...“²²⁵ Později už se tato metafora znovu nevyskytuje.

Další metaforou je přirovnávání Potštejna k perlám a klenotům. V 1897 se objevuje v almanachu v příspěvku Jiřího Gutha: „Je to perla našeho kraje a skvost, kterým chlubíme se svým hostům a návštěvníkům, jež vodíme tam tak jako vodily naše matky naše matky a báby vzácné příchozí do parádního pokoje svých domácností. Do domácností ne nádherných, ale

²²³ BAUER, František. *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892. s. 14.

²²⁴ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 14.

²²⁵ GROT, Konstantin. Na březích Divoké Orlice. Z cesty do Čech roku 1890. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 70.

útulných a milých, jakým je také orlický kraj a nejvíc jeho údol od Kostelce k Potštýnu.,²²⁶

A v příspěvku Františka Dusila: „*Býval sice Potštýn polohou a přírodními půvaby vždycky perlou zavěšenou na stuze dravé Orlice, ale perlou skrytou, řekl bych neznámou.*“²²⁷ Metaforu perel a klenotů nacházíme od konce devatenáctého století až do poloviny dvacátého století. Dnes se objevuje spíše zřídka v citátech ze starších děl nebo v jiném kontextu, například ve spojení se zámkem („zámek Potštejn – barokní perla východočeského kraje“).

Důraz se v materiálech klade také zejména na naše známé české prostředí. To je popisováno jako skromné, dojemné, klidné a mírné. Jaroslav Helfert zve do Potštejna například takto: „*Městečko Potštejn leží schouleno pod posledními výběžky Orlických hor při divoké Orlici, která si tudy prohlodala cestu lesnatými stráněmi a údolími do otevřeného kraje luk a polí ku Hradci Králové. Obraz této krajiny neomračuje nás romantikou velkolepých kulis a příkrých extrémů. Jeví se nám v klidném půvabu mírných tvarů a hovoří vlídně řečí srozumitelnou a líbeznou ke každému, kdo má oči otevřené pro krásy naší vlasti. Nechce ohromiti, chce potěšiti. Patří k těm krajinám, které nejsou obdivovány, jsou však milovány, protože jim rozumíme jako svým známým. Získávali si naši lásku a hluboké porozumění právě onou nevtrhavou, pokorně prostou tváří, jež nás tím více dojíká, dovedeme-li z ní také vyčísti její nevšední geologickou minulost.*“²²⁸

3.4.1 Potštejn-město

Dále se budu postupně věnovat jednotlivým hlavním střediskům dění, které se objevují v dílech o Potštýně. Začneme s Potštýnem-městem jako výchozím bodem pro děj literárních textů. Ve většině děl z přelomu devatenáctého a dvacátého století se Potštejn-město objevuje pouze jako dějiště, ale v několika málo případech Potštejn vystupuje i jako postava, ale město zde často splývá i s hradem. Takto ho oslovuje Šubert v almanachu v roce 1897: „*Ty stará, milá hlavo Potštejna, ty vrchu omlžený, s korunou hradních cimbuří, jak přátelsky si na mě*

²²⁶ GUTH, Jiří. „Je to perla našeho kraje...“. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátíší potštýnského*. V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 11.

²²⁷ DUSIL, František. K oltáři i ke hrobu. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátíší potštýnského*. V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 102.

²²⁸ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Zveme vás do Potštejna. Dr. J. Helfert, s. 125-129. s. 125-126.

hleděl...²²⁹ Jako postava se Potštejn objevuje v básni *Potštýnu* od Jaroslava Vrchlického, psanou přímo pro almanach *Potštýn*, kdy večer básníka navštíví pozdní host.

*„A než jsem moh' jej osloviti,
stál na postavu mocnou slit,
háv šumné bory, luční kvítí
a hradní troska hlavy kryt.
I začal mluvit – valných lesů
já slyšel vonný, šumný dech,
a viděl srázy skalních tesů
a stíhal bystrin rej a spěch.“²³⁰*

Důvod návštěvy se brzy vyjeví, Potštejn vyžaduje báseň jako splátku dluhu.

*„Což neznáš mne? – Ó, paměť krátká!
a přec mém šumném ve stínu
má z mechu pohovka ti sladká
kdys byla v troskách Potštýnu!
Jsem jeho duch a teď jdu k tobě,
svým hvozdem dýchám na tvou skráň,
za vše, čím dařil jsem tě v mdlobě,
dnes od tebe chci z lásky daň.“*

*Za onen půvab neskonalý,
jenž oprádá mou snivou leb,
za ptáky, květy mé a skály
i za kvetoucí v luhu štěp,
za dumu, jenž ti hlavou spěla,
kdy havran ve svém žalmu ztich',
za píseň, jenž ti srdcem vřela,
za přátel hovor, dívčí smích.“²³¹*

Básník ale připomíná návštěvu, kdy přšlo a došlo pivo.²³²

²²⁹ ŠUBERT, František, Adolf. „Ty stará, milá hlavo Potštejna...“. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 81.

²³⁰ VRCHLICKÝ, Jaroslav. *Potštýnu*. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 24.

²³¹ Tamtéž, s. 25.

*„Snad příliš v dumách smutných snil jsem,
jichž přival deštěm z kštic mi pad’;
víš, zřícenina jako já jsem
má všelijakou minulost,
ty zadumáš se nad ní časem
a vzpomínka je hořký host.*

*Však nesud’ proto ukvapeně,
vše letos u mne najdeš líp,
i bodrost v muži, krásu v ženě
a dívčí smích ve stínu lip ;
a nové procházky též stinné
a výhled v kraj, jenž zlatojas,
kde kuželník tam nový kyne
a „plzeňské“ jest nad malvaz!“²³³*

V dílech z přelomu devatenáctého a dvacátého století nesmí chybět odkazy na letní hosty a okrašlovací spolek. Například v roce 1895 v díle Karla Tůmy: *„Do Potštýna? Ah, tam je pěkně! Potštýn já znám jako své boty. Tam je na kopci takový starý rozbitý hrad, jmenem rujína a pod ním taková krásná příroda, jako z vosku, neboť tam na ni mají zvláštní okrašlovací spolek.“*²³⁴ Odkaz se objevuje i v *Potštejnských melodiích* Antonína Hlineckého z roku 1928:

*„Po obědě z Olympů svých výší
sejdou hosté do svých letních skryší...“²³⁵*

Tam se také projevuje pronikání tajemna ve formě odkazů na minulost Potštejna skrytou pod povrchem.

*„Potštejn v létě: krásy plná dáma,
veselou hrou hrá a někdy drama;
kostým růže, nitro zkazky hostí,*

²³² VRCHLICKÝ, Jaroslav. Potštýnu. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 25.

²³³ Tamtéž, s. 26.

²³⁴ TŮMA, Karel. *Zlaté péro: veselohra o jednom dějství*. Praha: J. R. Vilímek, 1895. s. 22.

²³⁵ HLINECKÝ, Antonín. *Potštejnské melodie: náladové obrázky z Potštejna a vzpomínky*. Kostelec nad Orlicí: Karel Hamerský, 1928. s. 10.

*pod jevištěm: dávných otců kosti.*²³⁶

I v dalších dílech a průvodcích je často odkazováno na „slavnou minulost Potštejna“.

Marie Pujmanová a Vladimír Thiele mají Potštejn spojen s domovem a vzpomínkami na dětství. Zatímco u Pujmanové v *Předuše* je Potštejn nevinnou a idylickou krajinou dětství, u Thieleho se tam projevuje nostalgie, vzpomínky na mrtvou matku a smutek po starých časech, které se nemůžou nikdy vrátit. A to především v oddíle s názvem Návrat do Potštejna z básnické sbírky *Ohlédnutí* z roku 1948²³⁷. Takto Thiele vykresluje Potštejn v básni Odpověď v Potštejně:

*„Snad ještě chvíli nad Kapradí počká
to pozdní slunce s leskem říjnovým
snad pomazlí se ještě s větrovým
a silnice jak zimomřivá kočka*

se líně protáhne prostředkem města.

Nad návrším ten samotářský hrad

se poohlédne ještě do zahrad,

*k nimž vede listím zkrvavená cesta...“*²³⁸

Dalším motivem objevujícím se v dílech z poloviny dvacátého století, je narušení poklidné atmosféry maloměsta, které symbolizuje minulost, tradice a cyklický čas cizím moderním prvkem. To můžeme najít jak v *Předuše* z roku 1942, tak i ve *Veselé vdově* Vladimíra Neffa z roku 1961. Oba dva mužští protagonisté, Karel Šnajberk a Toufar, se vzpírají svazujícím pravidlům maloměsta. Právě to jim dodává kouzlo zakázaného a stávají se pro Babilu a Jarmilu neodolatelnými. Maloměsto je sleduje na každém kroku – jak vrstevníci, tak rodina, jsou proti. „*I parta, jako domov, se vzpírala Toufarovi.*“²³⁹ Už efektní příjezd, kdy Babila s bratrem poprvé vidí Karla Šnajberka, vnáší do poklidné atmosféry moderní prvek střetem kočáru a auta, symbolem střetu minulosti s přítomností.²⁴⁰ Pro mládež je to jako zjevení uprostřed jednotvárného trávení času, které může nabídnout maloměsto, jako tenis, plovárna, ve-

²³⁶ HLINECKÝ, Antonín. *Potštejnské melodie: náladové obrázky z Potštejna a vzpomínky*. Kostelec nad Orlicí: Karel Hamerský, 1928. s. 12-13.

²³⁷ THIELE, Vladimír. *Ohlédnutí*. Praha: Toužimský a Moravec, 1948. s. 19-39.

²³⁸ Tamtéž, s. 23.

²³⁹ PUJMANOVÁ, Marie. *Předtucha*. Praha: Československý spisovatel, 1979. s. 68.

²⁴⁰ NEFF, Vladimír. *Veselé vdova*. Praha: Československý spisovatel, 1961. s. 323.

černí hromadné procházky na splav nebo na hrad.²⁴¹ „Karel Šnajberk vnesl svou rudozlatou renoltkou do této idyly nový, rozčilující živel. Sám dělal jen málo z toho, čím se zabývali ostatní ; když šel na tenis, jen sedal na lavičce, nádherně lenivý a svrchovaný, a vyprávěl děvčatům...“²⁴²

Ve *Veselé vdově* od Vladimíra Neffa je Potštejn přejmenován na Hlavův Týn, objevuje se tam profesor Horník (Jan Urban Jarník), Okrašlovací spolek, a divadelní pavilon, tedy atributy snadno rozpoznatelné nejen pro znalce Potštejna. Ve *Veselé vdově* kromě drobných změn místních názvů není skoro žádný posun. Hlavův Týn je letoviskem pro letní pobyty, reálie Potštejna jsou převzaty až s vyčerpávajícími podrobnostmi, jako například podoba opony Jubilejního pavilonu a jména vil letních hostů.²⁴³ „Pan architekt uposlechl rád a vybudoval pro ni prostorný vilový dům, zdáli nápadný věžním výstupkem s hrotitou vysokou stříškou, podobnou obrácenému kornoutu, ozdobenému skládaným lemováním; kolem tohoto pohledného letohrádku, jemuž Marie dala jméno Meran, založil Bühl po svém zvyku anglický park s francouzskou květinovou pohádkou před domem ; i byla to stavba tak utěšená, tak šťastně založená a položena, že zastínila netoliko všechny soukromé vily, kterých už tehdy bylo v Hlavově Týnu povíce, například Bon Repos na protějším břehu Orlice, majetek paní Smolíkové, vdovy po bohatém sirkaři ze Smíchova, ale i sám hraběcí zámek, vznešeně to nenápadnou, psím vínem obrostlou budovu, nevýhodně stojící ve vsi u silnice a valně znehodnocenou bezprostřední blízkostí pivovaru, taktéž majetku hraběcího. Anglicista profesor J. B. Horník, rodák z Hlavova Týna, který věnoval propagaci a zvelebování své milované rodné obce všechny volné chvíle života, vyslovil se ve své knížce *Hlavův Týn včera, dnes a zítra*, vydané těsně před vypuknutím první světové války, že teprve vilou Meran se Hlavův Týn stal tím, čím jest, totiž českým Meranem. Tento elegantní letohrádek, pokračuje zasloužilý propagátor, zapadá tak šťastně do úchvatného velebného rámce malebných strání orlických, že dnes, kdy jsme pohledu na jeho hrotitou věžní stříšku přivykli, stěží bychom mohli Hlavův Týn bez této drobné perly našeho vilařského stavitelství sobě představití.“²⁴⁴

Ve *Veselé vdově* ale už i ve starších dílech z konce devatenáctého století se vyskytuje také spojení Potštejna s motivem útočiště, oázy, která poskytuje bezpečí, kam se lze schovat před strastmi světa. Opět jako by zde zněla ozvěna slov z průvodců o letních sídlech. Už Bla-

²⁴¹ NEFF, Vladimír. *Veselé vdova*. Praha: Československý spisovatel, 1961. s. 330.

²⁴² Tamtéž, s. 331.

²⁴³ Tamtéž, s. 320-322.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 104.

žek v almanachu píše: „*Vy pak, kdo později vystoupíte na mohutné zdi bývalého paláce na hradě potštýnském, vzpomeňte si, že před Vámi na těchto místech dlívali a celé hodiny shlíželi dolů do rozkošných niv českých tak mnozí klopotami a strastmi uštvaní, aby pohledem na vtělený mír a upomínkou na utěšené doby mládí pookřáli, aby zahostil se v jich rozháraném srdci žádoucí klid...*“²⁴⁵ Dále ve *Veselé vdově*: „... *společnost letních hostů v Hlavově Týně žila za těch požehnaných let jako v ráji, v poklidu, blahobytu a pocitu bezpečí.*“²⁴⁶ A také: „*Největší pak Mariinou radostí byla její vila Meran v Hlavově Týně, do níž jezdívala s ohromným balastem kufrů a košů už v polovině června a z níž se vracívala, až když začínalo foukat ze strnišť. Byla to pro ni oáza uprostřed poušti a trudu lidského světa, hojivá potěcha srdce a smyslů...*“²⁴⁷

Opacné pojetí maloměsta, kdy se stává takřka vězením, se objevuje velmi zřídka, a to pouze v malé míře u *Předtuchy*. Pro Jarmilu, mladičkou hrdinku *Předtuchy*, se atmosféra maloměsta stává stále více dusivou a zatuchlou. „*Proč se ohlížejí na léta, jež minula? Proč se pídí po otlučených náhrobcích a smetají prach z nápisů dávno zvětralých? Chudáci, chudáci, protože je už nic nečeká. Co bylo Jarmile po starých časech, po zemřelých, které nepamatovala, ty už všechno přebolelo, jí samé se nadmiru chtělo žít.*“²⁴⁸ Ve snu se pro ni známé bezpečné město jako součást neblahé předtuchy přeměňuje v cizí neznámou zemi, kterou nepoznává. „*To že je Lichnov? Ta cizina? (...) Malý úplněk stál vysoko v křišťálovém tichu ; z krajiny oblak na nebi čišely sněhy hor, na které měsíc svítí v jiné zemi ; řeka za stromy tekla skleněně, jako by se zastavovala ; a nebe jako v zrcadle, světlo jako ve dne.*“²⁴⁹

V zobrazeních Potštejna lze nalézt jasné příznaky toposu maloměsta i idylického místa. Vládne zde klid a spokojenost, v literárních dílech i vzpomínkách ožívá obraz z turistických průvodců. Právě charakter místa stvořeného pro odpočinek výrazně ovlivňuje literární obraz Potštejna. S Potštejnem se pojí představa idylické harmonie, důvěrně známého, neměnného prostoru a času. Má opakující se střediska, jakousi strukturu center, kde se děje opakuje a lze tam očekávat určité události a místa setkávání. Do idylického místa proniká tajemství pouze s prvky melancholie, tragického osudu, pomíjivosti nebo se vzpomínkami na

²⁴⁵ BLAŽEK, Patrik. Na Potštýně jindy a dnes. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 47.

²⁴⁶ NEFF, Vladimír. *Veselé vdova*. Praha: Československý spisovatel, 1961. s. 330.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 312.

²⁴⁸ PUJMANOVÁ, Marie. *Předtucha*. Praha: Československý spisovatel, 1979. s. 35-36.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 53.

minulé doby. Lidé tam jsou uzavření vůči cizincům a novotám. Projevují se tam příznaky jistot, opor, pravidelnosti a pevných susedských vazeb. Potštejn-město není propojeno s konkrétním příběhem, přesto lze vysledovat určité opakující se vzorce, z nichž některé se objevují i v turistických materiálech.

Propagace Potštejna byla a je z velké části založena na jeho krajině a okolí, a to našlo ozvěny i v některých literárních dílech. Reprezentace krajiny bývá často součástí propagace lokality a má svou funkci v reklamě. Díky tomu samozřejmě upřednostňuje přitažlivé prvky místa. Ty méně přitažlivé, které od návštěvy mohou odradit, upozaduje nebo opomíjí. To se projevuje v propagačních materiálech, jako jsou letáky, články a turistické příručky. Struktura takových spisů bývá obdobná, nabízí různé možnosti dopravy na místo, orientačně popisuje strukturu lázní, vypočítává procházky po okolí a možnosti vyžití.²⁵⁰ V turistických příručkách hraje velkou roli místopisný popis, zasazení do krajiny, důraz na historii lokality, měst a pamětihodností okolí, popis okolí lesů, údolí, promenád a alejí. U klimatických lázní, které jsou založeny převážně na prostředí, je v materiálech nejvíc prostoru věnováno právě krajině, na rozdíl od lázní spojených například s léčivým pramenem.²⁵¹

V materiálech lze nalézt příznaky kladného genia loci i určitou ozvěnu toposu locus amoenus. Líbezná místa, literární topos nachází svým způsobem zhmotnění v realitě. Je otázka, zda se dá říci, že se tento model užívá k účelům reprezentace vědomě. Lze vůbec hovořit o toposu, když slova přesně vystihují popisovanou skutečnost? V materiálech se projevuje prezentace kladného genia loci malebného místa, jehož krajinné prvky poskytují odpočinek a zklidnění. Časté je využívání synonym výrazů pěkný, příjemný. Na podobu průvodců i děl má vliv také doba jejich vzniku.²⁵² Objevuje se tam důraz i na národní důležitost v podobě například prohlášení jako: „naše lázně se bez potíží vyrovnají evropským lázním“, zdůrazňování českých prvků, české krajiny, historie, apod.

Metafora, které se objevovaly na přelomu devatenáctého a dvacátého století (mapa Potštejna v podobě pavouka) se poté už znovu nevyskytovaly. Zatímco jiné (Potštejn jako perla nebo klenoty) se objevují dodnes ale v jiném kontextu. U řady motivů (odkazy na letní hosty, okrašlovací spolek, důraz na naše známé české prostředí, Potštejn – útočiště, oáza), které se objevovaly od konce devatenáctého století do poloviny dvacátého století, jsou nejvíce

²⁵⁰ IVÁNEK, Jakub. Reprezentace lázeňské krajiny. In: MALURA, Jan a Martin TOMÁŠEK. *Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012. ISBN 978-80-7464-176-3. s. 86-106.

²⁵¹ Tamtéž.

²⁵² Tamtéž.

zřetelné vlivy turistických materiálů. V polovině dvacátého století se u Pujmanové objevují nové motivy: maloměsto jako vězení, narušení poklidné atmosféry maloměsta (obdobně u Neffa) a Potštejn jako domov a vzpomínky na dětství (diametrálně odlišné u Thieleho).

3.4.2 Krajina

Krajina Potštejna hraje významnou roli v mnoha literárních dílech. „*Potštejn přilákal i jiné spisovatele nejen svou historií, nýbrž především krásnou polohou a romantickou krajinou.*“²⁵³ Na prvky krajiny v tvorbě i na její poetiku má vliv tradice literární a výtvarné krajiny. I texty slibující věrohodnost mohou vahou vzpomínky či realistického efektu vytvářet jednostranný zkreslený obraz.²⁵⁴ Mírné zkreslení se projevuje i na krajině Potštejna a jejím popisu ve vzpomínkách. Stejně jako u Potštejna-města je zřetelně ovlivněná ideální krajinou z průvodců i s některými ustálenými spojeními typickými pro přelom devatenáctého a dvacátého století jako křišťálová voda nebo Potštejn jako brána, atd., například v příspěvku Jana Lukeše z roku 1897: „*Potštýn jest takřka branou mezi východočeským pohorím na východě, pohorím plným jehličnatých lesů a horských bystřin a středočeskou pahorkatou rovinou, oplývající požehnanými, smavými a neobyčejně útulnými nivami na západě. Touto branou, kterou tvoří hustě zalesněné vrchy, ty se zříceninami starých hradů, ony bez zřícenin, svírající mezi sebou tu těsné průsmyky, jinde idylická, široká údolí svěže zelených luk, touto branou razí si cestu u Potštýna Divoká Orlice. Proti proudu romantika, po proudu milá útulnost. Ale také Potštýn sám jest místečko, kde spojeny krásy přírodní s jinými přednostmi. V křišťálově čisté vodě prohání se pstruh ; voda jest při tom tak teplá, že se v ní od nejčasnějšího rána až do večera možno koupati.*“²⁵⁵

Krajina Potštejna je vzdálena ruchu nové doby představované městem, je prostorem útočiště, idylou, kam se prchá před reálným světem. Idyla vyžaduje přehledný zvládnutelný svět, reprezentuje ideál světa přirozeného, útěk z umělé civilizace.²⁵⁶ Potštejnská krajina nabízí širokou škálu krajinných atributů od vysokých vrchů, přes údolí, lesy, vodní živel zastupuje řeka Divoká Orlice a jednou z nejvýraznějších dominant jsou romantické zříceniny hradu Pot-

²⁵³ KOVÁŘÍK, Vladimír. *Literární toulky po Čechách*. Praha: Albatros, 1984. s. 162.

²⁵⁴ TOMÁŠEK, Martin. Funkce literární krajiny u Karla V. Raise. In: MALURA, Jan a Martin TOMÁŠEK. *Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012. ISBN 978-80-7464-176-3. s. 159-178.

²⁵⁵ LUKEŠ, Jan. Dvě vzpomínky na Potštýn. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 50.

²⁵⁶ MACURA, Vladimír. Chaloupka – projekt idyly. In: *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Jinočany: H & H, 1997. ISBN 80-86022-04-8. s. 45-46.

štejna. Krajinu Potštejna obdivuje Bauer v almanachu v roce 1897 takto: „*Ta rozmanitá, půvabná scenérie, ty divoké, strmé skály, ty porvané rozsedliny a zas ta tichá, líbezná údolí, jimiž proplétá se jasný tok Divoké Orlice...A kolkolem ty skvostné nekonečné lesy, vydychující opojný vzduch...Ty zříceniny hradu snící o bývalé slávě...Ta krásná promenáda, kde stromořadí stoletých lip vrhá stín svůj na břehy Divoké Orlice...*“²⁵⁷ Tamtéž Grot: „*Na východě tonou v zeleni skromné domky a stavení městečka a na jihu několik set sáhů strmí před námi velkolepě a malebně hory, svírající ve své mocné objetí Divokou Orlici, t. j. krásný hradní vrch, skorem celý zarostlý jehličnatým lesem a mohutný divoký hřeben na druhém břehu, kde nade vším vévodí jeho vrchol Kaprat.*“²⁵⁸

V roce 1914 Adámek uvádí, že se Potštejn nachází „*v divukrásné krajině.*“²⁵⁹ I v literárních dílech je údolí Potštejna výjimečným místem, které okouzluje své návštěvníky. Zde lze opět najít stopu kladného genia loci. To se projevuje jak v dílech z konce devatenáctého století, tak i z poloviny dvacátého století. Například Kaplický v roce 1959: „*Posléze dostal se do údolí řeky Orlice. A tu teprve zapomněl na všechny starosti, protože kamkoli pohleděl, všude bylo tolik krásy, že ji ani oči nestačily vnímat.*“²⁶⁰ Helfert popisuje své dojmy z krajiny takto: „*Naše potštejnské lesy dýchají, naše louky, stráně a meze voní, naše řeka zvoní na skalách a po balvanech. Tak jako jinde. Ale tvář našeho orlického podhůří má k tomu takový zvláštní široký, vlídný úsměv.*“²⁶¹

V menší míře se v poezii projevují romantické vlivy jako pronikání tajemna. V roce 1896 Krásnohorská:

„*Ne nelze zapomenout nikdy více,
vás, bílé skály v břečťanových věncích,
vás, hrady, které v spánku šeptajíce
zvěst' divou sníte o svých proslavencích,
vás, černé hvozdy, v nichž to šumí plaše,
jak prchala by nejtemnějším stínem*

²⁵⁷ BAUER, František. Vzpomínka na Potštýn. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 129.

²⁵⁸ GROT, Konstantin. Na březích Divoké Orlice. Z cesty do Čech roku 1890. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 69-70.

²⁵⁹ ADÁMEK, Karel Václav. *Království české. 6. díl, východní Čechy, část 2*. Praha: P. Körber, 1914. s. 365.

²⁶⁰ KAPLICKÝ, Václav. *O věrnosti a zradě: příběhy dávné a ještě dávnější*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1959. s. 85.

²⁶¹ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Zveme vás do Potštejna. Dr. J. Helfert, s. 125-129. s. 129.

*tam vyděděná, stará božstva naše,
vás, obři znamenání hromoklínem.
Potštýnské lípy, bohyně vy samy!
vás, v hájích tajuplné mohyl zbytky,
vás, věčně rosné páry nad nivami
a města slunná jako bílé kytky!*²⁶²

V roce 1928 u Hlineckého:

*„Do plachetky barvy fialové
Podzim s něhou kopec Hradní vine
se řekou, jež dumně šumíc plyne,
jak by vyprávěla zkazky nové.“*²⁶³

Nejvíce se ale potštejská krajina v poezii i v próze objevuje jako lyrická krajina, která přestože byla inspirována krajinou Potštejna, není konkrétní krajinou. Je založena na pocitech, které vyvolává a reflektuje. Pro Růženu Jesenskou 1891 je to krajina domova, plná známých zákoutí a milých chaloupek, ale zároveň se v ní zrcadlí emoce a pocity jako klid, láska, smutek nebo samota.

*„Úrodná pole, vlídné živé poty,
a nad nimi již tichý polosen,
lazurem plynou mraky opálové
a růžemi se loučí s lesem den.*

*Z komínů drobných chaloupek se kouří
a temných lesů křídla široká
tajemně šumí, jak ta milá píseň –
hlučnější řeky, tichá – potoka.,²⁶⁴
„Nejlíp jak když motýl mdlobou,
nebo pták neb hvězda klesá –
do těch němých korun lesa
zapadnouti noční dobou!“²⁶⁵*

²⁶² KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Rozpomínky: básně*. Praha: F. Šimáček, 1896. s. 37.

²⁶³ HLINECKÝ, Antonín. *Potštejské melodie: náladové obrázky z Potštejna a vzpomínky*. Kostelec nad Orlicí: Karel Hamerský, 1928. s. 56.

²⁶⁴ JESENSKÁ, Růžena. *Okamžiky*. Praha: F. Šimáček, 1891. s. 25.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 45.

*„Ty tichá stráni, tkaná jitrocelem,
materídouškou, svlačcem, jahodím,
jež rudne po listech, ty v sklonu celém
útlukem jsi mi vždycky večerním.“²⁶⁶*

V *Předtuše* Marie Pujmanové krajina reflektuje pocity Jarmily, která vyráží na cestu z bezpečného domova do neznáma. *„Bylo krásně, bylo hříšně krásně, milost léta kanula po holých pažích, vzduch se mátl vůněmi. Všechno kvetlo najednou v opožděném létě, šípkové růže u trati, akáty na hradní skále a černý bez se svou hustou kočičí vůní rumišť. Mělká řeka byla plná cákajících kluků ; pod lávkou máchaly ženy prádlo, a jedna bosá na trávě, taková veliká nad ostatními sehnutými, polévala z kropítka kusy prádla na bělisku. Stříbrná sprcha šelestila, vonělo vodním sluncem.“²⁶⁷ „Toho roku byla pozdě sena, louky ještě stály. Procházela jimi napříč k trati, jež půlí kotlinu ; za viaduktem začínají dolejší lesy. Hrad Lichnov za zády, šla do krajiny, nahé nebe se jí dotýkalo holé šije, jen šelest jejích spěchajících kroků šel s ní.“²⁶⁸*

Jak její cesta pokračuje, z popisu krajiny lze vyčíst rostoucí napětí. Všechny pocity a vjemy se zintenzivňují: *„Cítila zrovna tělesně, jako slabou závrať, jak je ze všech stran sama pod ohnivou modrou roklí oblohy a jak jizví ticho svým pohybem, a ticho se za ní zase svírá v cvrčení slunných luk. Už vydychovaly seno, co bude, tu sedmibarevnou vůni.“²⁶⁹ „Ani dech se nepohnul ; a přece se kvítka kolébala sáním včel, jetel bzučel, z horkého švření louky bylo slyšet, že mají neviditelní brouci kovové krovky, a ti červení se houpali v růžových smolnickách, křídlatí mravenci létali mezi kvetoucími travami, srdíčka třeslic, které se snadno trolí, padala děvčeti do opánků a pyl se jí chytal o řasy, louka, jako by v ní lupaly výboje, se zevnitř zachvívala nadbytkem ztajeného života. Člověk nějak věděl každou jiskrou krve, že jasný čas vrcholí ; jen závan, zdálo se, a všechno by se sesypalo.“²⁷⁰*

3.4.2.1 Les

Krajinnou dominantou a výrazným atributem krajiny Potštejna jsou lesy pokrývající okolní vrchy. V textech bývají popisovány jako temné, černé. V roce 1883 Lašek uvádí: „Živ-

²⁶⁶ JESENSKÁ, Růžena. *Okamžiky*. Praha: F. Šimáček, 1891. s. 65.

²⁶⁷ PUJMANOVÁ, Marie. *Předtucha*. Praha: Československý spisovatel, 1979. s. 96.

²⁶⁸ Tamtéž.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 97.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 96.

*ná města, veselá městečka, příjemné visky, pole, luka, dědiny – vše mocně a utěšeně působí na pozorovatele. Četní tmaví lesové dodávají krajině rázu pestřejšího a velebnějšího.*²⁷¹ Bauer v roce 1892: „*Avšak zraky naše vždy zase vracejí se k tmavým lesům, věncícím stráně Kapradi a k ostatním těm lesnatým kopcům, které činí utěšené malebné pozadí tiché osady potštýnské.*“²⁷² Lesy jsou často v dílech využívány jako pozadí dotvářející popisovaný obraz. Jirásek v roce 1881: „*...nedaleko za zoraným poličkem chalupu o samotě stojící, hodný kus za chalupou řady stromů na strmém břehu Orlice, a za ní lesnatou horu s rozvalinami Potštejnými.*“²⁷³ V roce 1890 popisuje Jirásek potštejnské lesy takto: „*Zdola z modrozeleného šera hlubokého údolí zaznívá šumot řeky, s nímž občas spojí se táhlý a temný hukot protějších lesů. Chvillemi přelétnou stíny přes jejich širé hřbety, kvapně a plaše.*“²⁷⁴

U Jesenské se v roce 1891 les objevuje i v podobě posvátného místa, spojeného s obrazy kostela a motivy jako kříž, modlitba nebo chrám.

*„Vrcholky těch stromů mnohých,
k nebi hledí bez pohnutí,
a mne cos k nim letět nutí,
jako v asyl přeubohých.“*²⁷⁵

*„Bylo ticho slavné, svaté,
jenom stromů zbožný dech
slyšela jsem a pak ptáků
píseň letět na křídlech.*

*S buků padal zlatý odlesk
od paprsků na zemi,
zádumčivý sen se nesl
zelenými větvemi.*

*Velký kříž tam v lese stojí,
na něm Krista boží zjev,*

²⁷¹ LAŠEK, Gotthard Josef. *Pohoří a podhoří orlické: cestopisné obrázky, jež mládeži napsal Gotthard Josef Lašek*. Nové Město n. Metují: Bohdan Böhm, 1883. s. 40.

²⁷² BAUER, František. *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892. s. 3.

²⁷³ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 26.

²⁷⁴ JIRÁSEK, Alois. Ku proluce Náchodské. In: ŠUBERT, František Adolf. *Čechy: společnou prací spisovatelův a umělců českých. Díl V., Hory Orlické, Stěny*. Praha: J. Otto, 1890. s. 164.

²⁷⁵ JESENSKÁ, Růžena. *Okamžiky*. Praha: F. Šimáček, 1891. s. 44.

*z očí shaslé hvězdy kanou,
čelo barví rudá krev.*

*Klid mi táhne duši svatý,
dojímá ten lesní chrám,
já tu sním a modlívám se,
nekonečně vzpomínám.²⁷⁶*

Zatímco Jirásek i Pujmanová les a jeho nitro vykreslují jako temné, nehostinné místo. Les v jejich textech v čtenáři vyvolává pocity odloučení a nejistoty, je spojen s tmou a vlhkem. Jirásek: „Zanedlouho zmizel v šeru lesním. Studený vítr, jenž prve hvízdal v širém poli, zněl mohutněji ve vrcholích a ve spletitých haluzích černého lesa. Dlouhý, šedý mech se chvěl na kmenech, jež chvílemi o sebe se trouce zavržaly. Místem byl podrost hustý, místem jen borůvčí nebo brunátný nyní vřes a zelenavý mech. Kolkolem pusto.“²⁷⁷ Pujmanová: „Hned se všechno změnilo, ochladlo a ztemnělo. Tady na severní stranu se vlhko dlouho drží v lokáčích a nasakuje do mechu, plného zárodečných vůní ; na stromech narůstají nestvůrné houby ; husté ticho doupat a tmavozelený chlad, s nádechem plísně, padají na člověka, jako by hluboko v útrokách lesa v zdoupaném buku přespával podzim.“²⁷⁸

U Pujmanové se také před námi zjevuje archetyp původního lesa. Les, který kolem nás ožívá opředěný pověstmi a našimi vlastními strachy. Tak působí také na Jarmilu, pro kterou les je „Toufarovým panstvím“²⁷⁹ a symbolizuje neznámé zapovězené místo. „Les tajil dech. Číhal. Drapaté staré ostružiny chytaly dívku za sukni ; netykavky odskakovaly, podrostem probíhaly šelesty prchání... I šťavel hledí tisícem trojlístků, a kmeny součky, kmeny kmitající jako v motolici, a konce nedohlédneš. ...Strach má velké oči a les dávnou paměť, les lovů a prchání. Šla hloub a hloub, větvičky praskaly, v korunách stromů šumělo a les se rozpomínal na staré příběhy, které táhnou z hvozdu do hvozdu, na rány z opakovačky, na pomstu pyláckou, na řezníka, jak se vracel z trhu a dva si na něho počkali, na pašeráka lapeného do oka, na dřevorubce, ježž zabil strom, na ženskou, kterou napadl zuřící jelen, les, kterým prošli cikáni a odvěkli dítě, les nám hraje ty písně, které v sobě nosíme.“²⁸⁰

²⁷⁶ JESENSKÁ, Růžena. *Okamžiky*. Praha: F. Šimáček, 1891. s. 49.

²⁷⁷ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 25.

²⁷⁸ PUJMANOVÁ, Marie. *Předtucha*. Praha: Československý spisovatel, 1979. s. 98.

²⁷⁹ Tamtéž.

²⁸⁰ Tamtéž.

3.4.2.2 Řeka

Dalším významným krajinným atributem Potštejna je řeka Divoká Orlice. Ta je v průvodcích popisována jako ozdoba potštejnské krajiny a je spojována s malebnými obrazy. Lašek v roce 1884 uvádí: „*Řeka Orlice divoká, nejmocnější to řeka hor kladských a zároveň jeden z nejznamenitějších tokův českých vůbec, spolu i nejdále na východ splavná vodní dráha, protéká okres od Potšteina k Tyništi téměř prostředkem jeho. Řeka prolomivši sobě cestu v těsném, vymletém údolí ve vrstvách pískovcových u Nekoře, spěchá ručím chvatem před se dodávajíc okolí potštejnského rázu velmi romantického.*“²⁸¹ U Jiráska v roce 1890 řeka oživuje krajinu: „*Bystře se hrne Divoká Orlice mezi těmito stráněmi a šumný hlas její oživuje hluboký klid lesů kolem rozlehlých.*“²⁸² Podobně Bauer v roce 1892: „*Široká řeka metá zde po silných deštích proudy své přes jez a hukotem oživuje krajinu ; zvláště za jarní doby působí dojmem uchvacujícím.*“²⁸³

Poetické obrazy řeky se objevují také v almanachu, například Grot v roce 1897: „*Úzkým a hlubokým údolím jimi ohraničeným spěchá věčně šumíc a vlníc se po kamenitém korytě, tu ve stínu stromů, sklánějících se nad ni z příkrého svahu, tu uprostřed kamenitých srázů, poetická Divoká Orlice – nejzácnější okrasa malebného kraje.*“²⁸⁴ a „*...poetické údolí Divoké Orlice, která hluboko dole u vašich nohou neklidně letí a bublá, spěchajíc vyrvat se z těsného údolí na široký prostor polí a luhů. Zde dole v údolí na dlouhém ostrově oblitém Orlicí a její strouhou po samém břehu řeky vede čarovné stromořadí lip.*“²⁸⁵ Dále Durdík: „*...dole malá, mělká, ale dravá říčka, Divoká Orlice, proplétala se šumíc mezi balvany a kameny, a v jejich tříštících se vlnkách třepetalo se rozházené stříbro měsíčního světla.*“²⁸⁶

Divoká Orlice je častým tématem poezie. Nejvíce je využíváný motiv síly řeky v kontrastu k jejímu zdánlivému klidu v některých obdobích. Řeka je zdánlivě bezpečná, klidná, ale může být zároveň ničivá a strašná.

Takto řeku oslovuje Sobotka v roce 1870:

²⁸¹ LAŠEK, Gotthard Josef. *Hejtmanství rychnovské: Nástin historicko-topografický; díl první: okres Kostelecký nad Orlicí*. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1884. s. 19.

²⁸² JIRÁSEK, Alois. *Ku proluce Náchodské*. In: ŠUBERT, František Adolf. *Čechy: společnou prací spisovatelův a umělců českých. Díl V., Hory Orlické, Stěny*. Praha: J. Otto, 1890. s. 160.

²⁸³ BAUER, František. *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*. Praha, 1892. str. 22.

²⁸⁴ GROT, Konstantin. *Na březích Divoké Orlice. Z cesty do Čech roku 1890*. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 68.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 72.

²⁸⁶ DURDÍK, Petr. *Moje vzpomínka na Potštýn*. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 127.

*„Divoká Orlice! ty řeko tichá,
když tebe libá teplý letní paprsek,
když na tvé stráni slavík něhou vzdychá,
a růže na tě rozsýpá svůj vonný vděk.
Tu děcko bezpečně se v tobě brodí
a pouští loďky po tvé klidné hladině,
a víly veselé zde reje vodí
na lučinách při jasném svitu lunině.*

*Divoká Orlice! ty řeko lítá,
když podráždí tě příval horských potoků,
když kmeny mohutné, jež vichr smítá,
útokem šíleným ti bijí do boků.
Tu pnou se v výši vlny zlostně vzdmuté,
a v skalách houká rozpěněných proudů jek,
jak bujný oř, když setřásá jeho kruté,
jak lev, když železná klec zkouší jeho vztek.*

*Hoj! jak tvé rámě hradem pozatřásá
chtíc zašlou slávu z tvrda spánku zburcovat!
Nad hradem jasný orel k slunci jása –
ó kéž by nový den chtěl nám zas zvěstovat! –
Divoká Orlice! jak často snivou
vzpomínám myslí na tvé bujné závody!
tys často zapěla mi píseň tklivou,
velebně krásnou píseň – píseň svobody!²⁸⁷*

Další asociace jsou odvozené z názvu Orlice a odkazují k dravým ptákům a orlici jako symbolu vlasti. Krásnohorská v básni Orlice z roku 1896:

*„Kde pestré křídlo moravského štítu
mez českou stíní orličími péry,
dvé orlích mláďat v rozletu se skví tu,*

²⁸⁷ SOBOTKA, Primus. Nad Divokou Orlicí. In: *Květy: časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním*. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1870, s. 3. ISSN 0023-5849.

*dvou slavských orlic bujaré jsou dcery,
i letí, vyslány k nám od východu
jak šípy slunce, paprsky to v proudu,
jak třpytné pásky slovanského rodu,
jak slzy Slezska spadlé v českou hroudu, —
i letí, vlají v zemi černolesou
kol hor a trosek, plných dum a bájí;
hoj! na perutích jméno své si nesou:
toť Orlice, jež plynou v českém ráji
Dvě bliženky to bystře okřídlené
a stejné krásy, nechať jedna tichá
a druhá divoká se šumně žene
i vzdorně bouří, kdež jen sestra vzdychá.
Dvě paže jsou to v jednu náruč spjaté
kol drahé šíje domoviny zlaté,
jež jedno srdce tlukoucí a hravé
jí tisknou na hrud, zemi usmívavé,
a z démantů i perel šňůru dvojí
kol hrdla v jeden lesklý šperk jí točí
a v takou spanilost' ji pyšně strojí,
až nemohou s ní samy spustit očí,
tak jako ty, ó poutníče ty dumný,
jenž kouzelnou jsa písni Orlic veden,
kamkoli zrak tvůj rozletí se zkumný,
zříš tisíc obrazů — a půvab jeden!*

(...)

*Však daly jste, vy Orlice! svým dětem
též nadšenců již, buditelů rady,
dob krasších tvůrce, kteří novým květem
zas obsypali zpustlé české sady;
zde Balbín žil — a dědici mu vznikli,
i písni vzkříšení tu zazvučely!
Ó kéž by jen tu tvrdší hlasy křikly
a perut' svistla a nad zleklými čely*

*jak svěží zamávnutí dobré zbraně!
Ó dejte, Orlice! nám ku ochraně,
ó dejte z bystrých vln svých křest nám blažší,
křest junácký, jenž línou krev nám zpění —
ó dejte mladých orlů pokolení
té zemi naší, — ať jest věčně naší!!²⁸⁸*

S Divokou Orlicí je spjat příběh o Kunšově kameni spojeným s osudem české vlasti, ale objevuje se převážně v dílech z konce devatenáctého století. Například u Laška v roce 1883: „*Tedy dojísta nejméně po tři století stál tento kámen v řece těše se zvláštní pozornosti lidské, neboť byl nejen měřítkem výše vodní, ale dle pověsti okolnímu lidu známé, byl také zvěstovatelem válek, hladu, moru a jiných neštěstí.*“²⁸⁹

A v básních Aloise Potěhlíka v roce 1889:

*„Ve stínu trosek potštýnských,
kde Orlice již vorům splavna,
uprostřed řeky balvan stál,
překážkou plavců odedávna.“²⁹⁰*

Dnes se tato pověst uvádí již výjimečně, jiné pověsti spojené s Potštýnem jsou frekventovanější jako pověst o pokladu.

V dílech z konce devatenáctého století se také vyskytuje několik zajímavých motivů, ale pouze některé zůstaly živé dodnes. U Laška se v roce 1883 objevuje závod řeky s vlakem: „*Hluboko dole pod námi jeví se oku šumná řeka, jejíž stříbrné proudy valí se od východu k západu, jakoby závodily s vlakem, jež parostroj unáší po břehu jejím.*“²⁹¹ Dalším motivem je porovnávání Divoké a Tiché Orlice, „sester“ ale velmi rozdílných, jak napovídá i jejich název. Takto je popisuje například Jirásek v roce 1890: „*...chvátají obě čilé Orlice, rodné věru setry říční, podobné si šumným tokem i jeho krajinami,*...“²⁹² Řeka Orlice byla osvěžením pro poutníky už na konci devatenáctého století. U Lukeše v roce 1897: „*Jakmile jsme prošli Sopotnicí, zašuměla nám z lesnatých hor na pravo zelenavá bystřina Divoké Orlice svůj*

²⁸⁸ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Rozpomínky: básně*. Praha: F. Šimáček, 1896. s. 36-40.

²⁸⁹ LAŠEK, Gotthard Josef. *Pohoří a podhoří orlické: cestopisné obrázky, jež mládeži napsal Gotthard Josef Lašek*. Nové Město n. Metují: Bohdan Böhm, 1883. s. 37.

²⁹⁰ POTĚHNÍK, Alois. *Z jitra na úsvitě: básně*. Rychnov n. K.: A. Potěhník, 1889. s. 41.

²⁹¹ LAŠEK, Gotthard Josef. *Pohoří a podhoří orlické: cestopisné obrázky, jež mládeži napsal Gotthard Josef Lašek*. Nové Město n. Metují: Bohdan Böhm, 1883. s. 40.

²⁹² JIRÁSEK, Alois. Ku proluce Náchodské. In: ŠUBERT, František Adolf. *Čechy: společnou prací spisovatelův a umělců českých. Díl V., Hory Orlické, Stěny*. Praha: J. Otto, 1890. s. 8.

osvěžující pozdrav v zapocenou tvář.“²⁹³ Stejný motiv se objevuje i u Vratného v roce 1946: „Nejprve prošel jsem okolí Potštejna, vzhůru i dolů. Bylas tu romantická, v tvém údolí našel jsem klid, osvěžení a krásu.“²⁹⁴ Vratný také přirovnává řeku Divokou Orlici k milence, která k němu promlouvá a on se vyznává z lásky k ní²⁹⁵, „*má milá řeko, milenko nejkrásnější, vzdušně průhledná, moje Divoká Orlice.*“²⁹⁶ Šaman v roce 1947 popisuje své dojmy z Divoké Orlice takto: „*Vzpomínám si na cestu podél Orlice. Bila divoce do skal, zpívala, naříkala, tříštila se o balvany plna vzdoru, síly a moci. Jak je možné, že u nás v Hradci plynula zvolna a tiše, odevzdaná při splnutí s Labem? Kde zůstala její síla a dravost? Splýnula s nekonečností naší roviny, klidu a míru?*“²⁹⁷

3.4.2.3 Lipová alej

Dalším výrazným atributem krajiny Potštejna je „*promenádní alej Pod Lipami*“²⁹⁸ lemuující břehy Divoké Orlice. V turistických materiálech je nejslavnější a nejvyužívanější tento citát od Elišky Krásnohorské z roku 1896: „*Potštýnské lípy, bohyně vy samy!*“²⁹⁹ Odkaz na tento citát můžeme nalézt už v almanachu 1897 a v propagaci Potštejna je využíván dodnes.³⁰⁰

V almanachu Potštýn je alej také velmi často azylem, místem odpočinku a rozjímání. Mordocev: „*Překrásnou širokou lipovou alejí s útulnými, k odpočinku, práci a čtení zvoucimi lavičkami pod gigantickými lipami...*“³⁰¹ Lukeš: „*Ale nejkrásnější, Potštýn právě charakterizující, jest údolí mezi oběma vrchy, kterými si Orlice svoji cestu prorazila, údolí se stinným stromořadím lipovým a skutečně balzamickým vzduchem. Pohled do tohoto údolí je požitek, kterého se člověk nenasytí, a každá procházka počíná a končí mimoděk potulkou pod lipami.*“³⁰² Durdík: „*v levo obrovské, věkovité lípy jako v zadumání tiše, bez nejmenšího hnutí*

²⁹³ LUKEŠ, Jan. Dvě vzpomínky na Potštýn. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 49.

²⁹⁴ VRATNÝ, Joža. Stříbrná řeka. In: *Podorlická osvěta: měsíčník pro politické okresy Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Nové Město nad Metují a Žamberk*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní rada osvětová, 1946, č. 1. s. 10.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 9.

²⁹⁶ Tamtéž s. 10.

²⁹⁷ ŠAMAN, F. E. Pohádka o Orlických horách. In: *Podorlická osvěta: měsíčník pro politické okresy Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Nové Město nad Metují a Žamberk*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní rada osvětová, 1947, č. 2-3. s. 21.

²⁹⁸ NEFF, Vladimír. *Veselá vdova*. Praha: Československý spisovatel, 1961. s. 311.

²⁹⁹ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Rozpomínky: básně*. Praha: F. Šimáček, 1896. s. 37.

³⁰⁰ DAVID, Petr a Vladimír SOUKUP. *Podorlicko*. Praha: S & D, 1995. ISBN 80-901866-1-0. s. 63.

³⁰¹ MORDOCEV, Daniel. Pozdrav Potštýnu. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 56.

³⁰² LUKEŠ, Jan. Dvě vzpomínky na Potštýn. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 51.

stály...“³⁰³ V roce 1914 Adámek popisuje: „*Podél řeky Orlice je rozkošná promenáda ze stínu věkovitých lip, zvaná „pod lipami“. Za parných dnů letních, zvláště v době, kdy lipy kvetou, nemůže býti lahodnějšího pobytu a posezení v chladicím stínu jako zde.*“³⁰⁴

Své místo našla lípová alej v poezii například u Hlineckého v roce 1928, který vykresluje malebný obrázek lip i alej jako promenádu:

„*Strana druhá obrázek má malý,
na něm řeka jarní vody valí,
pravý břeh, ten vroubí staré lípy,
prozlacené slunečními šípy.*“³⁰⁵

„*Dámy, páni, všecko plno lesku,
„pod lipami“ jako na nebesku.
Družnou radost žert tu zdravý vroubí,
elegance s vtipem se tam snoubí.*“³⁰⁶

V dílech z poloviny dvacátého století je lípová alej zejména přírodní kolonádou a společenským centrem. Lipová alej se objevuje například v *Předtuše*. Jarmila se zde prochází s Toufarem. Je to pro ni známé a bezpečné místo, protože tam nejsou sami. Trochu ale doufá, že je spolu ostatní uvidí. „*Ale projít se s ním Pod lipami, kde potkáváme lidi, kteří si o nás zajisté pomyslí, že jsme milenci...*“³⁰⁷ Při popisu aleje hraje roli hra světla a stínu: „*...jako by se ohlížely oky drátěné sítě do stromořadí za dívčinou holou šjíjí, do aleje záludné čeřenem světél a stínů a pusté v ohnivou hodinu.*“³⁰⁸

Ve *Veselé vdově*: „*Středem společenského života v Hlavově Týně byla alej Pod lipami na východním břehu Divoké Orlice, která si v těch místech prorazila cestu mezi kopci nadmíru energicky, jak o tom svědčí ohromné omleté balvany, jimiž vystlala své řečiště, pod příkrou strání, hustě porostlou smrky a břízami, olšemi a buky, nad níž se vzpíná k nebi vyzáblá silueta rozvalin hradu, podobná pěti vztyčeným kostnatým prstům. Lípy samy, po nichž alej dostala své jméno, byly velmi půvabné a rozmanité, nestejného stáří a tvarů, od mohutných starých stromů, jež poznaly na tisíce vichřic a bouří, po útlé lipky dvacetileté, ty zde vysoké a štíhlé,*

³⁰³ DURDÍK, Petr. Moje vzpomínka na Potštýn. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 127.

³⁰⁴ ADÁMEK, Karel Václav. *Království české. 6. díl, východní Čechy, část 2*. Praha: P. Körber, 1914. s. 366.

³⁰⁵ HLÍNECKÝ, Antonín. *Potštejnské melodie: náladové obrázky z Potštejna a vzpomínky*. Kostelec nad Orlicí: Karel Hamerský, 1928. s. 69.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 12.

³⁰⁷ PUJMANOVÁ, Marie. *Předtucha*. Praha: Československý spisovatel, 1979. s. 32.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 26.

*zdáli podobné topolům, ty zde rozsochaté a rozložitě, tyto malolisté, tyto velkolisté, s nestejnými časy květu, takže alej bývala prosycena medovou vůní a prozvučena bzukotem včel po celé týdny.*³⁰⁹

Literární krajina se konstituuje prostřednictvím textu, jímž autor vytváří představu prostoru z určitého úhlu pohledu, ať už statického nebo proměnlivého, s využitím deskriptivních metod zahrnující i metafory. Není-li krajina představena najednou, stává se postupné odhalování krajinných konstant a proměnných přímou součástí děje. Do jakéhokoliv popisu se promítá ideový záměr autora, jehož zřetelnost může časem vyprchat a ustavují se významy nové, autorem nezamýšlené nebo nepreferované.³¹⁰

Potštejnská příroda nabízí širokou škálu krajinných atributů, nejvýrazněji se do literárních děl zapsala již zmíněná krajina, les, řeka Divoká Orlice a lipová alej. Stejně jako u Potštejna-města je krajina Potštejna zřetelně ovlivněná kladným geniem loci, ideální krajinou z průvodců i s některými ustálenými spojeními typickými pro přelom devatenáctého a dvacátého století (křišťálová voda, Potštejn jako brána – tento motiv se naposledy objevuje v třicátých letech dvacátého století), které se již dnes nevyskytují. Pouze ojediněle se v poezii projevují romantické vlivy jako pronikání tajemna (Krásnohorská a Hlinecký).

Zatímco lesy u Jesenské představují posvátné místo, pro Jiráka i Pujmanovou les vykresluje jako temné, nehostinné místo. U Pujmanové se také před námi zjevuje archetyp původního lesa. Řeka Divoká Orlice je častým tématem poezie. Pro Sobotku je nespoutaným přírodním živlem, pro Krásnohorskou je symbolem české vlasti. Z motivů objevujících se v dílech od konce devatenáctého století do poloviny dvacátého (závod řeky s vlakem, řeky Orlice – sestry, osvěžení pro poutníky, řeka milenka), dodnes zůstal živý pouze motiv řek sester. Lipová alej se pojí s citátem od Krásnohorské, který se v propagaci využívá dodnes a motivy objevující se na konci devatenáctého století jako azyl a místo odpočinku a zejména společenské centrum (Pujmanová, Neff). Příběhy spojeny s některými místy v krajině, se ale časem ztrácejí. Dnes už se s nimi setkáme jen zřídka, stejně jako s díly ve kterých se objevily.

U Jesenské a Pujmanové je v textu jejich přímá zkušenost zážitku léta v Potštejně vztáhnuta k archetypálním, cyklickým jevům (mládí, přírody, lesa jako temného místa). Ob-

³⁰⁹ NEFF, Vladimír. *Veselá vdova*. Praha: Československý spisovatel, 1961. s. 320.

³¹⁰ TOMÁŠEK, Martin. Funkce literární krajiny u Karla V. Raise. In: MALÚRA, Jan a Martin TOMÁŠEK. *Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012. ISBN 978-80-7464-176-3. s. 159-178.

raz, jenž je inspirován zážitkem léta v Potštejně je tak předáván prostřednictvím literatury bez přímého odkazu na konkrétní lokalitu určenou časově a místně, čtenář se v textu primárně neseznamuje s Potštejnem, setkává se se svým nitrem. Oproti tomu Jirásek, který se v Potštejně jen krátce zastavil, Potštejn zasazuje do historického času a do prostoru zobrazitelného na mapě a Pokladem připisuje Potštejnu významné místo na fikční mapě české historie.

3.4.3 Hrad Potštejn

Preromantický a romantický historismus privilegoval hrad a jeho ruiny a i hrad Potštejn se velmi často objevoval v literárních dílech. „*Jest jen přirozeno, že potštýnský hrad obestřený leskem pestré romantické minulosti, stal se předmětem a středem mnohých prací belletristických.*“³¹¹ Hrad Potštejn je centrem mnoha příběhů a je s nimi neodmyslitelně propojen. „*Kolik vzpomínek jistě v každém z nás vyvolá pohled na mohutnou zříceninu potštejnského hradu, jenž kdysi byl vedle Rabí největším v celé zemi! Jsou to nejen dojmy z vycházek na vysoké hradiště a do jeho okolí, nýbrž i ohlas četby. Podle Jiráskova Pokladu se vrátíme s hrabětem Chamaré do tajných chodeb a s Českými bratry do Modlivého dolu; vzpomeneme snad i nejvýznamnějších majitelů a budovatelů hradu jako pana Viléma z Pernštejna, jehož erb, zubří hlavu s houžví v nozdrách, vidíme nad čtvrtou branou a jehož dílem vlastně byly všechny ty hradby, brány a věže pokrývající v troskách rozlehlý vrchol hradiště. Vzpomeneme i Otce vlasti Karla IV., jenž ztrestal svévoli pana Mikuláše, vnuka Pótova z rodu Drslaviců, kteří hrad založili a podle tehdejší módy německy pojmenovali.*“³¹²

Hrady tak jsou silným zdrojem a prostředníkem nostalgie. Takto oslovuje Alois Jirásek hrad Potštejn v almanachu: „*Milý, starý Potštejne, dnes není doba zašlých hradů. Dnes nemáte žádného Mathissona, – a kdo z poetů vás tak miluje, jako vás Mácha miloval? A malíři, jimž jste byly tak milé i v slunečném jasů i v tichém svitu měsíce, odvrátili se od vás s pohrdáním. Panna Romantika vás opustila. Vyplašil ji vážný krok přísné Vědy z vašich klenutých síní, vysokých výstupků, cimbuří a hlásek i z tajemných chodeb a sklepení. Ale ty, milý Potštejne, neboj se nepřízně a zapomutí. Kdo jde kolem tebe, nemůže tě nevšímavě pomi-*

³¹¹ JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. s. 137.

³¹² REŽNÝ, Karel. Jak příroda modeluje náš kraj. In: *Podorlická osvěta: měsíčník pro politické okresy Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Nové Město nad Metují a Žamberk*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní rada osvětová, 1947, č. 4-6. s. 69.

nout a musí se uváben na tebe zadívat. A kdo vstoupil tvými branami do opuštěných nádvoří, kdo bloudil v mohutných tvých rozvalinách a rozhlédl se lesnatou strání dolů k řece v lučinách a za řeku na tmavé lesy mohutného Velešova i jeho sousedů a naslouchal u vážného klidu tvém šumění Orlice z dola a táhlém hukotu lesů, přes jejichž hřbety letěly plaché stíny oblaků, ten neodolá kouzlu tvých půvabů i krajiny i tichému stesku, jenž z tebe ovane starý pamětníku naší samostatnosti. Ať jsou bouře a lijavé deště, divé metelice i kořeny a kořínky tvých stromů a keřů jsou k tobě milosrdnější nežli lakota lidská, která tě bořila, shánějíc poklady v temném pletivu tvých chodeb. Ať dlouho ještě vydržíš, starý, milý Potštejne!“³¹³

Hrad Potštejn je popisován jako jeden „z největších a nejpevnějších,“³¹⁴ „rozsáhlý hrad, že mu nebylo rovno široko daleko,“³¹⁵ „... vzácný skvost východočeského kraje, a to, co před sta lety bylo postrachem kraje, teď je jeho chloubou, nejsouc než ruinou, neškodnou sice, ale nanejvýš romantickou, hrobem i kolébkou zkazek a pohádek.“³¹⁶ „Zříceniny památného velkolepého hradu“³¹⁷ jsou charakteristickou součástí krajiny Potštejna. Lašek v roce 1883: „Pokochavše se krásami vznešené přírody obraťme již zraky své ke starým zbytkům hradovým, jež smutně pohlížejí k jasnému blankytu.“³¹⁸ Dále v roce 1884: „Na levém břehu vysoké Orlice táhne se dlouhý hřbet černými lesy zarostlý, skláněje se ke straně říční sem a tam až nedostupnými srázy. Viděti jej lze již z daleka, když se přichází od strany severní ; a když slunce vycházející siné stráně zeleným úsměvem přiodívá, spatřují se od severních výšin na jednom místě žlutavé zdi, ze zdáli skalám podobné. Však přijdeme-li blíže, seznáme, že jsou to zříceniny starého hradu Potšteina.“³¹⁹

V dílech se hrad Potštejn objevuje v hojné míře jako součást literární krajiny. Jako u Jiráska v roce 1881: „...tam na vrchu na té lesnaté hoře, to je Potštejn, to je ten starý, rozbořený hrad. Potštejn městečko a zámek, ty jsou pod horou, pro lesy není jich ještě vidět...“³²⁰

³¹³ JIRÁSEK, Alois. „Milý starý Potštejne...“. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 7-8.

³¹⁴ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Kam na prázdniny? Zase do Potštejna!, 1936, s. 1.

³¹⁵ PIVEC, Rudolf. *Potštejn: průvodce*. Potštejn: MNV, 1988. s. 10.

³¹⁶ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Československé státní dráhy Ředitelství st. drah Praha-Jih, Zvláštní výletní vlak z Prahy Wilsonovo nádraží do Potštejna a Litice, 9. června 1929, s. 3.

³¹⁷ ADÁMEK, Karel Václav. *Království české. 6. díl, východní Čechy, část 2*. Praha: P. Körber, 1914. s. 365.

³¹⁸ LAŠEK, Gotthard Josef. *Pohoří a podhoří orlické: cestopisné obrázky, jež mládeži napsal Gotthard Josef Lašek*. Nové Město n. Metují: Bohdan Böhm, 1883. s. 40.

³¹⁹ LAŠEK, Gotthard Josef. *Hejtmánství rychnovské: Nástin historicko-topografický; díl první: okres Kostelecký nad Orlicí*. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1884. s. 215.

³²⁰ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 13.

Guth-Jarkovský v roce 1896: „...pak k východu, až do dna tohoto údolu k Potštýnu, jehož červenavé zříceniny trčící z temného lesa lesknou se v záři večerního slunce, které zapadá na druhé straně do košatin lip, kaštanů, buků a dubin v zámeckém parku...“³²¹ Pujmanová: „Za hradem vyšel měsíc a svítil jí záclonou do pokoje.“³²²

Velmi často je hrad Potštejn a později i jeho ruiny dominantou tyčící se nad městem, ze svého vyvýšeného místa shlížející na své okolí. Jako u Jiráska: „Díval se na lesnaté nedaleké vrchy a hory nalevo se pnoucí, díval se na rozvaliny Potštejnské, jež nad černý les smutně, opuštěně vyčnívaly, hleděl na řeku, jež pod hradem mezi lesy hor až k ní dostupujících mizela.“³²³ Jelínek v roce 1884 přirovnává hrad k božskému vládci: „A tak ten mohutný Potenstein kraloval jako Svaroh nad vůkolními bužky, nad sousední drobnou šlechtou sousedem povznešeným a mocným, ale i dobrým.“³²⁴ Pro Adámka v roce 1914 je hrad Potštejn strážcem: „...jako strážce krásného údolí orlického, jemuž, jakož i veškerému širému okolí, vládl po několik věků.“³²⁵ Pro Kaplického v roce 1959 věže hradu připomínají prsty: „Pět věží hlavního hradního paláce jako pět prstů ukazovalo k nebesům, pod nimi vížky z dolejšího hradního opevnění, široké věže bran, kamenné zdi s cimbuřím.“³²⁶ A podobně u Neffa v roce 1961: „nad níž se vzpíná k nebi vyzáblá silueta rozvalin hradu, podobná pěti vztyčeným kostnatým prstům.“³²⁷

Takto popisuje hrad Potštejn Jirásek v *Pokladu*: „Přátelé se zamlčeli. Místo samo, kdež rozvalinami byli obklopeni a od ostatního světa jako odloučení, nutilo k zamyšlení.“³²⁸ „Slunce zářilo, hluboké ticho panovalo kolem. V rozvalinách ani hnutí, ani známky života. I stromy a křoviny na rozbořených zdech se nehýbaly. Zdola zazníval šumot řeky, s níž občas se spojoval táhlý a temný hukot tmavých lesů. Chvillemi přelétly stíny přes jejich širé hřbety, kvapně a plaše. „Vpravdě sváteční všude nálada!“ ozval se po chvíli Kamenický. „Člověku tu jako v kostele, a ještě volněji, že je s bohem sám.““³²⁹ „... v tom pustém, smutném místě; vzduch horký se jen tetelí, les kolem zamlklý a ticho dusné v těch místech zkázy a zpuštění, že ani st-

³²¹ GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří Stanislav. *Intimní listy z cest i necest*. Kostelec nad Orlicí: Kunc & Hamerský, 1896. s. 50.

³²² PUJMANOVÁ, Marie. *Předtucha*. Praha: Československý spisovatel, 1979. s. 52.

³²³ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 13.

³²⁴ JELÍNEK, Edvard. *Historické humoresky*. Praha: J. Otto, 1884. s. 109.

³²⁵ ADÁMEK, Karel Václav. *Království české. 6. díl, východní Čechy, část 2*. Praha: P. Körber, 1914. s. 368.

³²⁶ KAPLICKÝ, Václav. *O věrnosti a zradě: příběhy dávné a ještě dávnější*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1959. s. 85.

³²⁷ NEFF, Vladimír. *Veselá vdova*. Praha: Československý spisovatel, 1961. s. 320.

³²⁸ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 53.

³²⁹ Tamtéž. s. 60.

*růmek na otlučené zdi, ani travička v rozsedlině sebou nepohne.*³³⁰ V roce 1890 Jirásek popisoval ruiny hradu Potštejna pro Čechy v podobném duchu s obdobnými obraty: „*Osamělé to nádvoří prostřed rozvalin, vysoko nahoře divně dojme. Zamyšleně se rozhlížíme po tmavých, zvětralých zdech, jejichž okna i dvěře jsou vybity.*“³³¹ „*Slunce září hluboké ticho vládne kolem. V rozvalinách ani hnutí, ani známky života. I stromy a křoviny na rozbořených zdech se ani lístkem nehnu.*“³³²

Ruiny jsou pro Jiráskův místem podněcujícím snění a zamyšlení. Pojí s nimi různé romantické motivy jako smutek a opuštěnost. Podobně Šuran v roce 1897 v almanachu: „*Tam nejmilejším místečkem byla mi hradského kopce nad údolím Orlickým, kde dole šumí Orlice, a shora starý Potštýn šepce smutné své zkazky, tam sedával jsem nejraději.*“³³³ Mordocev tamtéž: „*Ta cyklopská spousta zdí z ohromných balvanů, ty – zdálo by se – nezborné hradby, ty temné chodby, ta odloučenost od světa – odloučenost obrovského orličího hnízda...*“³³⁴ Šaman v roce 1947 popisuje své dojmy z návštěvy takto: „*Do rozvalin hradu Potštejna jsem vstoupil s tlukoucím srdcem a celá ta krása okouzila moji duši tak mocně, že stopy tohoto vzrušení zůstaly dodnes i v mém tvoření.*“³³⁵ Ozvěna se projevuje i v průvodcích, například Bauer v roce 1892: „*Kdo rád oddává se dojmům poetickým, zajde si sem sám, aby zadumal se v hlubokém tichu smutných rozvalin, přerušovaném jen libým šumotem stromů, pusté prostranstvím okrašlujícím.*“³³⁶

Součástí poetiky zřícenin je konfrontace času přírody, která symbolizuje stále tvořivý, ale zároveň ničivý koloběh, s časem lidského díla. Ruiny vytváří s přírodními prvky celek, kompozici zkázy a postupného návratu zpět k přírodě. Mordocev v almanachu: „*A nyní ty strašné zříceniny zarostly travou a mohutnými stromy a popínavý břečťan vine se po polorozpadlých zdech a arkýřích, dodává jim divoké krásy, jaké dodává zříceninám vše ničící čas...*“³³⁷ Tamtéž Jahn:

³³⁰ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 151.

³³¹ JIRÁSEK, Alois. Ku proluce Náchodské. In: ŠUBERT, František Adolf. *Čechy: společnou prací spisovatelův a umělců českých. Díl V., Hory Orlické, Stěny*. Praha: J. Otto, 1890. s. 162.

³³² Tamtéž, s. 164.

³³³ ŠURAN, Gabriel. „Dost často vzpomínám...“. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 136.

³³⁴ MORDOCEV, Daniel. Pozdrav Potštýnu. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 56.

³³⁵ ŠAMAN, F. E. Pohádka o Orlických horách. In: *Podorlická osvěta: měsíčník pro politické okresy Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Nové Město nad Metují a Žamberk*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní rada osvětová, 1947, č. 2-3. s. 21.

³³⁶ BAUER, František. *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892. s. 31.

³³⁷ MORDOCEV, Daniel. Pozdrav Potštýnu. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 57.

„Hle, znaky dávné slávy v rum se chýlí,
s paláce říjí kámen se co chvíli,
nad hradem vzmáhá se, jej hltí les:

co člověk věkům stavěl, pomíjí
a zmizí záhy – jaře do nebes
svůj prapor příroda vždy rozvíjí.“³³⁸

I v Pivcově průvodci v roce 1988: „*Nad Hradním vrchem přešlo dlouhých osm století. Století slávy i pádu, století nádhery, rušného života i století rozkladu a zapomnění. (...) – milosrdný mech a netřesk halí do svého pláště vše, co zbývá, příroda rok za rokem otvírá víc a více svůj klín kdysi nejmohutnějšímu hradu této naší krásné země a ve své náruči jej objímá k tichému spánku.*“³³⁹

Ruiny hradu Potštejn nesou stopy času a jeho ničivé síly. Jsou místem se svou vlastní pamětí, která je vepsaná do jejich podoby. Sílu času zmiňuje již Klicpera v roce 1856: „*Co nyní ještě z někdejšího Potenšteinu cestovatel spatřuje, jsou zubem věků rozhlodaní zbytkové bývalého hradu samého.*“³⁴⁰ Jirásek v Pokladu: „*Jdeme do rozvalin a ne do nádherného někdy sídla pánů Pernštejnských. Připrav se na větší spousty. Rozvaliny živě tě připomenou na čas a jeho sílu. Podívej se, ty zbytkové zdi vpravo, vlevo, toť ohrada bývalého předhradí. Přišli k místu, kde stávala brána druhá, pak zastavili se na místě, kde trčeli rozvaliny brány třetí, aby nahlédli do vyzdělé, hluboké studně, jejíž voda zmizela, dno zaneseno a zdivo obrostlo mechem i křovinami, sklánějícími se nad černou, jako nekonečnou prohlubní. Zanedlouho prošli čtvrtou, pustou branou, jejíž kamenné opazení zavřeno je lomeným obloukem. V něm na svorníku viděti vytesanou zubří hlavu pernštejnskou, na kterou kaplan svého přítele upozornil.*“³⁴¹ „*Byl jsem tu nejednou,“ přerušil vážně Rokyta ticho. „Ale kdykoliv tu stanu, napadá mne jakási tesknota a bezděčný smutek.“ „Prve jsi řekl, že rozvaliny připomínají čas a jeho sílu. Je to jako na hřbitově, všude čteš a slyšíš: Memento mori! Vzpomeneš na bývalou moc a slávu, jež tu sídlily, pak uzříš různě rozmetané zbytky.*“³⁴²

³³⁸ JAHN, Jiljí, Vratislav. Zátíší potštýnskému. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátíší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 47.

³³⁹ PIVEC, Rudolf. *Potštejn: průvodce*. Potštejn: MNV, 1988. s. 23.

³⁴⁰ KLICPERA, Václav Kliment. *Karel IV. před Frankensteinem: historická povídka*. I-II. Praha: Tisk a sklad Kat. Jeřábkové, 1856. s. 231.

³⁴¹ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 52.

³⁴² Tamtéž. s. 54.

Na hradu Potštejn v dílech ožívá historie. Ruiny jsou jejím tichým svědkem, který by mohl vyprávět příběhy. Někdy jako by měly moc přenášet zpátky časem do minulosti. Kalousek v almanachu: „*Další procházka lesem do tajemných zřícenin hradu jakoby mě odváděla ze světa přítomného do oněch věků minulých, mně tehdež namnoze mlhou zastřených, kdy hrad byl obýván, opevňován i obléhán. Prolézal jsem jeho pusté sklepy, pozdravoval jsem v něm perněsteinské zubry, s vyhlídky v paláci ohlížel jsem krajinu a zkoumavě ohledával jsem vrcholy hlásky, které as vrtkavé kameny s nich vítr nejdříve smete...*“³⁴³ Mordocev: „...*před mým očarováním duševním zrakem vystupovaly přízraky velikánů této země a v šumění bystrých vlnek Orlice zdálo se mi, že slyším bojovný pokřik hrdinů, kteří dali život za svobodu své vlasti...*“³⁴⁴ Helfert: „*Na té prastaré minulosti kamene, moří a toků vyroste dílo lidských rukou a mysli. Dějiny Potštejna nemají jen ráz a význam místní, jsou článkem naší národní historie, jejíž úseky se slavnými postavami a památnými příběhy prošly branami našeho hradu a městečkem pod ním a jejíž ohlasy rozezvučí kde jaký kout našeho kraje.*“³⁴⁵ Chocholoušek v roce 1977: „*Jedou právě po břehu, z protější strany Orlice hledí hrad potštejnský daleko v krajinu. Bílé zdi svědčí o nevalném stáří, jen ta věž černá, jakoby opálená, co nad všechny ostatní budovy do výše strmí, by mohla povídat o dobách dávných, veselých i zhoubných.*“³⁴⁶

Často se ve vztahu s ruinami hradu Potštejn objevuje spojení slavná minulost. Lašek v roce 1883: „*Ne bez pohnutí opouštěli jsme zříceniny slavného druhdy hradu. Po celou cestu nepromluvili jsme ni slova, obírajíce se v duchu slavnou minulostí, nádherou a pýchou hradu, jenž tu nyní leží jako přemožený obr.*“³⁴⁷ Jirásek v roce 1890: „*V této samotě hradní mezi památníky slavné minulosti sama minulost živne nebo mysl si ji přivolává, aby sobě oživila tato místa, jež tolik pamatují.*“³⁴⁸ Ve stejném smyslu Blažek 1897: „*Byl to divný pocit, který nás ovládal na cestě k Potštýnu. Dávné přání bude vyplněno: Stanu a prodlím na místech, kde*

³⁴³ KALOUSEK, Josef. Který býval před půl stoletím můj nejslavnější den v roce. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 21-22.

³⁴⁴ MORDOCEV, Daniel. Pozdrav Potštýnu. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 56.

³⁴⁵ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Zveme vás do Potštejna. Dr. J. Helfert, s. 125-129. s. 126.

³⁴⁶ CHOCHOLOUŠEK, Prokop. Jan Pancář. In: ORT, Jan. *Příběhy uplynulého času: historické prózy českých spisovatelů: F. Chalupa, P. Chocholoušek, V. J. Klicpera, J. Opolský, A. Jirásek, P. Albieri, I. Hermann*. Hradec Králové: Kruh, 1977. s. 100-101.

³⁴⁷ LAŠEK, Gotthard Josef. *Pohoří a podhoří orlické: cestopisné obrázky, jež mládeži napsal Gotthard Josef Lašek*. Nové Město n. Metují: Bohdan Böhm, 1883. s. 42.

³⁴⁸ JIRÁSEK, Alois. Ku proluce Náchodské. In: ŠUBERT, František Adolf. *Čechy: společnou prací spisovatelův a umělců českých. Díl V., Hory Orlické, Stěny*. Praha: J. Otto, 1890. s. 164.

*pobyl velký Čechů král, uhlídám kamenné svědky těch a jiných dob ; což by asi všechno mohly vyprávěti!*³⁴⁹

Hrad Potštejn zobrazený v *Pokladu* je zejména památným místem a vyvolává vzpomínky na mocné české království. „*Nikdo o něj nedbal ; sláva jeho zanikla, dějiny jeho zapomenuty, jen z Bartodějských samoty smutně na jeho zbytky hledívali, vzpomínajíce na zašlé, lepší časy.*“³⁵⁰ Ve stejném smyslu se u Jiráska objevuje i v roce 1890, používá obdobné obraty a obrazy jako v *Pokladu*: „*Pusto kolem, jen tichý šumot smrčků a břízek, rostoucí s bejlím vysoko na zdech i ve vybitých oknech, je tu slyšeti, an vítr tou výšinou citelněji vane. Sotva kdo, třeba že nebyl nachýlen k sentimentálnosti, se tu ubrání vážné náladě, ano jakési tesknosti. Jeť tu jako na hřbitově. Všude zřítí marnost lidské slávy a moci, lidských snažení. Dobrého Čecha však také dojme pomyšlení, že když tento hrad stál a rodové jeho kvetli, že byť i nebyly zlaté časy, že přece bylo lépe s naší národností, rozhodující v samostatném království.*“³⁵¹

Právě na hradě Potštejn probíhá v *Pokladu* většina rozhovorů o národní věci: „*„Nejen to, milý příteli. Tu také vždycky sobě vzpomenu, že když tento hrad stál a rodové jeho kvetli, že bylo lépe našemu království.*““³⁵² „*„Bývalo někdy zle, ale ne tak, jak myslíš, příteli. Každý věk má své svízele. I my je máme, jenže tenkrát bylo něco znamenitého, co nyní už není. Tu a všude jinde sídlili rodové z naší krve, našeho jazyka, kteří s národem cítili, jemu rozuměli. Všude byli našinci, my sami o sobě rozhodovali a rozsuzovali, a to vlastním, mateřským jazykem.*““³⁵³ „*„Jazyk, mateřská řeč – o tu především běží. V ní je náš život!*“ zvolal mladý kněz.“³⁵⁴ „*Vidíme zásvit nové doby a v ní zašlehne také paprsek našemu národu. Věřím v konečné jeho obrození.*“³⁵⁵ „*Kaplan Rokyta, stoje v rozvalinách hradu, památníku bývalé moci a slávy, pozvedl oči svých a snivě hleděl na jarní svěží krajinu. Byl pohnut. Oči mu zářily a se rtů splynulo mu vroucí, důvěrné: „Dábůh!*““³⁵⁶

³⁴⁹ BLAŽEK, Patrik. Na Potštýně jindy a dnes. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátíší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 43.

³⁵⁰ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 69.

³⁵¹ JIRÁSEK, Alois. Ku proluce Náchodské. In: ŠUBERT, František Adolf. *Čechy: společnou prací spisovatelův a umělců českých. Díl V., Hory Orlické, Stěny*. Praha: J. Otto, 1890. s. 162.

³⁵² JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 54.

³⁵³ Tamtéž, s. 54.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 55.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 205.

³⁵⁶ Tamtéž.

3.4.3.1 Mikuláš z Potštejna

Hrad Potštejn je v kulturní paměti propojen zejména se dvěma postavami, ke kterým se vážou rozdílné pověsti, příběhy a motivy. Obě historické postavy byly ve své době původci zkázy hradu Potštejn. Prvním z nich je Mikuláš z Potštejna. Ohlas jeho příběhu zasáhl do mnoha děl. Takto je popisován v Ehrenbergerovi v roce 1874: „*Na hradě totiž seděl a vládl pan Mikoláš Drslavec, vůbec Mikoláš z Potštejna zvaný, a jeho blízkost dostatečnou mohla býti při činou mnohé úzkosti a bázně. Byltě to onen Mikoláš, kterýž svojí zákeřnickou loupeživostí a tropením rozličných ukrutností a hrůz za svého věku až tam dospěl, že k jeho pouhému jmenu psotník děti popadal, a že ho souvěcí i pozdější kronikáři metlou zemskou nazývali.*“³⁵⁷ Lašek v roce 1884: „*Jak byl Mikuláš z Potšteina pánem v zemi mocným, tak se stal strašným a zlopověstným pro své zbojnictví a loupežnictví.*“³⁵⁸ Mordocev v roce 1897: „*Téhož dne časně z rána vyšel jsem si seznámit se s polohou a nejbližším okolím tohoto čarovného koutku země, který se přitulil k podnoží majestátních vrchů, pokrytých starými lesy. Na vrcholu jednoho z těch vrchů dívá se z lesů na daleký obzor i na bouřně se pod ním valící „Divokou Orlici“ podivuhodnými, velkolepými zříceninami kdysi rytířský hrad strašného zbojníka Mikuláše.*“³⁵⁹ Vratný v roce 1947: „*Tehdejší pán na Potštejně, pán Mikuláš z Potštejna, náležel k té lupičské sebrance a hrál v ní prim (...) Byl to člověk suchý takřka vyzábělý, šlachovitý, rezavých vlasů a vousů, celý vzhledu válečnického, všechno na něm prozrazovalo, že většinu žití prožil na koni v sedle. A přece tento strašlivý pán měl rád svou ženu a děti, ale to mu nevadilo, aby neužil všech práv, jež mu patřila.*“³⁶⁰ Neff v roce 1961: „*... rozhodla se pro městyš Hlavův Týn v romantickém údolí Divoké Orlice, s troskami hradu loupeživých rytířů, mezi nimiž se pan Mikuláš z Hlavova Týna na počátku čtrnáctého století zapsal do historie tím, že pořádal drancovací výpravy až na Moravu.*“³⁶¹ Příběh Mikuláše z Potštejna je dodnes součástí lokální identity.

I v průvodcích Potštejna se často zjevuje postava Mikuláše z Potštejna, loupeživého rytíře. Například Pivec v roce 1988: „*Nejdete zhlédnout hrad loupeživého rytíře Mikuláše*

³⁵⁷ EHRENBERGER, Josef. *Karel a Blanka u Potštejna: obrázek ze XIV. století*. Praha: Tiskem a nákladem Cyrillo-Methodějské kněhtiskárny, 1874. s. 6.

³⁵⁸ LAŠEK, Gotthard Josef. *Hejtmanství rychnovské: Nástin historicko-topografický; díl první: okres Kostelecký nad Orlicí*. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1884. s. 218.

³⁵⁹ MORDOCEV, Daniel. Pozdrav Potštýnu. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátíší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 56.

³⁶⁰ VRATNÝ, Joža. Král a dívka. In: *Podorlická osvěta: měsíčník pro politické okresy Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Nové Město nad Metují a Žamberk*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní rada osvětová, 1947, č. 2-3. s. 19.

³⁶¹ NEFF, Vladimír. *Veselá vdova*. Praha: Československý spisovatel, 1961. s. 103.

*z Potštejna, ale trosky hradu pernštejnského, mezi nimiž zůstaly zachovány i zbytky gotického hradu Karla IV.*³⁶² Pivec o Mikuláši z Potštejna: „*Počal proto žít odbojným životem, během krátké doby se zmocnil všech okolních tvrzí a vytvořil si z nich řetěz pevností. Svými žoldněři dal strážiti všechny cesty v okolí – a nikdo z kupců, hlavně německých, kteří projížděli lesem, si před ním nebyl jist.*“³⁶³

Mikuláš z Potštejna je vyobrazován vždy jako padouch a jeho protivník Karel IV., jako hrdina, který po právu potrestá nenapravitelného zemského škůdce a znovu nastolí spravedlnost. Zmiňuje ho i Jirásek v *Pokladu*: „*Nevím o žádné. Pověst ovšem vypravuje o Mikuláši z Potštejna, jenž ve čtrnáctém století strašným byl a zlopověstným pro své zbojnictví a loupeže. (...) Než králevic Karel, později toho jména Čtvrtý, hradu dobyl a vojsku svému v plen dal.*“³⁶⁴ Zřídka se objevuje také pověst o ukrytém zlatu Mikuláše z Potštejna, ale kořeny má nejspíš opět v Jiráskově *Pokladu*. „*Panoval tu sice později bohatý a mocný rod pánů z Pernštejna, než pověst především o pokladu Mikulášově vypravuje.*“³⁶⁵

Hrad Potštejn se stal symbolem pýchy a pádu Mikuláše z Potštejna a vlastně celého rodu. Lašek v roce 1883 uvádí:

*„Nad Orlicí dravou v prudkém běhu
vrch se zblíhá na pravém tam břehu –
mohyla to dávných věků stálá –
hrad tam stával – pevný jako skála.*

Za Pernštýnův nádherou hrad slynul.

za Zárubův ve své slávě zhynul:

od té doby hradu zřícenina

z dále poutníka již mysl jímá.

(...)

Věků minuly již řady dlouhé,

z tvrda hradu jsou tu zbytky pouhé,

tam, kde hradu páni mocni vládli,

dravci lesa za nimi se vtáhli.

³⁶² PIVEC, Rudolf. *Potštejn: průvodce*. Potštejn: MNV, 1988. s. 19.

³⁶³ Tamtéž, s. 11.

³⁶⁴ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 59.

³⁶⁵ Tamtéž.

*Kde dřív v slunci hrad se pyšnil pevný,
pýchy pád až podnes vidět zjevný:
les tu vyrost hustý, křoví, hloží,
vrchem svahem, vzrostly od podnoží.*

*Pýchy ztrestána kde krutá zloba,
v pokání se obrátila doba:
křížovou zde cestu postavili,
hříchy předchůdcův by z části smyli.*

*Orlice zde dravá dosud plyne,
pozůstatek hradu stále hyne ;
zvěstuje, že: Všecka světská sláva
vzroste, uschne – jako polní tráva.³⁶⁶*

Ve vstupní scéně *Dvě doby* Jaroslava Vrchlického z roku 1899:

*„Z hradu, který v kraj se díval
nedobytný, hrozivý,
odkud šípů sršel příval,
kde fičely tětivy,
z kad se na vetřelce lila
horké smoly žhavá síla
a kam panu Mikuláši
z praků zněly pozdravy,
stal se kmet, jenž těžce snáší
živlů svár, když sníh mu práší
v okna podzim mlhavý.
Jako přelud zří sem dolů,
lesem celý zarost' již,
z hromů bitev, ze zápolů
křížové zbyl cesty kříž!³⁶⁷*

³⁶⁶ LAŠEK, Gotthard Josef. *Pohoří a podhoří orlické: cestopisné obrázky, jež mládeži napsal Gotthard Josef Lašek*. Nové Město n. Metují: Bohdan Böhm, 1883. s. 42-43.

Toto pojetí se projevuje i v průvodcích, například Bauer v roce 1892: „*Kamkoli zrak pátravý zalétá, všude nalézá obrazy spustlosti a záhuby. Tmavé zdi, zpukřelé, zvětralé, bez oken, bez dveří! – Padlo, zahynulo, za své vzalo, co se udržeti nedalo! Shnilo, co práchnivělo, skácelo se, co chtělo se udržeti násilnictvím!*“³⁶⁸ Dále: „*Podivně dojati stojíme nad obrazem spousty. Vždyť nehlásají zřícenininy tyto jen pád hradu, kdysi mocného a silného, ale i zkázu a záhubu českého rodu, který vyhuben byl, protože k zrupnosti a utiskování nesla se mysl některých pánů jeho.*“³⁶⁹

Hrad Potštejn je díky Mikuláši z Potštejna také spojen s přízraky minulosti, je připomínkou, varováním i obávaným místem. Často se popisuje jako „postrach krajiny“. Tak ho zobrazuje Mordocev v roce 1897: „*...zříceninám, strmícím na vrcholu památné hory, k zříceninám hradu, který druhdy býval postrachem celé krajiny.*“³⁷⁰

Heyduk tamtéž:

*„V trosky hradu slunce svítí,
hradní příkop pln je kvítí,
přec za klobouk z kvítí všeho
nechci ani jediného.*

*Napojilt' se květ ten zmladlý
krví otců, již zde padli,
slzou matek, dětí, vnuků –
toho kvítí nechci v ruku.*“³⁷¹

Stejné pojetí se objevuje i u Adámka v roce 1914. „*Kochajíce se krásnou vyhlídkou do romantického okolí, vzpomínáme dob dávno uplynulých, kdy hrad Potštejn býval nejen pýchou, ale i postrachem všeho okolí...*“³⁷²

Hrad Potštejn se stal Mikuláši z Potštejna posledním útočištěm. „*Věřil i v pevnost svého hradu a v pevnost posádky. Jak se klamal!*“³⁷³ Je místem slavného konce Mikuláše

³⁶⁷ VRCHLICKÝ, Jaroslav. Dvě doby. In: VRCHLICKÝ, Jaroslav. *Libreta: Dodatek*. Praha: Rodina, 1935. s. 373.

³⁶⁸ BAUER, František. *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892. s. 32.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 33.

³⁷⁰ MORDOCEV, Daniel. Pozdrav Potštýnu. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 56.

³⁷¹ HEYDUK, Adolf. Na troskách. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 41.

³⁷² ADÁMEK, Karel Václav. *Království české. 6. díl, východní Čechy, část 2*. Praha: P. Körber, 1914. s. 367.

z Potštejna, který zde našel smrt pod jednou z věží hradu Potštejn, kde až do konce vzdoroval. Toto se opakuje ve všech dílech bez výjimky. Poprvé v roce 1874 se jeho konec v Ehrenbergerovi popisuje: „Nucena se viděl Karel již za příštího roku hotovost zemskou proti němu do pole povolati. Tu oblehán jest Mikoláš na Potštejně s úsilností velikou a sevřen konečně tak, že toliko s věže hradu svého ještě odporovati mohl. Ale věž, byvši od vojska královského podkopána, sesula se a vzdorného Mikoláše rumem svým zasypala. Ukázalo se, že vlk do smrti nebude leč masem žrát.“³⁷⁴ Lašek v roce 1883: „Nade branou pátou vypíná se mohutná věž stojící sama o sobě, nejpevnější to místo celého hradu. V ssutinách věže této našel Mikuláš z Potšteina, známý rytíř loupeživý, zasloužený hrob svůj.“³⁷⁵ Lašek v roce 1884: „V zříceninách věže hlavní našel zpupný Mikuláš předčasný, však zasloužený hrob svůj.“³⁷⁶ Jirásek v roce 1890: „Smělý rytíř loupežný zahynul při obraně. Raději se dal zasypati podkopanou hlavní věží, do které se utekl, než aby se vzdal.“³⁷⁷ Záborský v roce 1905: „Tato věž teď budiž podkopána, aby sřítla se k základům a v svých troskách surového pána uspala do věčných smrti dum!“³⁷⁸ Adámek v roce 1914: „Mikulášova chasa bránila se statečně, avšak útoku oblehatele neodolala, hrad ztečen, pobořen a v rozvalinách jeho zahynul škůdce a zbůjník Mikuláš, pán druhdy ve vlasti slavný a vážený.“³⁷⁹ Vratný v roce 1947: „Zbývala jen věž a v té se pan Mikuláš uzavřel s hrstkou věrných. Král však poručil věž podkopat a pan Mikuláš našel v ní svůj hrob...“³⁸⁰ Chocholoušek v roce 1977: „Roztrískali mu hrad nad hlavou, pravda, ale starý Mikuláš se přece nevzdal, až mu zbořili též strop věže nad hlavou, pod jehožto sutinami našel on svůj hrob.“³⁸¹ Tamtéž: „Rozbořil a dobyl mu hrad Potštejn, ale ještě z věže hradní se bránil Mikuláš, až i cimbuří věže ztečeno bylo a klenby pater na něj svrženy byly, pod jejichž-

³⁷³ VRATNÝ, Joža. Král a dívka. In: *Podorlická osvěta: měsíčník pro politické okresy Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Nové Město nad Metují a Žamberk*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní rada osvětová, 1947, č. 2-3. s. 51.

³⁷⁴ EHRENBERGER, Josef. *Karel a Blanka u Potštejna: obrázek ze XIV. století*. Praha: Tiskem a nákladem Cyrillo-Methodějské kněhtiskárny, 1874. s. 52.

³⁷⁵ LAŠEK, Gotthard Josef. *Pohoří a podhoří orlické: cestopisné obrázky, jež mládeži napsal Gotthard Josef Lašek*. Nové Město n. Metují: Bohdan Böhm, 1883. s. 40.

³⁷⁶ LAŠEK, Gotthard Josef. *Hejtmanství rychnovské: Nástin historicko-topografický; díl první: okres Kostelecký nad Orlicí*. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1884. s. 31-32.

³⁷⁷ JIRÁSEK, Alois. Ku proluce Náchodské. In: ŠUBERT, František Adolf. *Čechy: společnou prací spisovatelův a umělců českých. Díl V., Hory Orlické, Stěny*. Praha: J. Otto, 1890. s. 162.

³⁷⁸ ZÁBORSKÝ, Emil. *Mikuláš z Potštejna: historická činohra o 4 jednáních*. Potštýn: Okrašlovací spolek, 1905. s. 86.

³⁷⁹ ADÁMEK, Karel Václav. *Království české. 6. díl, východní Čechy, část 2*. Praha: P. Körber, 1914. s. 369.

³⁸⁰ VRATNÝ, Joža. Král a dívka. In: *Podorlická osvěta: měsíčník pro politické okresy Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Nové Město nad Metují a Žamberk*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní rada osvětová, 1947, č. 2-3. s. 52.

³⁸¹ CHOCHOLOUŠEK, Prokop. Jan Pancěf. In: ORT, Jan. *Příběhy uplynulého času: historické prózy českých spisovatelů: F. Chalupa, P. Chocholoušek, V. J. Klicpera, J. Opolský, A. Jirásek, P. Albieri, I. Hermann*. Hradec Králové: Kruh, 1977. s. 101.

*to sutinami divoký tento rváč hrob svůj nalezl.*³⁸² Pivec v průvodci roce 1988: „Zazněly údery krumpáčů a motyk – a k večeru se mohutná věž zřítíla. V sutinách našel „velký zemský škůdce a odbojník“, Mikuláš z Potštejna, svůj konec.“³⁸³

3.4.3.2 Hrabě Jan Antonín Hordubal Chamaré

Další výraznou potštejnskou postavou spojenou s hradem Potštejn je hrabě Chamaré, neobjevuje se ale v dílech zdaleka tak často jako Mikuláš z Potštejna. Hrad Potštejn se hlavně díky Jiráskovu *Pokladu* a jeho vyobrazení hraběte Chamaré propojil s motivy pokladu a jeho marného hledání. Z potštejnských zřícenin vycházejí a směřují linky peripetií lásky, vášně a tajemství a také národní historie. Hrabě hledá poklad na základě vymyšlené legendy, díky čemuž ničí starý hrad, památku z dávných časů. Za žádnou cenu nechce být vyveden ze svého bludu. Nakonec hrabě objevuje jen tajnou skrýš českých bratří a poklad pouze ve formě ideje. Potštejn je v *Pokladu* osudným, tajemným a zpusťšeným místem, něco připomíná a něco, někoho chrání.³⁸⁴ To že zkáza hradu Potštejn nebyla nevyhnutelná, ale uspíšená hledáním pokladu, píše už například Jirásek v roce 1890: „Marné dlouholeté to hrabání a kopání způsobilo mimo velké výdaje také to, že starý hrad místem se sesul, nebo že místem zúmyslně byl obořen; odtud pak zkáza jeho byla neodvratná. A tak sesul se dříve nežli bylo nutno.“³⁸⁵

Hrad Potštejn je díky Jiráskově novele spojován s motivy skrývání pokladu, jeho hledání a posedlosti hraběte. „Bloudíval v rozvalinách, prolézal odlehlé místnosti, s dychtivostí náruživou naslouchal všelijakým starým pověstem, a na ně jsou tyto rozvaliny zvláště požehnány.“³⁸⁶ Jirásek v roce 1890: „Hraběcímu synkovi to nevyšlo z hlavy. Bloudíval ve starém hradě, prolézal odlehlé místnosti a s náruživou dychtivostí naslouchal všelijakým starým pověstem. A na ty byl starý hrad Potštejnský požehnan.“³⁸⁷ Vratný v roce 1946: „z mocného ro-

³⁸² CHOCHOLOUŠEK, Prokop. Jan Pancěř. In: ORT, Jan. *Příběhy uplynulého času: historické prózy českých spisovatelů: F. Chalupa, P. Chocholoušek, V. J. Klicpera, J. Opolský, A. Jirásek, P. Albieri, I. Hermann.* Hradec Králové: Kruh, 1977. s. 103.

³⁸³ PIVEC, Rudolf. *Potštejn: průvodce.* Potštejn: MNV, 1988. s. 12.

³⁸⁴ HRBATA, Zdeněk. Hradý a jejich zříceniny. In: HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie.* Jinočany: H & H, 1997. ISBN 80-86022-04-8. s. 36-39.

³⁸⁵ JIRÁSEK, Alois. Ku proluce Náchodské. In: ŠUBERT, František Adolf. *Čechy: společnou prací spisovatelův a umělců českých. Díl V., Hory Orlické, Stěny.* Praha: J. Otto, 1890. s. 163.

³⁸⁶ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století.* Praha: Melantrich, 1951. s. 56.

³⁸⁷ JIRÁSEK, Alois. Ku proluce Náchodské. In: ŠUBERT, František Adolf. *Čechy: společnou prací spisovatelův a umělců českých. Díl V., Hory Orlické, Stěny.* Praha: J. Otto, 1890. s. 163.

*du hrabat ze Chamaré, se jeden pokoušel nalézt poklad ve zdech starého hradu potštejnského. Byla to pověst, pověstí je i dnes to marné hledání.*³⁸⁸

S hradem se pojí také motiv labyrintu, který reprezentují podzemní chodby, bloudění v nich a snaha najít správnou cestu do středu kopce. Jirásek v roce 1881: „*Jako labyrint jsou již ty, které poznal, a ještě jim není konce. Kdož ví, jaký labyrint ho ještě očekává.*“³⁸⁹ „*Přechásto vycházel jsem na hrad, jenž mne divnou, neodolatelnou mocí k sobě poutal a vábil. Znal jsem všechny místnosti, ale znova a znova mne vábily památky dávných věků. Bloudil jsem rozvalinami, nebo sedal jsem mezi starými zdmi, toužil jsem hloub do tajemného lůna hory, o němž se tolik proslýchalo.*“³⁹⁰

Jahn v roce 1897:

*„Zas vítají mé znaky zanícené
dol milený, jenž pln jest luzných vнад,
na tvrdé skále staroslavny hrad,
kol něhož divá Orlice se žene ;*

*zde chodby podzemní, kam pro poklad
se spouštěl mnohý v snaze rozčilené, ...*“³⁹¹

Průvodce velmi často zmiňují odkazy na hledání pokladu hraběte Chamaré. Pověst o pokladu se objevuje i v *Průvodci po magických místech Československa*, který kromě jedné z verzí popisu hledání pokladu doporučuje: „*Příběh věčně neukojeného hledače zpracoval A. Jirásek v románu Poklad.*“³⁹² V průvodci z roku 1995 kapitola o Potštejně nese název „*Za potštejnskými poklady*“³⁹³ a opět uvádí Jiráskův *Poklad*.

3.4.4 Zámek

Potštejnský zámek je až na dvě výjimky v dílech také poměrně opomíjen. Otázkou je, proč to tak je. Protože se v něm bydlelo? Protože nebyl dost romantický, na rozdíl od přírody

³⁸⁸ VRATNÝ, Joža. Stříbrná řeka. In: *Podorlická osvěta: měsíčník pro politické okresy Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Nové Město nad Metují a Žamberk*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní rada osvětová, 1946, č. 1. s. 10.

³⁸⁹ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 106.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 76-77.

³⁹¹ JAHN, Jiljí, Vratislav. Zátíší potštýnskému. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátíší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 47.

³⁹² STEJSKAL, Martin a Albert MARENČIN. *Labyrintem tajemna, aneb, Průvodce po magických místech Československa*. Praha: Paseka, 1991. ISBN 80-85192-08-X. s. 317.

³⁹³ DAVID, Petr a Vladimír SOUKUP. *Podorlicko*. Praha: S & D, 1995. ISBN 80-901866-1-0. s. 65.

a hradu? Zámek z osmnáctého století je proti hradu z třináctého století relativně nový a nevážou se k němu žádné příběhy. Dobový popis zámku z Bauerova průvodce z roku 1892: „*Budova nevyniká v stavebním ohledu nijakou zvláštností ; nemá věže ani okras stavitelských. Ale příjemně dojmá času letního průčelím, v bujně zeleni téměř se ztrácejícím a vchodem, ozdobným letní dobou až k samému balkonu se pnoucími růžemi.*“³⁹⁴

Svou roli má potštejský zámek v Jiráskově *Pokladu*, kde se na zámku odehrává značná část děje. Klasické feudální sídlo působí trochu jako kontrast k pověstmi opředenému hradu. Jirásek: „*Zámek potštejský, budova to z první polovice osmnáctého století, do čtverce stavěná, bez věže a vížky, stojí na úpatí lesnaté hory v městečku stejného jména a hledí průčelím svým do náměstí, možná-li tak nazvati neveliké, nedlážděné prostranství, obklopené kostelem a několika domy nepřilíš výstavnými. Utěšeně a milo tu, když před zámkem kolem nevelikého vodojemu a na zahradě v pozadí všecko křoví a stromoví bujně se zelená, když kvetoucí růže skoro až k samému balkonu nad průjezdem zámeckým dosahují a všechny zdi pokryty jsou zeleným kobercem psího vína.*“³⁹⁵ Podobně Jirásek zámek popisuje v roce 1890 v *Čechách*: „*Sám není nijak výstavný, ale na úpatí lesnatého vrchu ve svém sličném okolí, máje zahradu v pozadí, pěkně se vyjímá, zvláště času letního, kdy před zámkem kolem nevelikého vodojemu a kolem se všechno zelená, kdy kvetou růže v průčelí jeho skoro až k samému balkonu nad průjezdem se pnoucí, kdy všechny zdi zámecké budovy pokryty jsou kobercem divokého vína.*“³⁹⁶

V útulnosti a klidu interiéru pod povrchem bublají skryté vášně a napětí. „*Bylo nevládnou a sychravo, zato tím útulněji v zámecké komnatě, kde mihotala se broušená skla světlého lustru, kde příjemně vytopenou prostorou proudily lahodné zvuky komorní skladby.*“³⁹⁷ „*V útulném salonku Potštejského zámku ukládalo se hebké šero lehounkým závojem, jímž prošlehovaly jako zářící zlaté nitě zászvity hasnoucího dne.*“³⁹⁸

V *Moudrém Engelbertovi* se objevuje jiné volnější pojetí zámku, ve kterém se zkušenost ze zámeckého prostředí na Potštejně pouze zrcadlí: „*...prostorný zámek se dvěma křídly, přestavěný v novogotickém tudorovském slohu a zarostlý až po střechu břečťanem, octli jsme se v bývalém hraběcím parku mezi vládným důstojenstvím staletých stromů.*“³⁹⁹ Zámek je spíše letním sídlem, které ožívá s příjezdem moderní šlechty. Po smrti hraběte nastává radikální

³⁹⁴ BAUER, František. *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892. s. 12.

³⁹⁵ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 15.

³⁹⁶ JIRÁSEK, Alois. Ku proluce Náchodské. In: ŠUBERT, František Adolf. *Čechy: společnou práci spisovatelův a umělců českých. Díl V., Hory Orlické, Stěny*. Praha: J. Otto, 1890. s. 161.

³⁹⁷ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 19.

³⁹⁸ Tamtéž, s. 73.

³⁹⁹ JOHN, Jaromír. *Moudrý Engelbert: láskyplný román*. Praha: Československý spisovatel, 1962. s. 27.

změna: „Zámek se stal odloženou krabicí trčících stěn, civějících komínů a vyjevených zavřených oken, v nichž služebnictvo stáhlo žaluzie. Park se proměnil v pohřebně zmlklé shromáždění stromů, ptáků a veverek.“⁴⁰⁰

V interiéru vládne odlišná atmosféra než u Jiráska, nepůsobí zdaleka tak útulně, ale opět se zde pod povrchem skrývají vášně a touhy. „Do tabulí velkých oken, zakrytých těžkými závěsy, bila vlhká metelice. Do chladného vzduchu ložnice stoupala pára z čínského hrnečku horkého nápoje. Noční lampa s fialovým stínidlem osvětlovala hraběcí ložnici tesklivým, mlčenlivým světlem.“⁴⁰¹

3.4.5 Velešov

Dalším místem, které do značné míry stojí ve stínu hradu Potštejn a neadaptuje se v literárních dílech zdaleka tak často, je Velešov. Takto ho popisuje Jirásek v roce 1881: „Pod nimi kupole kulaté kapličky, nádvoří, rozvaliny, hradby a pod hradbami na příkré stráni tmavý, hustý bor, dále pod horou řeka, na pravém břehu lučiny, mizející ve stínu tmavých lesů. Levý břeh vysoký, strmý, tu a tam porostlý stromy, a dále zase lesnaté vrchy, nad něž nade všechny vynikal mohutný Velešov.“⁴⁰² S Velešovem se pojí také spousta mýtů, které se i díky mnohým literárním dílům opakovaně objevují a zmiňují se i v turistických materiálech.

Mýtus, že je Velešov zříceninou bývalého sídla templářů (který se objevuje už u Zoubka⁴⁰³), podle J. V. Sedláka nepřímo zapříčinil Václav Hájek z Libočan. V přídavicích ke *Kronice české* popsal 18 míst, většinou hradů, jako sídla templářů a mezi nimi Vamberk, městečko nedaleko Potštejna. A odtud se rozšířil mýtus o templářích v okolí i na Velešov, vžil se mezi lidem, pravděpodobně ho znal i hrabě Chamaré.⁴⁰⁴ Velešov je stejně jako hrad Potštejn spojen s hledáním pokladu. J. V. Sedlák dále uvádí, že hrabě Chamaré na Velešově pokračoval v pátrání, co začali už jeho rodiče, zvláště jeho matka Barbora. Na přání matky probíhalo kopání na Velešově v letech 1771-1773. O svém hledání na Velešově vypracoval Chamaré podrobný popis se dvěma plány, kde zaznamenali místní pověsti, kdy se tam ozýval zvuk valících se kamenů, pláč, zvonek uvnitř vrchu a bouchnutí železných dveří, až se chvěje

⁴⁰⁰ JOHN, Jaromír. *Moudrý Engelbert: láskyplný román*. Praha: Československý spisovatel, 1962. s. 133.

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 124.

⁴⁰² JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 60.

⁴⁰³ ZOUBEK, František Jan. *Vypsání hradu Potenšteina v Hradecku*. V Kostelci n. O.: E. Sýkora, 1870. s. 6.

⁴⁰⁴ SEDLÁK, Jan, Vojtěch. Čtení o hradě Velešově. In: *Orlické hory a Podorlicko: přírodou, dějinami, současností: sborník vlastivědných prací*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní muzeum Orlických hor, 1970, roč. 3, s. 90-104. ISSN 0475-0640. s. 91-94.

země. Už jeho předchůdci v hledání pokladů zde kopali a hledali templářské zlato. Myšlenku templářů hájil i Karel Josef Biener, rytíř z Bienenbergu.⁴⁰⁵ Mýtus o templářském pokladu byl živý mnohem déle než mýtus o údajném ukrytém pokladu Mikuláše z Potštejna.

Velešov bývá v literárních dílech spojován s Karlem IV. a Mikulášem z Potštejna. Podle Hlineckého byl hrádek na Velešově za Mikuláše z Potštejna hrádek dozorný. Pak, když už ho nebylo potřeba, zanikl.⁴⁰⁶ Právě proto se pojí s obrazy zkázy a konce. Hlinecký takto popsal jeho cestu k destrukci v roce 1932: „*Hrádek chátral, až zanikl. A tam, kde kdysi Karlův man při víně si hověl a z hrádku velešovského loupežníka pozoroval, tam slaví teď své hody větrové a vody horských dešťů, na bránu bije časem hrom a kvičí jí meluzína. Atak všecko na světě se mění: rodilo se, žilo, bylo – není.*“⁴⁰⁷

Velešov je v dílech spojován i s pohanskou tradicí. V dílech Antonína Hlineckého se objevovaly pověsti o posvátném háji, příbytku pohanských žreců, kam putovaly zástupy za krále Vratislava. „...*Velešov, kde zřec své bohy vzýval, stromy němě u oběti stály.*“⁴⁰⁸ Také na Velešově prý žil kouzelník, který se tam skrýval v kobce.⁴⁰⁹ S tím souvisí mýtus jména Velešov odvozovaného od boha Velesa nebo Velesova háje. Mýty o Velešově zmiňuje i Jirásek už v roce 1890: „*Divné, ale namnoze klamně jdou pověsti o té hoře. Jedni jménem svedeni mínili, arci že mylně, že tam bohu Velesovi obětováno ; druzí, že tam Templářský klášter stával. Jisto však, že na temeni hory té velice nepřístupně strmíval před věky hrad Velešov, který však neměl dlouhého trvání.*“⁴¹⁰ A tyto mýty se objevují i v průvodcích z konce dvacátého století.⁴¹¹

Hrad byl běžnou kulisou historických a historizujících příběhů romantismu. Motiv hradu, zámku nebo zříceniny může v příběhu zastupovat znak, něco reprezentovat nebo být ústředním místem příběhu i jedním z jeho „hrdinů“. Hrady odkazují ke slavné minulosti, ale

⁴⁰⁵ SEDLÁK, Jan, Vojtěch. Čtení o hradě Velešově. In: *Orlické hory a Podorlicko: přírodou, dějinami, současností: sborník vlastivědných prací*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní muzeum Orlických hor, 1970, roč. 3, s. 90-104. ISSN 0475-0640. s. 91-94.

⁴⁰⁶ HLINECKÝ, Antonín. *Pod horami, pod modrými nad Divokou nad Orlicí: pověsti a povídky, jež o hradu Potštejně a sousedních a jich okolí napsal Ant. Hlinecký*. Kostelec nad Orlicí: F. Hep, 1932. s. 6-8.

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 8.

⁴⁰⁸ HLINECKÝ, Antonín. *Potštejnské melodie: náladové obrázky z Potštejna a vzpomínky*. Kostelec nad Orlicí: Karel Hamerský, 1928. s. 56.

⁴⁰⁹ HLINECKÝ, Antonín. *Pod horami, pod modrými nad Divokou nad Orlicí: pověsti a povídky, jež o hradu Potštejně a sousedních a jich okolí napsal Ant. Hlinecký*. Kostelec nad Orlicí: F. Hep, 1932. s. 8.

⁴¹⁰ JIRÁSEK, Alois. Ku proluce Náchodské. In: ŠUBERT, František Adolf. *Čechy: společnou prací spisovatelův a umělců českých. Díl V., Hory Orlické, Stěny*. Praha: J. Otto, 1890. s. 163.

⁴¹¹ PIVEC, Rudolf. *Potštejn: průvodce*. Potštejn: MNV, 1988. s. 10. a STEJSKAL, Martin a Albert MARENČIN. *Labyrintem tajemna, aneb, Průvodce po magických místech Československa*. Praha: Paseka, 1991. ISBN 80-85192-08-X. s. 317-318.

poukazují i na neslavnou přítomnost.⁴¹² Staré české hrady probouzejí národní vědění, přenášejí kouzlo z dávných nenávratných časů, časů mocného českého království. Hrad je součástí kulturní krajiny. Hrady fungují jako památka, zdroj síly a hrdosti současníků. Jako objekt v důvěrně známé krajině spoluvytváří obraz domova a patří národu s ním sžitému.⁴¹³

Hrad Potštejn je centrem mnoha příběhů a je s nimi neodmyslitelně propojen, ale nejvíce se do kulturní paměti zapsal pravděpodobně díky Jiráskovu *Pokladu*. Některé motivy se objevují pouze ojediněle na přelomu devatenáctého a dvacátého století (božský vládce, strážce, věže – prsty). Nejvíce se v dílech při zobrazování hradu Potštejn projevují romantické prvky (místo podněcující snění a zamýšlení, smutek a opuštěnost, návrat k přírodě, čas a jeho ničivá síla, svědci minulosti) a hrad symbolizující tradici a myšlenku národní (slavná minulost, hrad – památka), a tak je zobrazen i v *Pokladu*.

Hrad Potštejn je v kulturní paměti propojen zejména se dvěma historickými postavami, ke kterým se vážou rozdílné pověsti, příběhy a motivy. Prvním z nich je Mikuláš z Potštejna, přestože ohlas jeho příběhu zasáhl do mnoha děl, kde se objevují obdobné motivy (pýcha a pád, připomínka a obávané místo, konec a smrt Mikuláše), žádné z děl nezanechalo v kulturní paměti větší stopu. Naproti tomu další potštejnskou postavou spojenou s hradem Potštejn je hrabě Chamaré, kterého do kulturní paměti zapsalo jedno jediné dílo. Hrad Potštejn se hlavně díky Jiráskovu *Pokladu* a jeho vyobrazení hraběte Chamaré propojil s motivy pokladu, marného hledání posedlosti hraběte a labyrintu podzemních chodeb.

Dvě místa, která stojí ve stínu hradu, jsou zámek a Velešov. Potštejnský zámek hraje největší roli v dílech Jiráska a Johna, u nichž se ale objevuje v rozdílných pojetích, ale u obou je zámek místem skrytých vášní. Dalším místem, které do značné míry stojí ve stínu hradu Potštejn a neadaptuje se v literárních dílech zdaleka tak často, je Velešov. S Velešovem se pojí spousta mýtů, které se i díky literárním dílům opakovaně objevují a zmiňují se i v turistických materiálech dodnes (poklad, sídlo templářů, Veles). Na příkladu Potštejna a Velešova je zřetelné, že pro perspektivu kulturní paměti občas nejsou podstatná fakta, ale dosah jednotlivých děl. U Velešova má největší dosah Václav Hájek z Libočan s informací o templářích (uvádí se dodnes) a u Potštejna má od konce devatenáctého století největší váhu Jiráskova novela.

⁴¹² HRBATA, Zdeněk. Hrady a jejich zříceniny. In: HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Jinočany: H & H, 1997. ISBN 80-86022-04-8. s. 27-35.

⁴¹³ Tamtéž, s. 36-39.

3.4.6 Modlivý důl

Místo, které se dnes v průvodcích označuje jako Modlivý důl, se nachází jižně od Potštejna obklopené bukovými lesy a je přírodní rezervací o velikosti zhruba 6, 5 hektaru. V roce 2005 zde byl vybudován altán pro odpočinek a relaxaci turistů a návštěvníků. Na informační ceduli se můžeme dočíst, že zde docházelo k tajným schůzkám bratrů Jednoty bratrské, kteří využívali Modlivý důl jako svůj úkryt. V pobělohorské době, kdy byla zakázána všechna nekatolická náboženství, se v Modlivém dole měli scházet k tajným bohoslužbám Čestí bratři. V meziválečném období, kdy byla potřeba posilovat sebevědomí národa, byla nákladem potštejnské obce vztyčena kamenná mohyla připomínající českobratrskou tradici, která je v Potštejně živá dodnes.⁴¹⁴ Část Potštejna, kde stojí bratrská modlitebna a fara, se nazývá Bratrská čtvrť. Více na stránkách <https://www.evangelicipotstejn.cz/>.

Modlivý důl se stal významným a turisticky atraktivním místem, ale je otázka, zda by to bylo možné bez Jiráskova *Pokladu*. Dostál ve svém průvodci z roku 2005 uvádí: „*Při pohledu na kamenný obelisk s nápisem a na obnažené kameny potoka pochopíme, proč si spisovatel Alois Jirásek toto místo vybral pro děj svého románu „Poklad“ – že jeho zádumčivé kouzlo nemá v okolí Potštejna obdoby!*“⁴¹⁵

Když v roce 1880 začal psát *Poklad* jako povídku pro Světozor, Jiráskovi bylo dvacet devět let. Primus Sobotka byl redaktorem Světozoru a také pobýval na Potštejně jako vychovatel, proto od něho Jirásek získával materiály o Potštejnu a okolí. Jirásek Sobotku ujišťoval, že sleduje cíle umělecké, že poznání místa děje není cílem, ale prostředkem k literární práci. Hledání pokladu mělo představovat jen jeden z motivů obrazu, ne osnovu.⁴¹⁶ Nejspíše i díky Jiráskovi získal Modlivý důl své jméno, protože v korespondenci se Sobotkou, se toto místo poprvé objevuje pouze jako „modlíci důl“ u Potštejna, označení „modlivý důl“ se poprvé objevuje až v dopise z 20. září 1880.⁴¹⁷

I v dílech se původ jména Modlivý důl vysvětluje různě, buď v návaznosti na poustevníka, nebo české bratry. Jirásek 1881: „*Bývali tam prý poustevníci, ale už tomu tuze dávno, a protože se tam modlili, tak snad to jméno. Ale také se tam vždycky nemodlili!*“⁴¹⁸ Jirásek

⁴¹⁴ TREJTAROVÁ, Jana a Soběslav HLINKA. Modlivý důl u Potštejna. In: *Panorama: z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří*. Dobré: Natura, 2010, sv. 18, s. 123-125. ISBN 978-80-86483-37-5.

⁴¹⁵ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Oto Dostál. Projďte se Potštejnem. 2005. s. 22.

⁴¹⁶ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Poklad mezi poklady. In: *Literární měsíčník* 14, 1985, č. 8, s. 88-90. s. 88.

⁴¹⁷ Tamtéž, s. 88-90.

⁴¹⁸ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 13.

1890: „*Bezděky zatane nám na mysli stará pověst, že v neděli za takového ticha bývalo slyšati vážný zpěv, jenž z lůna této hory temně, ale přece zřetelně zavznívá. Pověst ta je snad temným ohlasem z dob, kdy najisto v těchto lesích, namnoze však za tmavých nocí, ozývaly se vážný zpěv a žalmy, kdy Bratři Čeští se tu shromažďovali ku tajným bohoslužbám. Odtud asi také jméno části lesní tam za řekou „modlivý důl“ podnes nazývané.*“⁴¹⁹ Grot 1897: „*Nyní zbytky zdí zarostly travou a mechem a celé místo jako celá hora starým lesem. Poloha velice divoká vůkol hluboké ticho... Stará pověst vypravuje, že zde v neděli uprostřed toho ticha bývalo slyšati vzdálený zpěv rozléhající se jakoby zevnitř hory. Pravděpodobně je to odraz dob, kdy skutečně v těch lesích zvláště za tmy noční rozléhal se tajemný zpěv duchovních písní a žalmů českých bratří, skrývajících se zde a konajících v lesní hlouby svou bohoslužbu. Vzpomínce na české bratry vděčí nedaleký „Modlivý důl“ své jméno i k němu se vážící pověst. Zde uprostřed balvanů a ohromných útesů ve stínu věkovitých stromů, u prudkého horského potoka ukazují jeskyňku, kde dny své trávil v ustavičné modlitbě neznámý poustevník. Možno, že i tu byl prostě tajný úkryt ubohých vyhnanců pro víru... Divoká, poetická poloha toho horského úžlabí v hloubi lesa budí hluboký okouzující dojem.*“⁴²⁰ Grot zde pravděpodobně čerpá z Jiráska. A podobně i Adámek v roce 1914: „... do „*Modlivého dolu,*“ zvaného odtud, že se v něm scházivali tajně Čeští Bratři ku konání svých pobožností.“⁴²¹

V roce 1897 se podle jednoho z místních obyvatel povídalo, že místo setkávání českých bratrů se nacházelo někde za mostem u sv. Jiří, ale neradilo se tam chodit.⁴²² Pravděpodobně již tady se projevila inspirace Jiráskem. S Jiráskem se poloha a úloha Modlivého dolu ustálila do dnešní podoby, a stejně je dodnes uváděn ve všech turistických publikacích. Místo ale nemuselo mít s českými bratry nic společného. Mnoho míst v okolí Potštejna mělo v názvu důl (Kopřivový důl, Mokrý důl, Zámělský důl nebo Čertův důl), z nichž některá místa dnes hledáme na mapě marně, jsou zcela zapomenuta.

V literatuře před Jiráskem nelze nalézt žádné dřívější zmínky o Modlivém dole nebo o místu setkávání českých bratří v okolí Potštejna. Není tedy ani jisté že dnešní Modlivý důl je skutečným místem setkávání českých bratří nebo zda se čeští bratři u Potštejna vůbec se-

⁴¹⁹ JIRÁSEK, Alois. Ku proluce Náchodské. In: ŠUBERT, František Adolf. *Čechy: společnou prací spisovatelův a umělců českých. Díl V., Hory Orlické, Stěny*. Praha: J. Otto, 1890. s. 164.

⁴²⁰ GROT, Konstantin. Na březích Divoké Orlice. Z cesty do Čech roku 1890. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 73-74.

⁴²¹ ADÁMEK, Karel Václav. *Království české. 6. díl, východní Čechy, část 2*. Praha: P. Körber, 1914. s. 367.

⁴²² JARNÍK, Hertvík. Šafránková vypravování (1896 a 1897). In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 175.

tkávali. Po Jiráskovi ale o tom nejsou žádné pochyby, čeští bratři jsou součástí historie místa. Je třeba nezapomínat, že *Poklad* vznikl jako dílo příležitostné k stému výročí vydání tolerančního patentu.

Z hlediska doby vzniku *Pokladu* je zajímavé, že Potštejn byl prvním sborem v Čechách, kde působila tzv. Obnovená jednota bratrská. První vlna nekatolických exulantů odcházela z Čech po roce 1620. V 18. století našli příslušníci Jednoty bratrské útočiště v Herrnhutu (Ochranově) na panství hraběte Zinzendorfa. Tak vznikla Obnovená jednota bratrská, která byla později známá pod jménem „Moravští bratři“. Přes mnohé potíže (tato Obnovená jednota bratrská nebyla v Čechách uznána ihned po vydání protestantského patentu v roce 1861)⁴²³ byly i v Čechách zakládány sbory. Jako první z nich byl vybrán Potštejn v roce 1870. První bratrská modlitebna byla po více než 200 letech posvěcena v Potštejně 6. srpna 1871.⁴²⁴ Podle všeho v době psaní Jiráskova *Pokladu* potštejnský „ochranovský“ protestantský sbor právě vznikal. Jirásek tedy napsal text celkem aktuální, reagující na dobovou skutečnost konce devatenáctého století. S ohledem k tehdejší novosti palackého dějin a myšlenky protestantismu jako české národní identity je jasné, že existence protestantského sboru (jakkoliv mladého) musela Jiráskovi zaujmout, byla to zároveň trochu kuriozita, zároveň ale potvrzení palackého idejí.

To vše mělo vliv na to, jak v *Pokladu* Jirásek české bratry zobrazil. Jsou hrdí a nezdolní přes všechny nesnáze. „*Ty by mohly vypravovat, jak za dávných časů scházívala se tu v zátiší pustého, hlubokého lesa malá společnost členů Jednoty českobratrské, tenkrát v okolí nedávno vzniklé, jak tu tajně pobožnost svou konávali i tenkrát, když učení její nebylo v zemi trpěno a zkusilo mnoho protivenství, i tenkrát, kdy Jednota po dlouhém čase volnosti a oddechu, již mohutná, valně rozšířená, nanovo byla stíhána, až členové její musili ze země. Ti, co přece zůstali, nemohouce s vlastní se rozžehnat, opět tajně se tu scházívati, hlouček už seřídly, od pastýřů opuštěný, od spolubratří odloučený, jemuž hrozila úplná zkáza a zánik. Pak už jim nebylo možná ani v těchto místech se scházívati, poněvadž nebylo bezpečno, a tak scházívati se potajmu ve svých chalupách i na místech ještě odlehlejších.*“⁴²⁵ „*Divím se jejich houževna-*

⁴²³ Císař František Josef I. patentem 8. dubna 1861 vyhlásil v rakouské části monarchie náboženskou svobodu pro protestantské církve augšpurského a helvetského vyznání. Luteráni a kalvinisté tak byli v českých zemích plně zrovnoprávněni s katolíky. Tento zákon platil v Čechách, na Moravě a v české části Slezska do roku 1949.

⁴²⁴ Historie sboru. Potštejn. *Evangelíci Potštejn*. [online]. [cit. 2019-05-10]

URL:<<https://www.evangelicipotstejn.cz/historie-sboru/>>.

⁴²⁵ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 68.

*tosti. Za jejich trudných poměrů a té odvislosti je v tom veliká síla a budí již proto sympatie.*⁴²⁶

Pravým tvrdohlavým „beranem“ je zde starý Bartodějský, jedním z posledních zasvěcených do tajemství Modlivého dolu. „*Ne, jsem Český bratr, a snad – poslední. Byli jsme velikou, rozšířenou církví, nyní jsme stádo rozplašené ; velikého košatého stromu pahejl, kolem něhož něco mladých výhonů. Jsme větrem rozehnáni a tak v opuštěnosti mnozí Bratři hledají pomoci a podpory v církvi helvétské.*“⁴²⁷ „*Přišel sem jen pro památku, již zasvětil minulým krutým časům a svým otcům. Usedl na rozvaliny pod stromy a seděl tu dlouho zamyšlen. Již soumrak uložil se na tichý dol, ale teprve když měsíc vyšel nad černé lesy, odcházel z rozvaliny starý Bartodějský, poslední „český Bratr“.*“⁴²⁸

V Modlivém dole se odehrává podstatná část děje *Pokladu* i jeho rozuzlení. Jiráska při tvorbě *Pokladu* zvláště zaujala pověst vázící se k Modlivému dolu. Jiráskovým informátorem o této pověsti byl Primus Sobotka. Ten ovšem také napsal Jiráskovi, že pověst o zámecké panně se mu nebude hodit, protože patří do starší doby. Jirásek pojal reálie velmi volně a pověst o poustevníkovi a zámecké panně časově posunul. Pověst o zámecké panně má mnoho verzí mírně se od sebe lišících. Janáčková uvádí, že podle Sobotky je podstatou příběh zámecké dcery, která chodila k poustevníkovi, a když to bylo prozrazeno, otec ji ve vzteku potrestal, asi zabil.⁴²⁹

První zmínku v literárním díle o této pověsti lze najít v Ehrenbergrovi v roce 1874: „*Kdybyste někdy po Hradecku cestovali a zříceniny Potštejnské navštívili, dejte se naschvál s někým, koho právě na těch místech potkáte, do řeči o panu Mikolášovi, a zprávy úžasné zaslechnete. Každé dítě vám o něm povídati bude, kterak svým bezbožným životem nábožnou choť svou do smrti usuzoval, jedinou pak dceru, jmenem Klaru, když jakémusi zákeřnickému pánu zasnoubiti se dát ne chtěla, vlastní rukou nelitostně zavraždil, a hradního kněze, mnicha z Orlického kláštera, co nevhodného káratele fenami vyštvtati kázal. Bylť to asi opravdu strašlivý padouch, když jej po uplynutí patera sto letí ještě pověst v ústech lidu tak slaví.*“⁴³⁰ Mnich se v pověsti objevuje také v publikaci z roku 2010, kdy domlouval Mikuláši z Potštejna, aby přestal loupit, ten ho ale vypudil z hradu. Mnich vedl poustevnický život v jeskyni

⁴²⁶ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 61.

⁴²⁷ Tamtéž, s. 117.

⁴²⁸ Tamtéž, s. 202.

⁴²⁹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Poklad mezi poklady*. In: *Literární měsíčník* 14, 1985, č. 8, s. 88-90. s. 88.

⁴³⁰ EHRENBERGER, Josef. *Karel a Blanka u Potštejna: obrázek ze XIV. století*. Praha: Tiskem a nákladem Cyrillo-Methodějské kněhtiskárny, 1874. s. 27.

v Modlivém dole, žena a dcera Mikuláše z Potštejna ho tajně navštěvovaly. Jednoho dne byla dcera Klára v lese zabita při návratu z loupežné výpravy. Mikuláš se prý jen „surově“ smál.⁴³¹

U Jirásků se v *Pokladu* pověst objevuje v této formě: „*Tam na hradě, ale to ještě stál, byla nějaká slečna, a ta chodila tajnou chodbou do Modlivého dolu za poustevníkem.*“⁴³² V další verzi, která následovala po vydání *Pokladu* podle Hertvíka Jarníka v roce 1897, šla Mikulášova dcera Klára na svůj svátek za poustevníkem do Modlivého dolu, zbojníci z jiných hradů ji nepoznali, okradli a zavraždili. Poustevník ji našel a smutkem na místě zemřel.⁴³³ Je tedy zřetelné, že s Jiráskem nastala v pověsti změna, mnich se změnil v poustevníka a také byla Jiráskem přidána tajná chodba. Poustevník z Modlivého dolu⁴³⁴ je poté zmiňován v dalších dílech i bez návaznosti na pověst o zámecké panně. V turistickém průvodci z roku 1995 je Modlivý důl sídlo poustevníka, u kterého hledala útěchu dcera Mikuláše z Potštejna.⁴³⁵

Takto Jirásek v *Pokladu* popisuje Modlivý důl: „*Konečně vyšli na světlejší místo, na starou zarůstající paseku. Byli v osamělém lesním úvale. Před nimi lesnatá hora, kolem dokola černý, hučící hvozd. Šli, co by kamenem dohodil, vpravo, a byli u cíle své cesty, ve vlastním „Modlivém dole“.* Na pokraji lesa o samotě stály dva mohutné duby vedle sebe. Obrovské kmeny jejich rozkládaly se mohutnými rameny a křivolakými, černými haluzemi k nočnímu nebi. Suché jejich listí harašilo a šustilo ve větru.“⁴³⁶ „*Opodál starých dubů trčelo několik jedlí, a mezi kmeny jejich černala se rozvalina nějakého stavení. Tvaru jeho nebylo nyní dobře rozeznat. Mělo polorozbořenou, vlastně skoro žádnou střechu, okna i dveře vybitá. Tu a tam prodírala se otvory holá křovina a v rozsedlinách chvěly se mrtvé nyní byliny.*“⁴³⁷ „*Nad lesy vzešel nový den, ale ve skrýši „Modlivého dolu“ byla posud tma.*“⁴³⁸ Je útočištěm, a pro některé symbolizuje bezpečí. „*Všecko tu na žalář upomínalo. Horákovi však bylo volno. Utíkal jako štvaný jelen, nyní ocitl se v asyly, v němž našel své útočiště.*“⁴³⁹

⁴³¹ TREJTAROVÁ, Jana a Soběslav HLINKA. Modlivý důl u Potštejna. In: *Panorama: z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří*. Dobré: Natura, 2010, sv. 18, s. 123-125. ISBN 978-80-86483-37-5.

⁴³² JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 13.

⁴³³ JARNÍK, Hertvík. Šafránková vypravování (1896 a 1897). In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 171.

⁴³⁴ HLINECKÝ, Antonín. *Pod horami, pod modrými nad Divokou nad Orlicí: pověsti a povídky, jež o hradu Potštejně a sousedních a jich okolí napsal Ant. Hlinecký*. Kostelec nad Orlicí: F. Hep, 1932. s. 7.

⁴³⁵ DAVID, Petr a Vladimír SOUKUP. *Podorlicko*. Praha: S & D, 1995. ISBN 80-901866-1-0. s. 66.

⁴³⁶ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 34.

⁴³⁷ Tamtéž.

⁴³⁸ Tamtéž, s. 66.

⁴³⁹ Tamtéž, s. 64.

U Jiráskova Pokladu je místo označené jako Modlivý důl typickým místem s tajemstvím. Je to místo tabuizované, kam se nechodí, pokud tam nemáte co pohledávat, svým způsobem zapovězené místo. Jirásek: „*Koruny jejich se ani nepohnuly. Mlčely jako zadumány, hluboce zamyšleny. Věru, měly o čem dumat a nač vzpomínat. Stály tu již nejedno století, přečkaly mnohá pokolení a nejednu záhubnou bouři. Lid si o nich i veškerém „Modlivém dole“ mnoho různých pověstí vypravoval, jenže málokterá z nich byla veselá a nejedna naháněla za zimních večerů přástevníkům, mladým i starým, tajemnou hrůzu. „Modlivý důl“ počítán proto ke „smutným místům“, kamž svévolně docházet, nutná potřeba-li toho nekáže, bylo by lehkou vážnou smělostí. Leccos však, co bývalo pravdou a tajemstvím, upadlo v obecné zapomenutí. Dva tu jen svědkové zůstali, cti a věrohodní – staré duby.*“⁴⁴⁰ Jirásek: „*Již za chlapectví slýchával, že tu někde nějaký sklep, ale málokdo se tam odvažil, poněvadž pověsti o „Modlivém dole“ rozšířené obydly jej divnými zjevy a vyvolily jej za dějiště neveselých událostí.*“⁴⁴¹ „*Jsou lidé v městečku i v okolí, kteří tvrdí, že tu v neděli je, neb aspoň bývalo slyšet vážný zpěv, jenž z lůna hory temně, ale přece dosti zřetelně zaznívá. Sami na své uši prý ho slyšeli.*“⁴⁴² Tato představa odvozená z Jiráskova textu je živá i v současné místopisné literatuře pojednávající o Potštejně. Publikace z roku 2010 například formuluje text takto: „*Modlivý důl byl vždy místem zádušným a tajemným, jakoby stvořeným pro vznik různých pověstí.*“⁴⁴³

Od vydání Jiráskova Pokladu se Modlivý důl v literárních dílech objevuje velmi často a mnohá z nich charakter tohoto místa silně ovlivnil. Modlivý důl vyvolává dojem osamocení, uzavřenosti a odlehlosti. Je popisován jako studené místo s temnou a fantaskní atmosférou, které působí v kontrastu k útulnému a idylickému městečku Potštejn. Jiráskovo vyobrazení tajemného místa převzala dokonce i Marie Pujmanová, ovšem její místo s tajemstvím má v textu jinou funkci.

Jirásek: „*Soumrak už nastal. Viděl v temnu jeho rozložené koruny křivolakých dubů, lesy kolem zanikaly ve tmě a nad veškerou smutnou končinou lesní nesly se v divokém chvatu různotvárné mraky temných barev. Kolkolem ani živočicha.*“⁴⁴⁴ „*Hustý les kolem „Modlivého dolu“ čněl do zátopy bělošedé mlhy jako temný ostrov a posupně mlčel.*“⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 67-68.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 96-97.

⁴⁴² Tamtéž, s. 60.

⁴⁴³ TREJTAROVÁ, Jana a Soběslav HLINKA. Modlivý důl u Potštejna. In: *Panorama: z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří*. Dobré: Natura, 2010, sv. 18, s. 123-125. ISBN 978-80-86483-37-5. s. 124.

⁴⁴⁴ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 67.

⁴⁴⁵ Tamtéž.

Pujmannová: „*Nejisté, bledé jeho světlo padalo na tmavé lesy, pochmurný důl i na tmavé, šumící duby...*“⁴⁴⁶ „*hluboko v dolejších lesích v černozelelé tmě*“.⁴⁴⁷ „*Tam je asi teprv čarokrásně a strašně, v Modlivém dolu...*“⁴⁴⁸ „*Obstoupena stromy kolem dokola měnila se v jeviště, jež čeká, se svými sedícími pařezy a cestičkou za metlicemi. Dřevo na slunci vonělo jako líh v stojatém tichu ; někde na druhém konci lesa ťukal datel ; najednou zahučel podezřele z blízka vlak. Jindy sem nebývá slyšet, do Modlivého dolu...*“⁴⁴⁹

V Předtuše hraje Modlivý důl svou roli, je označen jako „*ta paseka v dolejších lesích*“⁴⁵⁰ a figuruje jako plánované místo schůzky patnáctileté Jarmily se starším tajemným Toufarem, který bydlí v chatce v tamních lesích. Toufar přemlouvá Jarmilu, aby za ním přišla na „*paseku setkání*“⁴⁵¹. Pověst místa tajných schůzek a setkávání Modlivý důl provází už od pověsti o zámecké panně, která se v Potštejně traduje. V Předtuše navíc Modlivý důl představuje hlavně pro Jarmilu určitou hranici, a to hranici v mnoha smyslech – mezi světlem (letním sluncem zalitá krajina) a tmou (lesní stín), mezi městem a přírodou, důvěrně známým domovem a neznámem („*Toufarovým panstvím*“⁴⁵²), dětstvím a dospělostí. Jarmila to vnímá a má strach, protože po překročení hranice už pro ni neexistuje cesta zpět: „*...tenhle pramínek bublající mezi zelenými vlněmi, teče od Modlivého dolu, hluboko v Modlivém dolu stojí chata, neprůhledná chata, v chatě bude tma, a tam končí svět – raději nemyslet. Modřiny na kraji jsou slabounký úsměv lesa, a potom sbohem.*“⁴⁵³ Svou roli hraje i cesta do Modlivého dolu, během které v Jarmile ožívají všechny obavy a očekávání. Cítí, že s překročením hranice pro ni něco končí. Jarmila však nakonec hranici nepřekročí, těsně před cílem se obrátí zpět.

Jiráskův *Poklad* ovlivnil pozdější texty věnované Potštejnu nejen úpravou názvu Modlivý důl, ale především tematizací českobratrské tradice:

Krásnohorská v roce 1896:

„*Již umlkly v těch lesů nočním stínu*

kdys Českých Bratří mučednické písně,...“⁴⁵⁴

Mordocev 1897: „*...do temného „Modlivého Dolu“, kde skrývali se kdysi apoštolé bratrství a svobody svědomí. Co divoké, ale okouzující krásy v těch osiřelých roklinách!*“⁴⁵⁵

⁴⁴⁶ JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století*. Praha: Melantrich, 1951. s. 36.

⁴⁴⁷ PUJMANOVÁ, Marie. *Předtucha*. Praha: Československý spisovatel, 1979. s. 42.

⁴⁴⁸ Tamtéž, s. 54.

⁴⁴⁹ Tamtéž, s. 91.

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 32.

⁴⁵¹ Tamtéž, s. 91.

⁴⁵² Tamtéž, s. 98.

⁴⁵³ Tamtéž, s. 97-98.

⁴⁵⁴ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Rozpomínky: básně*. Praha: F. Šimáček, 1896. s. 38.

Hlinecký 1928:

*„tam modlivého dolu těžký chlad,
jenž hostil v sobě Bratry vypuzené.“*⁴⁵⁶

*„Přivinul i karpat'ské si skály,
„český bratr“ kde se modlil, dlíval, ...“*⁴⁵⁷

Pujmanová: *„Z kraje lesa bylo vidět do jasného podvečera, obec pod melodickými stromy, pole měkce stoupat vzhůru k mírným horám v končině českých bratří. Takové boží ticho, takový hříšný křik.“*⁴⁵⁸ Vratný 1946: *„... o dobách minulých, kdy tudy kolem břehů plížili se poutníci, za temných nocí brodili se na druhou stranu, mizeli tam, co je Modlivý důl. – Někdy mihlo se světýlko, zase zhaslo. Pak slyšeti byl hlas, který promlouval k druhým...“*⁴⁵⁹ Vladimír Thiele 1948 věnoval Modlivému dolu stejnojmennou báseň, ve které se také plně projevuje českobratrská tradice. Čeští bratři jsou pro něj s místem navždy spojeni.

*„Tak pokorně a se zatajeným dechem
zas vcházím v ticho lesa posvátné,
v to ticho po staletí památné,
jež spí tu v kamení, pokrytém mechem.*

*Les mlčí, jak by ještě opatroval
zvěst dávnou o bratrstvu s kalichem,
jež dosud bloudí tu kdes nad tichem
tak tajemně, jak v dálce řeky chorál.*

*I skála mlčí. Neústupně stojí
Jak svaté slovo bible Kralické
na památku té vůle nadlidské,
na paměť víry Bratří podobojí.“*

⁴⁵⁵ MORDOCEV, Daniel. Pozdrav Potštýnu. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 57-58.

⁴⁵⁶ JAHN, Jiljí, Vratislav. Zátiší potštýnskému. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 47.

⁴⁵⁷ HLINECKÝ, Antonín. *Potštejské melodie: náladové obrázky z Potštejna a vzpomínky*. Kostelec nad Orlicí: Karel Hamerský, 1928. s. 56.

⁴⁵⁸ PUJMANOVÁ, Marie. *Předtucha*. Praha: Československý spisovatel, 1979. s. 38.

⁴⁵⁹ VRATNÝ, Joža. Stříbrná řeka. In: *Podorlická osvěta: měsíčník pro politické okresy Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Nové Město nad Metují a Žamberk*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní rada osvětová, 1946, č. 1. s. 10.

*Zelené přítmi leží mezi kmeny,
tesknivé šero lesních soumraků,
v němž dosud dlí duch starých písmáků,
již mlčky usedají na kameny,*

*„držíce před očima kancionál.
Než doznívají sloky poslední,
snad, Bože, konečně se rozední,
což na věky jsi, Pane, tvář svou schoval?*

*Les rozechvívá se náhlým vzlykem.
Omšelé buky nesou rameny
tu tíhu nad smutnými kameny,
nad steskem, ojíněným lišejníkem.*

*Váš zpěv je na věky tu zaklet, Bratři.
Zvěst o vás, vyznavači Kristovi,
jen ticho nad balvany dopoví –
tajemství pronásledovaným patří.“⁴⁶⁰*

V další básni Thiele v roce 1967:

*„Jak vy jste kdysi do modlivých dolů
chodili v skrytu vzývat slovo Páně,
dnes nový pastýř čte tu epištolu
zas novým bratřím stejně odevzdaně*

*a bible z krví potřísněných stránek
mluví touž řečí jako v dobách temna,
ve chvíli žalosti i radovánek
vždy stejně pravdivá a přetajemná.“⁴⁶¹*

⁴⁶⁰ THIELE, Vladimír. *Ohlédnutí*. Praha: Toužimský a Moravec, 1948. s. 25-26.

⁴⁶¹ THIELE, Vladimír. *Tři básně z Potštejna = <<The >>three poems from Potštejn*. Nová Paka: Úzká rada Jednoty bratrské, 1967.

I v průvodcích a propagačních materiálech se velmi často objevují jak přímé odkazy na *Poklad* a citace z něj, tak nepřímé prostřednictvím českých bratří. Bauer v roce 1892: „*Modlivý důl, někdejší shromaždiště pronásledovaných českých bratří, kteří v úkrytu zde konávali pobožnosti své, jest jedna z nejkrásnějších procházek potštýnských. Jest to skalní tmavá roklina, kde přes mohutné balvany razí si cestu potůček, jenž po silných deštích se mění v dravý potok, vrhající své proudy s ohlušujícím hukotem skalní úžlabinou.*“⁴⁶² Nešpor v roce 1903: „*Tam Čeští Bratři v úkrytu za dob pronásledování konávali své pobožnosti. V dolu nalézá se též jeskyně a zajímavé skalní útvary (mnich, kazatelna, oltář).*“⁴⁶³ Domečka v roce 1926: „*...do skalnatého Modlivého dolu, kde Čeští Bratři konali své pobožnosti.*“⁴⁶⁴ Jízdenka Zvláštního výletního vlaku z roku 1929: „*z lůna těchto lesů kolem prý za ticha nedělního slychatí vážný zpěv – asi to pověsti z dob, kdy v lesích těch ukrývati se musili Bratři Čeští.*“⁴⁶⁵

Na stálost tématu českobratrské tradice mohlo mít vliv i Palackého převratné pojetí dějin Českých zemí a „příhodná chvíle“ vzniku tohoto příležitostného díla. Palacký považuje České země za protestantské, což bylo pro katolické Česko náročné přijmout (viz spor o smysl českých dějin). Jirásek se s Palackého myšlenkou ztotožnil a protestantství spojil ve vhodný čas v národně sebeidentifikujících historických prózách s konkrétními místy a postavami. Takto představa o českých dějinách, (i díky jistému zakonzervování Jiráskovské tradice v 50. letech, které zajistil Zdeněk Nejedlý) přetrvává. Právě ona přítomnost fikce v každé historické práci (i v historiografii, kde vždy záleží na tom, jaké důrazy historik zvolí) a potom „příhodná chvíle“, která rozhoduje o tom, která fikce bude přijata (a dokonce se stane součástí lokální identity a kulturní paměti) a která nikoliv.

3.5 Text a kulturní krajina

Kulturní krajina je krajinou, na kterou má vliv člověk. Přetváří ji podle sebe, formuje s určitým úmyslem. Podobu krajiny mohou poznamenat různé podoby lidské činnosti (nejvíce

⁴⁶² BAUER, František. *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892. s. 25.

⁴⁶³ NEŠPOR, Jan a Josef HORČIČKA. *Průvodce po východních Čechách, popisující města a místa Choceň, Vys. Mýto, Litomyšl, Brandýs n. Orl., Ústí n. Orl., Českou Třebovou, Poličku, Svojanov, Bystré, Lanškroun, Kyšperk, Jablonné, Králíky, Žamberk, Rokytnici, Litice, Potštýn, Vamberk, Doudleby, Kostelec n. Orlicí, Častolovice a Rychnov nad Kněžnou, jakož i vycházky z nich*. Ústí nad Orlicí: J. Nešpor, 1903. s. 179.

⁴⁶⁴ DOMEČKA, Ludvík. *Sto výletů polodenních a jednodenních z Hradce Králové*. Hradec Králové: Nákladem B. Melichara, 1926. s. 57.

⁴⁶⁵ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Československé státní dráhy Ředitelství st. drah Praha-Jih, Zvláštní výletní vlak z Prahy Wilsonovo nádraží do Potštejna a Litice, 9. června 1929, s. 4.

hospodářství, zemědělství, těžba, průmysl, doprava a energetika). Trvá původní rozdělení krajiny, lidská sídla jsou opakovaně zakládána na stejných místech a jsou udržovány stejné cesty. Charakter krajiny mohou ovlivnit i účinky jiných lidských aktivit, které mohou přetrvat i po pozbytí jejich původního smyslu. Člověkem vytvořené umělé místo nikdy zcela není výsledkem nahodilých událostí, má svou strukturu a obsahuje významy. Lidé ovlivňují přírodní procesy i v případě péče o krajinu. Trvá chránění míst, ke kterým si vytvoříme vztah. Část krajiny se může stát památkou a určité místo nositelem paměti. Otázkou je, jakým způsobem se taková místa vytváří, co pro nás představují, co je důležité a hodnotné.

V každé krajině existují privilegovaná místa, která jsou kvalitativně odlišná od ostatních, uchovávají si jistou zvláštnost, jedinečnost. „*Existuje na jedné straně prostor, který je posvátný a který je v důsledku toho „silný“, významuplný, a na druhé straně prostory, které jsou neposvácené a které proto nemají vlastní strukturu a vlastní konzistenci, které jsou amorfni.*“⁴⁶⁶ Hranice mezi dvěma způsoby bytí, profánním a náboženským, představuje práh, který odlišuje a staví proti sobě dva opačné světy. A je i místem, kde se setkávají. Posvátný prostor předpokládá určitou hierofanii, jakýsi „vlom posvátna“, zjevení, jehož důsledkem je vydělení určitého území.⁴⁶⁷ Vzniká sakralizace, posvěcení prostoru a místa, která jsou ozvláštňena nějakým znamením nebo událostí, jež dané místo odlišuje od jiných. Z určitých lokalit se stanou místa návratu, kam se lidé vrací stále znovu.

Na příkladu Potštejna je zřetelné, že na vznik paměti a identity konkrétních míst má zásadní roli kulturní paměť, na které se mohou podílet texty. „*Kulturní paměť utváří sdílený prostor jednání, zkušenosti a očekávání. Spojuje lidi tím, že integruje významy, činí tyto významy pro lidi sdílející daný symbolický svět subjektivně smysluplnými. ... Přispívá také k utváření osobní identity jednotlivce, jelikož umísťuje biografii jednotlivce do historických souvislostí, a tím posiluje subjektivní věrohodnost jeho života.*“⁴⁶⁸ Ve vnímání konkrétní krajiny hraje velkou roli i kulturní tradice, kterou mohou tvořit pouze domněnky, ze kterých se postupně stane zaručený fakt. Především od dob romantismu se novodobá „posvátná“ místa vztahují často k národní literatuře. Tradice je pak spojená s některou konkrétní knihou a její vytvoření můžeme přiřadit jednotlivému autorovi. Stereotypy ve vnímání krajiny může narušit

⁴⁶⁶ ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Praha: Oikoymenh, 2006. ISBN 80-7298-175-7. s. 18.

⁴⁶⁷ Tamtéž, s. 20-47.

⁴⁶⁸ SZALÓ, Csaba. Od kolektivní paměti k paměti měst. In: *Sociální studia*, 2013, roč. 10, č. 4, s. 7-11. [cit. 2019-05-03]

URL:<https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/505499/mod_resource/content/1/Teoriekolektivn%C3%ADpam%C4%9Bti.pdf>.

i jen jedno jediné dílo jako Jiráskův *Poklad*. Daná symbolická hodnota a k němu se vážící kulturní tradice ale může být zpochybnitelná. Víra a tradice stojí nad fakty, přestože si jí lidé nejsou vědomi a už pro ně nemá většího významu. Tradice postupně už nemusí mít téměř žádnou roli, z místa se stane pouze cíl turistů.

Často můžeme být svědky zvýznamnění krajiny ztvárněné uměním. Literatura tak vytváří z určitých míst krajinné dominanty. Prostor v krajině je interpretován podle literárního prostoru a krajina je budována jako jeho ztělesnění. Význam míst se proměňuje a přehodnocuje a literární místa mohou přesahovat do reálné krajiny, z níž místa vzešla nebo se jí inspirovala. Nejzřejmější projevy nalezneme tam, kde se místa stala součástí dobového mýtu. Pod vlivem pozitivního mýtu se literární místa promítají do reality, místa mohou být tvořena a přetvářena do jejich obrazu nebo mohou být pod jejich vlivem reálná místa vnímána.

Reálné místo může být dokonce vytvořeno podle literárního předobrazu. To je vidět na příkladu Babiččina údolí, kde vznikla po přetvoření Ratibořického údolí svérázná literární památka a státní přírodní rezervace. Osobitá struktura jednoho jediného všeobecně známého díla zde řídila soustavu přírodních a architektonických prvků. Jednotlivá místa odkazují ke knihám, stávají se citací. Kniha *Babička* Boženy Němcové se svým způsobem podílela na určování základního charakteru zdejší krajiny, její tvářnosti a rázu přírody. Díky jednomu literárnímu dílu se změnilo těžiště přirozeného centra lokality a nastala změna v celkovém vnímání místa. Kniha zde předem určuje očekávání návštěvníka.⁴⁶⁹

Literární díla mají i zásadní význam ve formování lokální identity. „*A pak se mi dostalo knihy, kde bylo psáno o Potštýnu a Liticích, o Pancíři na Žampachu, o Půtovi z Častolovic atd. – hoj, jak se mi najednou zdál býti ten náš kraj rozkošným. Nebyl posledním z království, vždyť tu meškal sám velký král Karel IV., když obléhal Potštýn...*“⁴⁷⁰ V Potštejně existuje mnoho míst, která jsou výrazně formována literaturou, a mýtů, které se staly součástí kulturní paměti. Asi nejlépe je vliv textů rozpoznatelný v případě Modlivého dolu. Poklad se stal natolik součástí vnímání místa, že už nikdo nepátrá po hranici mezi fikčním světem Jiráskova textu a doloženými historickými událostmi.

Potštejn jako město, které bylo ještě v nedávné minulosti známé jako klimatické lázně a stalo se vyhledávaným cílem mnoha významných osobností, si nezachoval téměř žádné pa-

⁴⁶⁹ MACURA, Vladimír. Šťastné to údolí. In: MACURA, Vladimír. *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony*. Praha: Pražská imaginace, 1993. ISBN 80-7110-116-8.82. s. 82-84.

⁴⁷⁰ BLAŽEK, Patrik. Na Potštýně jindy a dnes. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897. s. 42-43.

mátky s tímto obdobím spojené. Lázeňské město se transformovalo na turistickou lokalitu. Dokladem toho je mj. kemp Vochtánka. Proměna místa z lokality letních bytů v turistickou lokalitu s kempem je příkladnou ilustrací proměny trávení volného času Čechů v moderní době. Potštejn je sice stále v letní sezóně poměrně navštěvovaným místem, ale pouze pro turisty, z lázeňských aktivit se nezachovaly žádné. Také cesty vytvořené a opečovávané Okrašlovacím spolkem jsou z větší části zarostlé a nepoužívané. Zahradní pavilon bývalého hotelu Suza (dnes hotelu Praha), ve kterém se v minulosti pořádaly akce a zábavy, je nyní zpustlý a zchátralý. Oproti tomu místa propojená s literárními díly jsou i v současnosti stále udržována a součástí turistických cest i propagace.

V materiálech o Potštejně se často objevovalo, že je prostoupen geniem loci. *„Vázne-li na některých místech naší vlasti „genius loci“, je mezi nimi jistě i náš Potštejn. Ten duch místa má dva zdroje: přírodu a lid, kraj a jeho historii.“*⁴⁷¹ A genius loci je podle propagačních materiálů na místě stále přítomen a láká nové návštěvníky. *„Potštýnské zátiší, jak jej viděl a popsal Jan Urban Jarník, je bezpochyby i dnes prostoupeno geniem loci, tedy určitým duchem výjimečnosti, na nějž ve svých pracích později upozorňoval historik Jaroslav Helfert.“*⁴⁷² Z novějších materiálů o Potštejně ale lze vyčíst nostalgii po starých časech a touhu po jejich opakování, protože návštěvnost současného Potštejna se nedá srovnávat s návštěvností a věhlasem z dob zlatých časů slávy Potštejna jako letoviska. *„Tak, či onak, přijdeme do lipové aleje, ve které nejstarší stromy pamatují dozvuky slávy hradu, a kterou prošlo již tolik osobností. Připomíná také zlaté roky Potštejna na počátku dvacátého století a nutí k zamyšlení nad tím, zda se budou opakovat.“*⁴⁷³

Genius loci je svým způsobem trvalý i proměnlivý. Je to soubor jakýchkoliv mimořádných vlastností a významů daného místa, který propojuje konkrétní lidské artefakty s přírodním prostředím. Genius loci Potštejna byl a je do značné míry uměle tvořen, mělo na něm podíl mnoho prvků, které nevznikaly nahodile. Podílela se na tom řada místních osobností a lidí s Potštejnem spojených, kteří pomáhali vytvářet obraz Potštejna jako místa jedinečného, zvláštního. Významnou součástí genia loci Potštejna tvoří literární díla, která mají vliv na očekávání návštěvníků a vnímání i podobu jednotlivých míst v současnosti.

⁴⁷¹ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Zveme vás do Potštejna. Dr. J. Helfert, s. 125-129. s. 125.

⁴⁷² HLINKA, Soběslav a Milan SEDLÁČEK. *Album starých pohlednic Potštejn, Záměl a okolí*. Potštejn: Soběslav Hlinka, 2007. s. 4.

⁴⁷³ SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Oto Dostál. Projďte se Potštejnem. 2005. s. 25.

Jak vypadá současný Potštejn? Teprve v posledních letech je znát snaha o obnovení některých památných míst z dob tzv. zlatého období Potštejna. Přesto největšími turistickými lákadly dnešního Potštejna zůstávají hrad a zámek. V Potštejnu probíhá řada akcí, na zámku pořádají Zámecké slavnosti, kulturní program nabízí také Kemp western na Vochtánce. K pravidelným akcím patří také Potštejnská pouť a festival Divadelní Potštejn. Znovu obnoveny byly i některé významné spolky minulosti jako Okrašlovací spolek ustanovený jako občanské sdružení 10. 10. 2010. Více informací o jeho nynější činnosti je na adrese <http://www.okraslovacispolekpotstejn.cz>. Ohotnicko-čtenářská beseda Orlice byla obnovena v roce 2009 a informace o ní jsou na stránce <http://divadlo.potstejn.cz/>. Úsilí o znovuoživení kulturní paměti místa v těchto aktivitách bezpochyby sehrává nezastupitelnou roli.

ZÁVĚR

Diplomová práce *Potštejn v kulturní paměti. Historie místa, literární místopis a fikce* se zaměřovala na ztvárnění prostoru v uměleckém díle a jeho sekundární vliv na kulturní paměť místa. Potštejn, jako lázeňské středisko české intelektuální elity, se stal dějištěm řady českých děl. Toto výletní místo se tak postupně stalo místem kulturní paměti a figurovalo v literárně-místopisných průvodcích. Práce se snažila vystopovat proměny paměti místa na popisu geneze a dobové interpretace Jiráskova *Pokladu* v kontextu zvýznamňování místní lokality a jejího zasazení do celonárodní kulturní perspektivy.

V první části se práce zaměřila na ztvárňování prostoru v literárních dílech a objasnění podstatných pojmů. V každém literárním díle najdeme nějaké místo nebo místa, která v příběhu hrají menší či větší úlohu. Volba prostředí a míra pozornosti věnovaná zobrazení prostoru může záviset na mnoha faktorech jako volba tématu, dobové literární konvence, vztah metody zobrazování ke skutečnosti, apod. Dílo nabývá svého smyslu v kontextu tradic, které je spoluvytvářely a ve kterých je vnímáno. Stejně je tomu i v případě míst, jejichž podoby se tvoří a vnímají v kontextu míst jiných děl. Některá místa jsou žánrově předurčena k určitým dějům. Význam míst se může posouvat, zahrnuje pozitivní i negativní konotace, může se ocitnout v novém kontextu a vytvářet další významy. Pod vlivem literárních míst se pak ocitá realita. K jejich obrazu mohou být místa tvořena a přetvářena nebo mohou být pod jejich vlivem vnímána reálná místa.

Ve druhé části se práce zabývala fenoménem letních bytů a historií Potštejna jako letoviska. Na charakter Potštejna a jeho nynější vzhled měla velký vliv jeho přeměna v letní sídlo na konci devatenáctého století. Bez proměny Potštejna v letovisko by zůstal jen dalším malým městem v Orlických horách a nemohl by se stát inspirací a místem setkání různých významných osobností. Tuto proměnu ovlivnil zejména Okrašlovací spolek v čele s Janem Urbanem Jarníkem, který se věnoval kromě okrašlovací činnosti i vydávání děl a reklamě. Řada letních hostů si vytvořila k místu silný vztah. Potštejn byl výjimečný vysokým podílem návštěvnosti literátů, umělců a především profesorů, a to nejenom českých. Je otázkou, zda by se Potštejn stal ve své době tak slavným, nebýt zejména dvou osobností, a to Jana Urbana Jarníka a Mary Dobrzenské.

Ve třetí části se práce zaměřila na analýzu řady literárních děl, kterým Potštejn sloužil jako inspirace. Už na konci devatenáctého století se tato skutečnost využívala jako součást prezentace Potštejna v propagačních materiálech, stejně jako zdůrazňování návštěv spisovate-

lů, spisovatelek a jiných umělců. Ve většině propagačních materiálů o Potštejně hraje literatura nezastupitelnou roli, objevují se tam časté zmínky, odkazy nebo části přímo zaměřené na literaturu o Potštejně. Jedná se ale vždy pouze o výběr literatury, který kromě beletrie, poezie a dramatu zahrnuje i jednotlivé zmínky o Potštejně, dějepisné práce, turistické průvodce a články.

Vztahem mezi místem a dílem nebo určitým spisovatelem se mimo jiné svým způsobem zabývají různé literární atlasy a literární průvodce. Dílo, které je nejvíce ceněno a vyzdvižováno a na které průvodce odkazují nejvíce je Jiráskův *Poklad*. Dalším výrazným dílem propojeným s Potštejnem je *Předtucha* Marie Pujmanové. Naproti tomu je almanach *Potštýnsice* zdrojem děl situovaných do Potštejna, ale žádné z těchto drobnějších literárních textů však nevstoupilo do povědomí čtenářů tak tolik jako dva zmíněné texty. Většina děl z přelomu devatenáctého a dvacátého století je dnes už skoro zapomenuta. Žádné z děl se nezapsalo do kulturní paměti Potštejna jako Jiráskův *Poklad*.

Analyzovaná díla lze rozdělit do několika skupin z hlediska proměnlivosti kulturní paměti. Zaprvé díla vytvořená příležitostně, která byla součástí místní letní zábavy, a která zároveň napomáhala vytvářet z Potštejna zvláštní, mimořádné místo. Většina z těchto děl upadla v zapomnění a zůstala na stránkách almanachu (například Durdík, Hostinský, Kaloušek a další).

Zadruhé díla vytvořená na zámku Mary Dobrzenské jsou připomínána jen ojediněle prostřednictvím drobných zmínek v akademických pracích. Tato linie šlechtického mecenášství a německy psaná literatura související s Čechami nebyla ve dvacátém století pro český národní diskurz zajímavá. A připomínána není ani dnes (například díla Krause a Musila).

Zatřetí díla, jejichž fikční časoprostor nějakým způsobem souvisí s Potštejnem. V případě Pujmanové proniká atmosféra „typického malého města, letního bytu“ do kulturní paměti české, aniž by byl čtenářem nutně rozpoznán Potštejn. Místo je jednak typizováno, zároveň však samo vytváří ve čtenářích představu o typické české letní krajině. (Podobné to u Neffa i u Johna).

Začtvrté dílo, které zároveň vstoupilo tématem českých pobělohorských protestantů do české kulturní paměti, zároveň ale i zpětně formovalo uspořádání kulturní krajiny v Potštejně a stalo se součástí lokální identity (Jiráskův *Poklad*).

Na příkladu Potštejna je zřetelné, že na vznik paměti a identity konkrétních míst má zásadní roli kulturní paměť, na které se mohou podílet texty. V Potštejně existuje mnoho míst, která jsou výrazně formována literaturou, a mýtů, které se staly součástí kulturní paměti a lokální identity. Asi nejlépe je vliv textů rozpoznatelný v případě Modlivého dolu. *Poklad* se

stal natolik součástí vnímání místa, že už nikdo nepátrá po hranici mezi fikčním světem Jiráskova textu a doloženými historickými událostmi. Modlivý důl se stal významným a turisticky atraktivním místem, ale je otázka, zda by to bez Jiráskova *Pokladu* bylo možné. V literatuře před Jiráskem nelze nalézt žádné dřívější zmínky o Modlivém dole nebo o místu setkávání českých bratří v okolí Potštejna. S Jiráskem se název i poloha Modlivého dolu ustálily do dnešní podoby, a tak je dodnes uváděn ve všech turistických publikacích. Vznik pokladu ovlivnila pověst o zámecké panně a Poklad měl vliv i na její následnou podobu.

U Jiráskova *Pokladu* je místo označené jako Modlivý důl typickým místem s tajemstvím. Tato představa odvozená z Jiráskova textu je živá i v současné místopisné literatuře pojednávající o Potštejně. Od vydání Jiráskova *Pokladu* se Modlivý důl v literárních dílech objevuje velmi často a mnohá z nich charakter tohoto místa silně ovlivnil. Jiráskovo vyobrazení tajemného místa převzala i Pujmanová, ovšem její místo s tajemstvím má v textu jinou funkci. Jiráskův *Poklad* ovlivnil pozdější texty především tematizací českobratrské tradice. I v průvodcích a propagačních materiálech se velmi často objevují jak přímé, tak i nepřímé odkazy na *Poklad*. Na stálost tohoto tématu mohlo mít vliv i Palackého převratné pojetí dějin Českých zemí a „příhodná chvíle“ vzniku tohoto příležitostného díla.

Modlivý důl je příkladem uměle vytvořeného kultovního místa, který byl v krajině vytvořen na základě fikčního světa Jiráskova díla a následně se stal fyzickým důkazem pravdivosti této novely. Otázkou ovšem zůstává, do jaké míry je význam takového novodobého poutního místa, které dříve sloužilo lázeňským hostům a dnes slouží turistům (vede k němu mj. turistická značka), ukotven v místní kulturní paměti. Na příkladu sporu místních obyvatel o přejmenování lipové aleje na alej hraběte Chamaré bychom mohli usoudit, že ani v době mezi dvěma světovými válkami, kdy Jiráskovo dílo bylo předmětem živého čtenářského zájmu, představitelé místní samosprávy Potštejna neznali jméno bývalého majitele zámku, a to ani z historických knih, ani z Jiráskovy novely. Ale naproti tomu v současnosti jsou zmínky o *Pokladu* a hraběti Chamaré součástí propagace Potštejna téměř ve všech turistických materiálech.

Modlivý důl je tedy ukázkou zvýznamnění krajiny ztvárněné uměním. Charakter kulturní krajiny mohou ovlivnit i účinky jiných lidských aktivit, které mohou přetrvat i po pozbytí jejich původního smyslu. Část krajiny se může stát památkou a určité místo nositelem paměti. Otázkou je, jakým způsobem se taková místa vytváří, co pro nás představují, co je důležité a hodnotné a jestli to může přetrvat. Na některých místech vzniká sakralizace, posvěcení prostoru a místa, která jsou ozvláštněna nějakým znamením nebo událostí, jež dané místo

odlišuje od jiných. Na příkladě Potštejna lze vidět, že právě i prostřednictvím literatury se mohou tvořit „posvátná“ místa.

RESUMÉ

The thesis focused on representation of the space in work of art and its secondary influence on the cultural memory of the place. Potštejn, as the centre of health resort of Czech intellectual elite, became the scene of a series of Czech texts. This tourist destination has become a place of cultural memory. It also figures in literary topography guidebooks. The work follows up the transformation of the cultural memory of Potštejn, with the beginning of the foundation of the Okrašlovací spolek and also the publication of the novel by Alois Jirásek *Poklad* in 1881, which had an impact not only on the layout of the site to this day but also on the creation of texts that arose later.

At the beginning of the thesis, I presented a representation of the space in the literature and clarified several significant concepts. We can find some place or places in every literary work that play a less or more important role in the story. The choice of environment and attention devoted to the display of space can depend on many factors such as the choice of theme, period literary conventions, etc. The text acquires its meaning in the context of traditions and in the case of places it is the same. The importance of places can shift, to be both positive and negative, get into a new context and create other meanings. Under the influence of literary places, places can be perceived, formed and transformed.

The next part focused on the phenomenon of summer apartments, the history of Potštejn as a resort and the introduction of two important people, Jan Urban Jarník and Mary Dobrzenská. The transformation into a summer residence in the late nineteenth century had a great influence on the nature of the Potštejn and its current appearance. This transformation was influenced mainly by the Okrašlovací spolek. Potštejn was special with an extraordinary high proportion of attendance of literates, artists and especially professors, not only Czech ones.

The third part of the thesis focused on the analysis of a series of Potštejn's literary works. Literature plays a role in most promotional materials about Potštejn. The relationship between a place and a text or a particular writer is dealt with by different literary guides. The work that is most appreciated is *Poklad* by Alois Jirásek. Another distinctive text is also *Předtucha* by Marie Pujmanová. Most of the works from the turn of the nineteenth century are almost forgotten, none of the works has been written into the cultural memory of Potštejn as *Poklad* by Jirásek.

The analysed works can be divided into several groups in terms of variability of cultural memory. Firstly, the works created occasionally, which was part of the local summer

entertainment, and which at the same time helped create a special, extraordinary place from Potštejn. Most of these works fell into oblivion (for example, Durdík, Hostinský, Kalousek and others). Secondly, the works created at the Mary Dobrzenská Castle are remembered only sporadically by short notes in academic works. This line was not interesting for the Czech national discourse in the twentieth century and it is not commemorated today (for example, works by Kraus and Musil). Thirdly, the works whose fictive temporal space is in some way related to Potštejn. In the case of Pujmanová, the atmosphere of "a typical small town, summer apartment" penetrates into the cultural memory of the Czech, without the reader necessarily recognizing Potštejn (Similar to Neff and John). Fourthly, the work which at the same time entered the theme of Czech Protestants into the Czech cultural memory but also retrospectively shaped the layout of the cultural landscape in Potštejn and became part of the local identity (*Poklad* by Jirásek).

In the example of the Potštejn, it is clear that the creation of memory and identity of specific places has a crucial role to play in the cultural memory, which may be involved in the texts. In Potštejn there are many places that are heavily shaped by literature, and myths that have become part of the cultural memory and local identity. Probably the best influence of texts is recognizable in the case of the Modlivý důl. The *Poklad* became so much a part of the perception of the place that no one was searching for the border between the fictional world of Jirásek's text and documented historical events. The Modlivý důl is an example of the significance of a landscape representation by art. It is also through literature that the "sacred" places can form.

POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY

Literatura

BACHTIN, Michail Michajlovič. *Román jako dialog*. Praha: Odeon, 1980.

ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0.

ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Praha: Oikoymenh, 2006. ISBN 80-7298-175-7.

HELFERT, Jaroslav. Památník Jiráskova Pokladu v Potštejně. In: *Orlické hory a Podorlicko: přírodou, dějinami, současností: sborník vlastivědných prací*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní muzeum Orlických hor, 1970, roč. 3, s. 245-246. ISSN 0475-0640.

Historie sboru. Potštejn. *Evangelíci Potštejn*. [online]. [cit. 2019-05-10]

URL:<<https://www.evangelicipotstejn.cz/>>.

HLINKA, Soběslav a Milan SEDLÁČEK. *Album starých pohlednic Potštejn, Záměl a okolí*. Potštejn: Soběslav Hlinka, 2007.

HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP, 1994. ISBN 80-85917-03-3.

HODROVÁ, Daniela. Paměť a proměny míst. In: HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Jinočany: H & H, 1997. ISBN 80-86022-04-8.

HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Jinočany: H & H, 1997. ISBN 80-86022-04-8.

HRBATA, Zdeněk. Hrady a jejich zříceniny. In: HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Jinočany: H & H, 1997. ISBN 80-86022-04-8.

HRBATA, Zdeněk. Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Poklad mezi poklady. In: *Literární měsíčník* 14, 1985, č. 8, s. 88-90.

JEDLIČKOVÁ, Alice. Čas a jeho úloha při konstituování narativního díla. In: ČERVENKA, Miroslav. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0.

JEDLIČKOVÁ, Alice. *Zkušenost prostoru: vyprávění a vizuální paralely*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1829-8.

KOKEŠOVÁ, Helena. Klimatické lázně v Potštejně a sportovní vyžití letních hostů. In: KOKEŠOVÁ, Helena BLÜMLOVÁ, Dagmar a Petr KUBÁT. *Čas zdravého ducha v zdravém těle: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009. ISBN 978-80-87311-07-3.

KOKEŠOVÁ, Helena. Návštěvy univerzitních profesorů v Potštejně. In: KALETA, Petr a Lukáš NOVOSAD. *Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference (Praha 6. – 7. 9. 2007)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2008. ISBN 978-80-86495-50-7.

KRČMÁŘOVÁ, Veronika. *Mary Dobřenská*. Brno, 2007. Bakalářská práce. Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.

LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1683-4.

MACURA, Vladimír. Chaloupka – projekt idyly. In: *Poetika míst: kapitoly z literární tematické studie*. Jinočany: H & H, 1997. ISBN 80-86022-04-8.

MACURA, Vladimír. Šťastné to údolí. In: MACURA, Vladimír. *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony*. Praha: Pražská imaginace, 1993. ISBN 80-7110-116-8.82.

MALURA, Jan a Martin TOMÁŠEK. *Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012. ISBN 978-80-7464-176-3.

NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: krajina, místo, architektura*. Praha: Dokořán, 2010. ISBN 978-80-7363-303-5.

PEPRNÍK, Michal. *Topos lesa v americké literatuře*. Brno: Host, 2005. ISBN 80-7294-153-4.

PEŘINA, Josef. Jedinec a dějiny v díle Aloise Jiráska a Václava Beneše Třebízského. In: *Dějiny v českém krásném písemnictví: sborník příspěvků z literárněhistorické konference ke*

150. výročí narození Aloise Jiráska : Hronov 4.-5. září 2001. Náchod: Okresní muzeum Náchod, 2002. ISBN 80-238-8969-9.

PIVCOVÁ, Jitka. Jaroslav Helfert a Podorlicko. In: *Orlické hory a Podorlicko: přírodou, dějinami, současností: sborník vlastivědných prací*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní muzeum Orlických hor, 1968, roč. 1, s. 140-149. ISSN 0475-0640.

POLIŠENSKÝ Josef a Zdeněk ŠOLLE. Literární okruh Marie Dobřenské a její styky s českými spisovateli. In: *Studie o rukopisech XV*. Praha: Ústřední archiv ČSAV, 1976, s. 83-86. ISSN 0585-5691.

POSLEDNÍ, Petr. *Paměť hor: z literárního povědomí východních Čech po roce 1945*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. ISBN 80-7041-592-4.

RYANOVÁ, Marie-Laure. Narativní prostor. *Aluze*, 2010, č. 3, s. 39. [cit. 2016-12-17]. URL:<http://www.aluze.cz/2010_03/06_studie_ryanova.php>.

ŘEZNÍK, Miloš. Mary Dobřenská, Karl Kraus a Potštejn. In: *Karl Kraus: jičínský rodák a světoobčan = in Jičín geboren, in der Welt zu Hause*. Semily: Státní okresní archiv, 2004. s. 239-261. ISBN 80-86254-10-0.

ŘEZNÍK, Miloš. Potštejnská větev Dobřenských z Dobřenic. In: *Východočeský sborník historický*. Pardubice: Východočeské muzeum, 1994, sv. 4, s. 175-188. ISSN 1213-1733.

SEDLÁČEK, Ondřej. *Pět dějství divadelního a společenského života v Potštejně*. Praha: Jalta, 2013. ISBN 978-80-86396-70-5.

SEDLÁK, Jan, Vojtěch. Čtení o hradě Velešově. In: *Orlické hory a Podorlicko: přírodou, dějinami, současností: sborník vlastivědných prací*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní muzeum Orlických hor, 1970, roč. 3, s. 90-104. ISSN 0475-0640.

SEKOTOVÁ, Věra. Prameny k vztahům českých zemí k evropským literárním osobnostem (R. M. Rilke, K. Kraus, R. Musil, G. Kars). In: *Sborník prací východočeských archivů*, č. 3, 1975, s. 197-209. ISSN 0231-6307.

SCHUPPLEROVÁ, Stanislava. Topos krajiny v literatuře Jesenicka. In: MALURA, Jan a Martin TOMÁŠEK. *Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012. ISBN 978-80-7464-176-3.

STREIT, Vincenc. Hraběnka Mary Dobřenská-Wenckheim. *Vědecká knihovna v Olomouci*. [online]. 13. ročník odborné konference (23. - 24. listopadu 2004) [cit. 2019-03-01].

URL:<<https://www.vkol.cz/cs/aktivity/konference-a-odborna-setkani/13--rocnik-odborne-konference/clanek/hrabenka-mary-dobrenska-wenckheim/>>.

SZALÓ, Csaba. Od kolektivní paměti k paměti měst. In: *Sociální studia*, 2013, roč. 10, č. 4, s. 7-11. [cit. 2019-05-03]

URL:<https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/505499/mod_resource/content/1/Teoriekolektivn%C3%ADpam%C4%9Bti.pdf>.

ŠOUKAL, Jiří. *Slasti a strasti letních bytů: život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2611-8.

TOMÁŠEK, Martin. Funkce literární krajiny u Karla V. Raise. In: MALURA, Jan a Martin TOMÁŠEK. *Krajina: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012. ISBN 978-80-7464-176-3.

TREJTNAROVÁ, Jana a Soběslav HLINKA. Modlivý důl u Potštejna. In: *Panorama: z přírody, historie a současnosti Orlických hor a podhůří*. Dobré: Natura, 2010, sv. 18, s. 123-125. ISBN 978-80-86483-37-5.

URLICH, Petr. *Slavné vily Královéhradeckého kraje*. Praha: Foibos, 2007. ISBN 978-80-87073-07-0.

ZELENKA, Josef. *Percepce krajiny a genius loci*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008. ISBN 978-80-7041-191-9.

ZELENKA, Miloš. Několik slov úvodem. In: *Dějiny v českém krásném písemnictví: sborník příspěvků z literárněhistorické konference ke 150. výročí narození Aloise Jiráska : Hronov 4.-5. září 2001*. Náchod: Okresní muzeum Náchod, 2002. ISBN 80-238-8969-9.

Prameny

Literární místopis

KOVAŘÍK, Petr a Blanka FRAJEROVÁ. *Putování s knihou: místopis české prózy*. Praha: Knižní klub, 2013. ISBN 978-80-242-3918-7.

KOVAŘÍK, Vladimír. *Literární toulky po Čechách*. Praha: Albatros, 1984.

MICHL, Karel a Václav NOVÁK. *Jiráskův kraj: průvodce po dějištích Mistrových děl na Královéhradecku*. Hradec Králové: Vydavatelské oddělení Krajského národního výboru, 1951.

NEČAS, Jaroslav. *Literární průvodce pro turisty*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1962.

NEČAS, Jaroslav a Libor KNĚZEK. *Malý literární místopis Československa*. Praha: Československý spisovatel, 1972.

NEČASOVÁ, Lydie. *Kde - kdy - kdo: literární místopis Čech, Moravy a Slezska*. Praha: R. Kmoch, 1947.

VAVROUŠEK, Bohumil. *Literární atlas československý*. Praha: Prometheus, 1938.

VAVROUŠEK, Bohumil: Předmluva. *Literární atlas československý*. In: *Literární atlas československý*. Praha: Prometheus, 1938.

Literatura

ADÁMEK, Karel Václav. *Království české. 6. díl, východní Čechy, část 2*. Praha: P. Körber, 1914.

BAUER, František. *Potštýnské zátiší a výletní místa v jeho okolí*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1892.

BAUER, František. Vzpomínka na Potštýn. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.

BLAŽEK, Patrik. Na Potštýně jindy a dnes. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.

DAVID, Petr a Vladimír SOUKUP. *Podorlicko*. Praha: S & D, 1995. ISBN 80-901866-1-0.

DOMEČKA, Ludvík. *Sto výletů polodenních a jednodenních z Hradce Králové*. Hradec Králové: Nákladem B. Melichara, 1926.

DURDÍK, Petr. Moje vzpomínka na Potštýn. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.

DUSIL, František. K oltáři i ke hrobu. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.

EHRENBERGER, Josef. *Karel a Blanka u Potštejna: obrázek ze XIV. století*. Praha: Tiskem a nákladem Cyrillo-Methodějské kněhtiskárny, 1874.

- GROT, Konstantin. Na březích Divoké Orlice. Z cesty do Čech roku 1890. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.
- GUTH, Jiří. „Je to perla našeho kraje...“. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.
- GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří Stanislav. *Intimní listy z cest i necest*. Kostelec nad Orlicí: Kunc & Hamerský, 1896.
- HEYDUK, Adolf. Na troskách. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.
- HLINECKÝ, Antonín. *Pod horami, pod modrými nad Divokou nad Orlicí: pověsti a povídky, jež o hradu Potštejně a sousedních a jich okolí napsal Ant. Hlinecký*. Kostelec nad Orlicí: F. Hep, 1932.
- HLINECKÝ, Antonín. *Potštejnské melodie: náladové obrázky z Potštejna a vzpomínky*. Kostelec nad Orlicí: Karel Hamerský, 1928.
- HOSTINSKÝ, Otakar. Kus „praehistorie“ Potštýna . In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.
- CHOCHOLOUŠEK, Prokop. Jan Pancéř. In: ORT, Jan. *Příběhy uplynulého času: historické prózy českých spisovatelů: F. Chalupa, P. Chocholoušek, V. J. Klicpera, J. Opolský, A. Jirásek, P. Albieri, I. Hermann*. Hradec Králové: Kruh, 1977.
- JAHN, Jiljí, Vratislav. Zátiší potštýnskému. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.
- JARNÍK, Hertvík. Šafránkova vypravování (1896 a 1897). In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.
- JARNÍK, Jan, Urban. Potštýn řady svých hostí přehlédá. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.
- JARNÍK, Jan Urban. *Potštýnské zátiší jindy a nyní: přednesl dne 28. října 1899 ve Společenském klubu v Praze*. Praha: Nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Potštýně, 1913.

JARNÍK, Jan Urban. *Proslovení univ. prof. dra. Jana Urbana Jarníka, jež měl při převzetí jubil. pavilonu "Pod Lipami" v Potštýně n.O. do správy spolku okrašlovacího v neděli dne 23. července 1899.* Potštýn n.O.: Nákladem Okrašlovacího spolku, 1899.

JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím.* Potštýn: nákladem Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911.

JELÍNEK, Edvard. *Historické humoresky.* Praha: J. Otto, 1884.

JESENSKÁ, Růžena. K prázdninám r. 1889. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského.* V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.

JESENSKÁ, Růžena. *Okamžiky.* Praha: F. Šimáček, 1891.

JIRÁSEK, Alois. Ku proluce Náchodské. In: ŠUBERT, František Adolf. *Čechy: společnou prací spisovatelův a umělců českých. Díl V., Hory Orlické, Stěny.* Praha: J. Otto, 1890.

JIRÁSEK, Alois. „Milý starý Potštejne...“. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského.* V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.

JIRÁSEK, Alois. *Poklad: historický obraz z osmnáctého století.* Praha: Melantrich, 1951.

JOHN, Jaromír. *Moudrý Engelbert: láskyplný román.* Praha: Československý spisovatel, 1962.

JOHN, Jaromír. Na zámku „Potštejn nad Orlicí“. In: *Pestrý týden.* Praha: Grafické umělecké závody V. Neubert a synové, 7. 7. 1928, 3(27). ISSN 1801-4429.

URL:<http://www.digitalniknihovna.cz/cuni_fsv/uuid/uuid:70b638f8-435e-11dd-b505-00145e5790ea>.

KALOUSEK, Josef. Který býval před půl stoletím můj nejslavnější den v roce. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského.* V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.

KAPLICKÝ, Václav. *O věrnosti a zradě: příběhy dávné a ještě dávnější.* Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1959.

KLICPERA, Václav Kliment. *Karel IV. před Frankensteinem: historická povídka.* I-II. Praha: Tisk a sklad Kat. Jeřábkové, 1856.

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Rozpomínky: básně.* Praha: F. Šimáček, 1896.

LAŠEK, Gotthard Josef. *Hejtmanství rychnovské: Nástin historicko-topografický; díl první: okres Kostelecký nad Orlicí.* Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1884.

LAŠEK, Gotthard Josef. *Pohoří a podhoří orlické: cestopisné obrázky, jež mládeži napsal Gotthard Josef Lašek.* Nové Město n. Metují: Bohdan Böhm, 1883.

- LUKEŠ, Jan. Dvě vzpomínky na Potštýn. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.
- MORDOCEV, Daniel. Pozdrav Potštýnu. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.
- NEFF, Vladimír. *Veselá vdova*. Praha: Československý spisovatel, 1961.
- NEŠPOR, Jan a Josef HORČIČKA. *Průvodce po východních Čechách, popisující města a místa Choceň, Vys. Mýto, Litomyšl, Brandýs n. Orli., Ústí n. Orli., Českou Třebovou, Poličku, Svojanov, Bystré, Lanškroun, Kyšperk, Jablonné, Králíky, Žamberk, Rokytnici, Litice, Potštýn, Vamberk, Doudleby, Kostelec n. Orlicí, Častolovice a Rychnov nad Kněžnou, jakož i vycházky z nich*. Ústí nad Orlicí: J. Nešpor, 1903.
- PIVEC, Rudolf. *Potštejn: průvodce*. Potštejn: MNV, 1988.
- POTĚHNÍK, Alois. *Z jitra na úsvitě: básně*. Rychnov n. K.: A. Potěhník, 1889.
- PUJMANOVÁ, Marie. *Předtucha*. Praha: Československý spisovatel, 1979.
- REŽNÝ, Karel. Jak příroda modeluje náš kraj. In: *Podorlická osvěta: měsíčník pro politické okresy Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Nové Město nad Metují a Žamberk*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní rada osvětová, 1947, č. 4-6.
- SOBOTKA, Primus. Nad Divokou Orlicí. In: *Květy: časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním*. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1870, s. 3. ISSN 0023-5849.
- STEJSKAL, Martin a Albert MARENČIN. *Labyrintem tajemna, aneb, Průvodce po magických místech Československa*. Praha: Paseka, 1991. ISBN 80-85192-08-X.
- ŠAMAN, F. E. Pohádka o Orlických horách. In: *Podorlická osvěta: měsíčník pro politické okresy Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Nové Město nad Metují a Žamberk*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní rada osvětová, 1947, č. 2-3.
- ŠUBERT, František, Adolf. „Ty stará, milá hlavo Potštejna...“. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.
- ŠURAN, Gabriel. „Dosti často vzpomínám...“. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostů a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orli.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.
- THIELE, Vladimír. *Ohlédnutí*. Praha: Toužimský a Moravec, 1948.
- THIELE, Vladimír. *Tři básně z Potštejna = <<The >>three poems from Potštejn*. Nová Paka: Úzká rada Jednoty bratrské, 1967.

- TŮMA, Karel. *Zlaté péro: veselohra o jednom dějství*. Praha: J. R. Vilímek, 1895.
- VRATNÝ, Joža. Král a dívka. In: *Podorlická osvěta: měsíčník pro politické okresy Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Nové Město nad Metují a Žamberk*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní rada osvětová, 1947, č. 2-3.
- VRATNÝ, Joža. Stříbrná řeka. In: *Podorlická osvěta: měsíčník pro politické okresy Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Nové Město nad Metují a Žamberk*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní rada osvětová, 1946, č. 1.
- VRCHLICKÝ, Jaroslav. Dvě doby. In: VRCHLICKÝ, Jaroslav. *Libreta: Dodatek*. Praha: Rodina, 1935.
- VRCHLICKÝ, Jaroslav. Potštýnu. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.
- VRCHLICKÝ, Jaroslav. Vrátilo se. In: *Potštýn: práce a vzpomínky letních hostí a přátel zátiší potštýnského*. V Potštýně n. Orl.: Nákladem Okrašlovacího spolku v Potštýně n. O., 1897.
- ZÁBORSKÝ, Emil. *Mikuláš z Potštejna: historická činohra o 4 jednáních*. Potštýn: Okrašlovací spolek, 1905.
- ZOUBEK, František Jan. *Vypsání hradu Potenšteina v Hradecku*. V Kostelci n. O.: E. Sýkora, 1870.

Archivní materiály

- SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Československé státní dráhy Ředitelství st. drah Praha-Jih, Zvláštní výletní vlak z Prahy Wilsonovo nádraží do Potštejna a Litice, 9. června 1929.
- SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Jan Urban Jarník. Svaz okrašlovací v prvním desetiletí. 1915.
- SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Jan Urban Jarník za Okrašlovací spolek v Potštýně.
- SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Kam na prázdniny? Zase do Potštejna!, 1936.
- SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Letovisko a klimatické lázně Potštejn v Orl. horách.
- SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Letovisko Potštejn n. Orl. Hotel Praha.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Oto Dostál. Projděte se Potštejnem. 2005.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, Zveme vás do Potštejna. Dr. J. Helfert, s. 125-129.

Výroční zprávy Okrašlovacího spolku

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Okrašlovacího spolku v Potštýně nad Orlicí za (VI.) správní rok 1887 (do konce června 1888).

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (X.) správní rok 1891-92.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XII.) správní rok 1893-4.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XIII.) správní rok 1894-5.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XIV.) správní rok 1895-6.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XV.) správní rok od 26. července 1896 do 8. srpna 1897.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva o činnosti Okrašlovacího spolku v Potštýně za (XVI.) správní rok 1897-8.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Zprávy ze zátiší potštýnského, Potštýn, 1900.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Okrašlovacího spolku v Potštýně za dvacátý rok 1901-1902.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Okrašlovacího spolku v Potštýně za dvacátý čtvrtý rok činnosti 1905-1906.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Okrašlovacího spolku v Potštýně za dvacátý šestý rok činnosti 1907-1908.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny (Okrašlovacího spolku) v Potštýně za třicátý první rok činnosti 1912-1913.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Výroční zpráva Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny (Okrašlovacího spolku) v Potštýně za třicátý třetí rok činnosti 1914-1915.

SOA Rychnov nad Kněžnou, Okrašlovací spolek Potštejn, č. fondu 1050, inv. č. 96-4, kart. 249, Potštýn v letech válečných. Místo výročních zpráv spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Potštýně za léta 1916-1919.